

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI(TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

NÂİLÎ DÎVAN'INDA DİNÎ MUHTEVÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa ELİK

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ

ANKARA-2016

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI(TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

NÂİLÎ DÎVAN'INDA DİNÎ MUHTEVÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa ELİK

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi: .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(...../...../2015...)
Tezi Hazırlayan

Adı ve Soyadı

Mustafa ELİK

İmzası

.....

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

DİA: Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi

G : Gazel

H.z. : Hazret-i

K : Kaside

Kıt : Kıt'a

M : Musamat

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Mf : Müfret

R : Rubaî

s. : Sayfa

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ş:Şarkı

T:Tarih

UÜ.: Uludağ Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
NÂİLÎ'NİN HAYATI, SANATI VE DİVANI	9
İKİNCİ BÖLÜM	29
NÂİLÎ DİVÂNI'NDA DİN	29
1. ALLAH	29
1.1 Vedûd	30
1.2. Cemâl	31
1.3. Celâl	33
1.4. Gafur	33
1.5. Rab	34
1.6. Kahhar	35
1.7. Mevlâ	36
1.8. Ferd ü Ahad	37
1.9. Bârî	37
1.10. Hâdi	38
1.11. Hakk (el-Hak)	38
1.12. Hudâ	39
1.13. Settâr	40
2. MELEKLER	41
2.1. Cebrâîl	42
2.2. Harût	43

3. PEYGAMBERLER	43
3.1. Hz.Muhammed (s.a.v).....	45
3.1.1. Şefâ'at	46
3.1.2.Mirac	47
3.1.3.Hz.Muhammed'le İlgili Diğer Beyitler.....	49
3.2.Hz. Âdem	52
3.3.Hz.Nûh:.....	52
3.4. Hz. İbrahim	54
3.5.Hz.İsmâil.....	55
3.6.Hz.Yakûp	56
3.7. Hz. Yûsuf.....	57
3.8. Hz. Eyyûb.....	61
3.9. Hz. Mûsa	62
3.10. Hz. Süleymân.....	64
3.10.1.Hz.Süleyman ile ilgili edebî mefhumlar	65
3.10.1.1. Adalet Ve Mühür/Hatem (Yüzük)	65
3.10.1.2. Karınca Hadisesi	66
3.10.1.4.Saltanat/taht.....	68
3.10.1.5. Vezir Âsaf.....	68
3.11.Hz.Davut	69
3.12.Hz.Şuayb.....	70
3.13.Hz.Hızır	71
3.14. Hz. İdris.....	73
3.15.Hz.İsa	74

3.16.Hz.Cercis:.....	75
4. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	76
4.1.Cennet ve cennetle ilgili mefhumlar	77
4.2.Cehennem	79
4.3.Kıyâmet.....	80
4.4.Kabir	81
5. AYET İKTİBASLARI.....	82
6. İBADET İLE İLGİLİ MEFHURLAR	84
6.1.Namaz	84
6.2.Mescid.....	85
6.3. Kible/kıblegâh.....	85
6.4.Mihrap/secdegâh.....	86
6.5.Kâbe	87
6.6.Abdest	88
6.7.Ezan/kamet.....	89
6.8.Cuma	89
6.9. Zekât	90
6.10. Sadaka	91
6.11.Oruç	92
6.12.Şaban.....	93
6.13.Ramazan.....	93
6.14.Bayram.....	93

6.15.Kadir Gecesi.....	94
6.16.Tavâf.....	96
7. DUA-BEDDUA.....	96
7.1. Hamd.....	96
7.2. Beddua.....	97
7.3. Kadeh (Kenz'ül-'arş) Duası.....	98
8. SAHABÎLER.....	99
8.1.Hz.Ebubekir.....	99
8.2.Hz.Ömer.....	99
8.3. Hz.Ali.....	100
8.4.Halid bin Velid:.....	101
8.5.Ebû Hureyre.....	102
8.6.Hz.Hüseyin.....	102
8.7.Hz.Hasan.....	103
9.DİNÎ LİTERATÜRDE BAZI MÜHİM HADİSELER.....	104
9.1.Kerbelâ.....	104
9.2. Hallac-ı Mansur ve Ene'l-Hakk.....	105
10.Din ve Tasavvuf Büyükleri.....	107
10.1.Mâruf-i Kerhî.....	107
10.2.Cuneyd-i Bağdâdî.....	108
10.3. Bâyezîd-i Bistamî.....	108
10.4. İmam-ı Şiblî.....	109
10.5.Hakîm-i Senayî.....	110

10.6.Attâr-i Nişaburî	111
10.7.Ebû Said bin Ebû'l-Hayr.....	112
10.8.Zünnûn el- Mısrî	113
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	114
NÂİLÎ DİVÂNİ'NDA TASAVVUF	114
1.TARİKATLER.....	114
1.1. Mevlevîlik	114
1.2.Gülşenîlik	114
1.3.Halvetîlik.....	115
2. NÂİLÎ DİVÂNİ'NDA BAZI TİPLER.....	117
2.1. Pîr-i Mugân	117
2.2. Kalender.....	118
2.3.Rind.....	118
2.3.Derviş.....	119
2.4. Zâhid	120
2.5. Vâiz.....	121
3.TASAVVUF İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	121
3.1. Dergâh.....	121
3.2.Esrar	122
3.3.Gayb/ Sır	123
3.4. Ezel	124
3.5.Fenâ/Bekâ	125
3.6.Hakikat/Mecaz	126

3.7. Mevt/ecel.....	127
3.8. Ruh.....	128
3.9. Himmet	129
3.10. Hevâ.....	130
3.11. Gına.....	131
3.12. Tecellî	131
3.13. Tevekkül	132
3.14. Riya.....	133
3.15. Nefs.....	134
3.16. Mürşit.....	136
SONUÇ	138
KAYNAKÇA.....	141
ÖZET	147
ABSTRACT.....	148

ÖNSÖZ

Türk edebiyatında zirve şairlerin yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllardan sonra şiir ve edebiyat mahsullerini yeniden işletecek şairler ortaya çıkmıştır. Divan edebiyatının bu yüzyılda gelişmesini devam ettiren temel etken, şiirin hayatın bir parçası sayılmasıdır. 17. yüzyılın kendine özgü şartları divan edebiyatını daha da kendi içine kapalı bir hale getirmiş, şairler gerçek hayattan kaçarak tasavvufa sığınmışlar ve edebiyata ıstırap hâkim olmaya başlamıştır.

17.yüzyıl Osmanlı Devleti için siyasi, ekonomi ve iktisadî anlamda bir duraklamanın başlangıcıdır. Bir yandan 2.Osman'ın öldürülmesi ve Celalî isyanları biryandan da Kadzâdeliler ve Sivasîler arasındaki kültürel mücadelenin varlığı toplumsal yaralara sebep olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti eski misyon hedef ve heyecanını kaybetmiştir. Osmanlı devlet yönetimi Köprülüler döneminde biraz rahatlmasına rağmen çözülme hastalığının önüne geçilememiştir. Bunun sebepleri arasında: Çocuk yaşta başa çıkan padişahlar, liyakatsiz idarecilerin haksız uygulamaları ve merkezi otoritenin boşluğu gibi olgular ile ilmîye, askerîye ve adlîye gibi sınıflar arasındaki çatışmalar gösterilebilir. Bütün bunlara rağmen bu dönemde edebiyatımız açısından önemli eserler verilmeye devam edilmiştir. **Nefî**, **Nev'izâde Atâ'î**, **Nâbî**, **Sâbit**, **Şeyhülislâm Behâyi**, **Nâ'ilî-i Kadîm** ve **Neşâtî** gibi şairler kendine has üsluplarıyla önceki dönemleri aratmayacak eserleri yazmışlardır.

17.yüzyıl şiir sahasında kendine has üslubuyla zengin ve ince hayaller ile ıstırap ve elem konularını şiirlerine naksettiren önemli bir şair de Nâilî'dir. Nâilî, sadece bu yüzyılın değil belki bütün divan edebiyatının seçkin şairlerindedir. Divanını dinî-tasavvufî yönde incelediğimiz bu şairin divan şiirine olan vukufiyetini, hemen hemen bütün belirgin nazım türleriyle şiirler yazmasından anlayabiliriz.

Divan edebiyatında *Klasik* üslup klişelerini aşarak *Sebk-i Hindî* üslubunu edebiyatımızla kaynaştırması yönüyle de rolü büyüktür. Günümüzde klasik şiir içinde ‘‘Sebk-i Hindi’’ üslubuyla ilgili yapılan çalışmalar, öteden beri önemini arzetmeye çalıştığımız Nâilî’nin bu tarz içerisindeki ehemmiyetini bize gösteriyor. Sicilli Osmanî adlı eserde bahsedildiği gibi Nâilî eserlerinde hoş bir eda, nazik bir üslup ile klasik şiirde sarraf olduğunu işin cevherini yakalamada kelimeler arasındaki seçiciliğiyle bize gösteriyor.

Dini-Tasavvufî muhteva olarak incelediğimiz bu tezin giriş kısmında şairin başta kaside ve gazellerini, Sonra da müstezad, terkib-i bend, kıt’a gibi divanda geçen bütün nazım şekillerini inceledik. Divanın bu yönde incelenmesini kolaylaştırmak için tablolarla metnimizi güçlendirdik. Yer yer birbiriyle bağlantılı olan mazmunların ya da farklı işlevlerde bulunan kelime ve cümle guruplarının farklı fonksiyonlarını da metnimizde sunduk.

Bu tez çalışması suresince faydalandığımız birçok kaynak eser vardır. Bunları dipnotlarda gösterdik. Nâilî gibi kapsamlı bir şairi çalışmak hiç şüphesiz bütün divan şiirini çalışmak gibi bir verimi verecek ve onlardan da bilgilendirecek bir hasiyete sahiptir. Şiirinde zor anlaşılır bir dil kullanmasının yanısıra eserinde günümüz Türkçesini anımsatan şiir gurupları da var. Aşağıdaki şiiri konuşma diline yakın, hoş edalı şiirlerine bir örnektir:

Bu eser gerek *Sebk-i Hindî* üslubu açısından gerekse *Mahallî* üslup ve *Klasik* üslubun dil mantığını anlamada önemli bir fonksiyona sahiptir.

‘‘Bizimle yâr söyleşmez

Sormadın hiç bağrumuñ başın

Baňa yâr olmadın gittin

İltifât eyle benim sulţânım

Yollardan kesdüñ bizden selâmın”

Tezimizde bir mevzunun izahını yaparken öncelikle başlıkla ilgili detaylı izah, sonrasında konuyla ilgili beyitleri tesbit ettik. Bazı konularla ilgili sadece bir beyit varken bazı konularda ilgili beyit sayısı on-onbeş beyite ulaşıyor. Biz bu tür içeriklerden maksadımıza en uygun olan beyitleri seçip, dinî-tasavvufî muhteva açısından inceledik.

Bu tez sürecince bana rehberlik eden kıymetli hocam Prof.Dr. Mehmet Akkuş’a, gerek ders gerekse tez döneminde her türlü yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu hocama, tezin çözülmesinde bana bir yol haritası olan mataryelleri benimle paylaşan saygıdeğer hocam Doç.Dr. Özer Şenödeyici’ye ve Arş. Gör. İbrahim Karataş’a teşekkürlerimi arz ederim.

Mustafa ELİK

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 17. yüzyılda siyasî, iktisadî ve içtimaî alanlarda olumsuz şartlar içerisinde¹ olmasına rağmen bu dönemde verilen eserlerin klasik edebiyat içerisinde önemli bir yeri vardır. Klasik edebiyat 16.yüzyılda gelişimine devam ederek muhkem bir dereceye çıkmıştır.²17. yüzyıl şairlerinden Nâilî, Nev’î ve Neşâti gibi kimseler Sebki Hindî üslubuyla edebiyatımız içerisinde yeni bir tarz oluşturmuşlardır.³Bu şairlerin yazmış olduğu eserlerle kendi dönemlerine sosyo-kültürel anlamda birer ışık olduğu gibi, yaşam tarzımıza da ayna olabilecek birbirinden farklı ve birbirinden güzel günümüzde de kullanılan söz grupları atalar sözü ve deyimler vardır. Dolayısıyla divan tarzı eserler klasik nazım şekillerinin bütünü asırlar sonrasında da işaret edebilecek bir hasiyete sahiptir. Divan edebiyatı bir zümre edebiyatı olmaktan öte avam diyebileceğimiz insanların yaşam tarzlarını duygu ve düşünceleri, dünya görüşlerini, hayata olan bakış açılarını ve konuşma tarzlarını da aksettirmiştir. 17. yy’ da Osmanlı devleti gerek edebiyat açısından gerekse bilim, ekonomi ve siyaset açısından farklı bir kaderle karşı karşıya kalmış.⁴Başta geçen tecrübesiz padişahların baskıcı ve hesapta olmayan yönetim şekilleri siyaseti etkilemesinden öte gerek dolaylı gerekse doğrudan bir etki ile bilim, sanat ve edebiyata yön vermiştir.⁵Edebiyata olan etkisi muhteva yönüyle olmuştur. Siyaset alanındaki düzensizlik ve bozukluklar edebiyatımızı zayıflatamamıştır. Şairler eski

---

¹ Zeki Aslantürk, *Nâimaya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.61.

² Namık Açıköz, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004 c.5,s.415

³ Ömer Faruk Akgün, “*Divan Edebiyatı*”,*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,1994 Ankara C.19,s.389-427.

⁴ Aslantürk, *Nâimaya göre Osmanlı Devleti'nin çöküş Sebepleri*, s.61.

⁵ Ali Fuat Bilkan, *17.Yüzyıl Türk Edebiyatı-Klasik Estetikte Yeni Yönelişler-(1600-1700)*,Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s.11.

usul eserlerini önceki dönem edebiyattan geri kalmayacak derecede başarılı bir tarzda kaleme almaya devam etmişlerdir.⁶ Siyasi alandaki muvaffakiyetsizliğin en temel sebebi padişahların yönetimdeki yetersizliği olarak karşımıza çıkar. Daha önceki dönemlerde şehzadeler sancaklara gönderilerek onlara tecrübe kazandırılırdı.17. yüzyılda ise şehzadeler “Kafes usulü”olarak adlandırılan bir düzenle yetiştirilmeye başlandı, böylece gerekli eğitimi sarayda görmeye başladılar. Bu durum ise sancak tarzının verdiği katkıyı sağlayamadı. 17.yüzyıl, Osmanlı tarih araştırmacıları o dönemi çözümlenme asrı olarak tanımlıyorlar. Dönemin en belirgin özeliği siyasi sosyal ve ekonomik açıdan yaşanan istikrarsızlıktır. Osmanlı tarihçileri “Haile-i Osmaniye” olarak adlandırdıkları Genç Osman’ın öldürülmesi olayı, merkezi yönetime karşı tepkilerin bastırılmasına Osmanlı devlet geleneği de bir başlangıç olmuştur.17. yüzyılda Osmanlı’yı meşgul eden bir diğer olay ise Celâli isyanlardır. Osmanlı devlet yönetimi bu tür isyanlara karşı bir direnç gösterme faaliyetinde olmuşlardır. 17.yüzyılda Osmanlı hem İran savaşları hem de Osmanlı-Avusturya savaşları devletin siyasi ve ekonomik düzeyini kötü etkilemiştir. Osmanlı devleti 18. yüzyılda doğu en geniş sınırlarına ulaşmıştı.17 yüzyılda Celali isyanlarını da fırsat bilerek Osmanlı’ya savaş açtılar. Böylece İran Osmanlı’dan Revan ve Azerbaycan’ı geri aldı. Dolayısıyla Osmanlı’nın doğuda sınırları daralmaya başladı. Diğer yandan Osmanlı-Avusturya savaşlarıyla da Kanuni Sultan Süleyman’ın Avusturya üzerinde kazandığı üstünlüğünü kaybetmişti.⁷ Zıttorok Antlaşması’na göre Avusturya, Osmanlı’ya eskisi gibi vergi vermeyecek ve aynı düzeyde olacaktı. Daha sonraki senelerde imzalanan İstanbul ve Karlofça Antlaşması’yla Osmanlı,

---

⁶ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005,s.176.

⁷ Detaylı bilgi için bkz.:İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982,cilt:3/2; Ali Fuat Bilkan,*17. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilâtındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler*,Bilgi,say:14,s.31-52.;Zeki Aslantürk, *Naima’ya Göre Osmanlı Çöküş Sebepleri*,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1989.

Avusturya üzerindeki üstünlüğünü tamamen kaybederek batıda ilk kez toprak kaybetmiştir. Böylelikle Ruslar'a karşı da toprak kaybeden Osmanlı Karadeniz'deki topraklarından bir adım geri çekilmiştir. Sultan 1. Ahmet zamanında Osmanlı duraklama dönemine girmiş bulunuyor olsa da mimarî, edebî ve sanatsal yönden gelişimine devam etti. Sultan Ahmet zamanında inşa edilen Sultan Ahmet Camii mimarî yönündeki gelişimin en somut örneklerindedir.⁸ Sultan Ahmet aynı zamanda çok iyi bir divan şairidir. Şiirlerinden bir örnek şöyledir:

N'ola təcım gibi başımda götürsem dâim

Çadem-i resmiñi ol Hâzret-i Şah-ı Rusülün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet çadem sâhibidür.

Ahmedâ durma yüzün sür çademine o gülün⁹

Sultan 1.Ahmet'ten sonraki dönemlerde tahta geçen aklî melekeleri zaafa uğramış Sultan 1. Mustafa'nın sultanlığı da Osmanlı tarihi içerisinde dikkat çeken bir dönemdir. Sultan 1. Mustafa'nın tahta geçmesi, zaafa uğramış Osmanlı devlet yönetiminin ne hallere girdiğini çok iyi bir şekilde gözler önüne seriyor.17. yy bir diğer önemli olayı ise Genç Osman'ın tahta geçerek katledilmesidir. Dönemin şairlerinden Nev'î Genç Osman'ın katledilmesini şu şekilde ifade ediyor:

Bir şâh-ı âli-şân iken şâh-ı cihâna kıydılar

Gayretlü genç arslan iken şâh-ı cihâna kıydılar

Gâzi bahâdır hân idi âli-neseb sultân idi

Nâmıyle Osman Hân idi şâh-ı cihâna kıydılar.

⁸ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: M.Oluş Arık , “Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bakış”,Osmanlı Kültür ve Sanat,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 1999, s.102-114;Semavi Eyice ,“Osmanlı Devri Türk Mimarisi”, Osmanlı Kültür ve Sanat,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 2001,s.79-101.

⁹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961,cilt:3,s.229.

17.yüzyılda dikkatimizi celbeden önemli değişikliklerden biri de sadrazamlıkta Köprülüler döneminin başlamasıdır. Köprülülerden ilk sadrazamlığa Geçen Mehmet Paşa ilk kez Osmanlı geleneğinde olmayan, padişaha sarayın yönetime karışmaması şartını koşmuştur. Bu, sadrazamlık makamının yönetimde biraz nefes almasına kapı aralamıştır.17. yüzyılda klasik şiirlerde, Fuzulî ve Bakî gibi kendi dönemlerinde edebiyatta ıgır açmış kimselerin birikimini görmek ve ondan istifade edildiğini anlamak zor değildir. Bu dönemde her ne kadar Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik açıdan kötü günler geçirmiş olsa da dönemin şairleri önceki dönemlerden aldığı gayret ve cesaretle eserlerini aynı tarzda yazmaya muktedir olmuşlardır.¹⁰ O şairlerden biri olan Nâilî, Sebki Hindî'nin edebiyatımızdaki en büyük şairi kabul edilmektedir. Kendine özgü bir üslubun sahibi olan şair, Farsça kelime ve tamlamaların ağırlıklı olduğu bir dille en girift duyguları bile anlatmayı başarmıştır.¹¹ Klişeleşmiş edebiyat üsluplarını aşarak anlam derinliğine ve farklı mazmunların ahengine yeni bir kapı aralamıştır. Bunu yaparken *Klasik* üslubun kurallarını çiğnememek usta şairlerin işidir. Nâilî kendi tarzı ve üslubuyla *Sebki Hindî* tarzının doruk noktasındayken; *Mahallî* üslup diyebileceğimiz tarza uygun şiirleri de rahatlıkla yazabilmiştir. Onun hayatını bahsettiğimiz gibi kendi yaşadığı dönemlerde çok sıkıntılar çekip sürgün yemesine rağmen divan edebiyatımızın en gözde eserlerinden sayılabilecek divanını yazmıştır. Nâilî'nin dili genel olarak anlaşılması zordur. Bazen zincirleme tamlamalar halindeki cümleleri, bütün kelimelerin anlamlarını bildiğimiz halde çözmekte güçlük çekeriz. Burada Nâilî'nin klasik şiir sanatında ne kadar derin olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Ona göre iyi bir

---

¹⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004,s.304.

¹¹ Mustafa İsen, "Tarihi Gelişim",*Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara2011,s.117.

şair olmak kabiliyet gerektiren bir şeydir ve tabiatı şairliğe meyilli olmalıdır.¹²Bu manayı şiirinin bu beyitinde şöyle izah ediyor:

Şahsın ist' dâdı lütuf-ı peykerinden bellidür

Kimyâ-yı kâbiliyyet cevherinden bellidür G71.1

İncelediğimiz divan, klasik divan tertipleme tarzında düzenlenmiştir. Başta dinî şiirler; münâcât ve na'tler, sonra medhiyeler, musammatlar, gazeller, müstezâd, kıt'a, rubâ'i ve müfredler, şarkılar ve tarihler sıralanmıştır. Şair tezkirelerinden anladığımız kadarıyla bu tertibi şairin kendisi yapmıştır.¹³ Divanını ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz Nâilî'nin klasik edebiyat içerisinde yerini belirginleştiren temel etmenler: Söz ustalığı, ince ve zarif üslubunun yanında, şiirlerindeki anlam derinliği ve hayal genişliğidir.

17.yy şairleri, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomi durumun kötü gidişatından etkilenmeden, birbirinden güzel eserler vermeye devam etmişlerdir. 17. yüzyıldaki ekonomi, siyasi ve yönetimdeki eksiklik eserlerinin temasını etkilemiştir.17.yüzyıl divan edebiyatı, İran etkisinden kurtularak kendi benliğini oluşturma yönünde iyi bir gelişme sergilemiştir. Edebiyatımız bu yüzyılda hem nazım, hem de nesir yönünde olgunlaşma sürecine geçmiştir. Dönemin şairlerinden Nef'î, Nâilî ve Neşâtî Sebki Hindî üslubundan etkilenmişlerdir. Nazımda Şeyhülislam Yahya, Neşâtî, Nâilî ve Nâbi; nesirde Kâtip Çelebi, Nergisî ve Veysî gibi şairler yetişmiştir. Bu yüzyılda halk edebiyatında da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Karacaoğlan, Âşık Ömer ve Gevherî yetişen saz şairlerindedir.17.yy edebiyatında üslup olarak Sebki Hindî'den

¹²Seyyid Rıza Tezkire-i Rıza ,(Haz.:M.Sadık Erdağı),Gökkuşuğu Kitabevi, Ankara 2012, s.79.

¹³ Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, (Haz.:Pervin Çapan),Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,Ankara 2005 s.443,596.

başka Hikemî üslup ve Muhallî üslup gibi tarzlarla da şiirler yazan şairler vardır. Bu yüzyılda da daha önceki dönemlerde olduğu gibi tezkire yazan şairler vardır. Şair tezkirelerinin dışında biyografi manası da oturmıştır. Bunlara: Gûftî'nin **Teşrîfâtü's-Şuarâ'sı**, Safâyî'ni **Tezkîretü's-Şuarâ'sı** Mûcib'in **Tezkîretü's-Şuarâ'sı**, Rıza'nın **Tezkîre-i Rızâ'sı** gibi eserler örnek verilebilir.17. yüzyılda yaşadığı devirden başlayarak Nâilî'den söz eden bütün kaynaklar, onun yenilikçi bir şair olduğu konusunda hemfikirdirler. Aslında bütün 17. yüzyıl şairlerinin yeni bir şiir anlayışı içinde olduklarını görmek mümkündür.¹⁴

Dönemin şairleri içerisinde, dil ve üslûp açısından yabancı, anlaşılması güç kelimeleri şiirlerinde istimal edenlerin yanı sıra; Mahallî üslupla, manadaki incelik ve estetiğin yanında, mananın sathiliği, nazikliği ve sadeliği yönünde giden şairler de vardır. Bahsi gelmişken 17.yüzyılda kullanılan diğer üslup biçimlerine de kısaca değinelim: Bu yüzyılda *Mahallî* üslubun belirgin bir yeri vardır. Bu üslup tarzında kalıplaşmış ve alışılmış, anlaşılması güç divan edebiyatı tarzından farklı olarak gündelik hayatta kullanılan atasözleri ve deyimlerin kullanılması, 17. Yüzyıl edebiyatı içerisinde şairlerin ufkunu ve şiirin muhtevasını halkın lisanı ile ifade edebilme yeteneği sağlamıştır. Konuşma dilindeki sözlerin ve halka ait kelimelerin bu tarz içerisinde kullanılması mahalli üsluba ayrı bir renk katmıştır. Bu üslupla, şairler şiirlerinde anlaşılmas güç tamlamaların yerine yalın tamlamalar kullanarak anlaşılması kolay manaların inceliğini şiirlerinde işlemeye muvaffak olmuşlardır.

Önceki dönemlerden farklı olarak, halkın kullanmış olduğu tabirleri şiirlerde işlemek; zümre edebiyatı olarak bilinen klasik edebiyatın halka ait olduğu ve onların da düşüncelerini yansıttığı anlayışını vermiştir. Günlük ve sıradan olayların şiirin

---

¹⁴ Haluk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s.57.

konusu haline gelmesi divan edebiyatının üst düzey olayların dışında nazarını daha aşağılara çekmesine neden olmuştur. Bu akımla divan şiirinde çevredeki eşyalardan, günlük tecrübelerden yaşam tarzlarından şiirin muhtevasını yön verebilecek yeni bir saha ortaya çıkmıştır.

17.yüzyılın bir başka üslup tarzı da *Hikemî* üslûptur. Kimi divan edebiyatçıların “*Nâbî ekolü*”¹⁵ olarak adlandırdığı bu edebiyat akımı hem klasik hem de Sebki Hindî edebiyatının özelliklerini barındırıyor.“Hikmet” Arapça’da felsefe ve mantık bilimi olarak biliniyor. Burada bu ismin seçilmesinde, şiirlerin muhtevasına yön veren felsefe ve düşünce öğeleridir. Bu üslup tarzı akla ve mantığa deliller sunduğu için diğer tarzlardan daha gerçekçi bir mana birliğini veriyor. Bu edebiyat akımı, Fars edebiyatının edebiyatımıza etkilerinin neticesidir. Geleneksel İran şiirinin muhteva olarak işlediği mistik ve hissi duyguların 17.yüzyıl şairlerince benimsenmesi ve şiirde işlenmesinin bir sonucudur. Bu dönemde kullanılan önemli bir diğer üslup tarzı, *Hikemî* üslup tarzıdır. Hikmet ve mantık şiirlerde esas tutulduğundan dış dünyadaki somut varlıklar işlenmiştir. Şiirlerde insanları doğruya iletme amacı vardır böylece şairler birer mürşit vaziyetini takınırlar. Soyut düşünceler dahi anlaşılır bir tarzda verilir.

Bir başka üslup tarzı da *Klasik* üsluptur. Bu üslup Şairlerinin öteden beri şiirlerini yazdıkları üslup tarzıdır. Hemen hemen bütün divan şairleri bu tarz ile şiirler yazmışlardır. Klasik üsluptan kast edilen divan şiir tarzının belli başlı kendine has dairesidir. Mesela, bütün divan şairleri ok manasını işlerken şiirinde sembol olarak “kirpiği” seçmeleri hiç kaçınılmazdır. Klasik üslupta söze önem verildiği gibi anlama da çok önem verilmiştir. Bütün dillerin klasik şiirlerinde nesnelere

---

¹⁵ Detaylı bilgi için bak: Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-*, Kitabevi, İstanbul 2003; Bilkan, *17.Yüzyıl Türk Edebiyatı-Klasik Estetikte Yeni Yönelişler*, s.11.

sembolize etme düsturu vardır. Böylelikle edebiyat içerisinde şairlerin bildiği belli başlı kaideler ortaya çıkmıştır. Hiçbir şair bu kaidelerin dışında bir şey sembolize edemez. Sevgilinin boyu her zaman uzundur. Bu da divan şiirinde “Selvi”ye benzetilir. Ya da “elif” gibi düz ve incedir. Dolayısıyla hiçbir şair, sevgilin boyu kısa bir şey ile sembolize edemez ya da “sevgilinin boyu ‘dal’ harfi gibidir” diyemez. Dolayısıyla *Klasik* üslupta kaideler yerli yerince oturmuştur. Nailî şiirinde *Klasik* üslubun bir örneğini şu şekilde işliyor:

Kūyuñ ki Ka‘be-i dil ü cāndur olur mu hîç

Leb-teşne-i zülâl-i gamuñ zezem-âşinā **G2.2**

Yukarıda nesnelere sembolize edilmesini izah ettiğimiz gibi sevgilinin yüzü divan şiirinde Kâbe’ye teşbih edilir. Sevgilinin dudağının suyu çok berrak olan zezem suyu ile sembolize edilir. Bu tarz divan şairlerinin kullandığı divan şiirlerinin genel geçer kaideleridir. Şair Nailî’de yukarıdaki beyitte bu doğrultuda yüz ve dudak unsurunu sembolize etmiştir. Şiirde şekle önem verildiği gibi manaya da önem verilmiştir. Şairler ifade ettiği manaları iki mısralık beyitlerin şekil ve söz dizimi içerisine sığdırmışlardır. Sevgiliye ait olan nesnelere sembolize edilir. Bu sembolize etme olayı divan şiirinin genel geçer kaidelerinin çerçevesi dâhilindedir. Klasik üslup kendine has özelliğiyle *Hikemî* ve *Sebk-î Hindî* tarzlarının özelliğini de taşımaktadır. Klasik üslup Türk divan edebiyatının en başından beri belirlediği kaideleri şu döneme kadar taşımaktadır. Bu tarz şiirde şair, dış âlemde, iç dünyasındaki duyguların karşılıklarını arar. Dolayısıyla şiirde basit bir teşbih ve istiare ile amacını gerçekleştirir.¹⁶

---

¹⁶ İsrail Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012,s.384.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÂ'İLÎ'NİN HAYATI, SANATI VE DİVANI

Mahlası Nâilî olan şairin asıl ismi Mustafa'dır. İstanbul'un orta halli bir ailenin çocuğu olup maden muhasebesi kaleminde çalışmıştır¹⁷. Küçük yaşlarda anne ve babasını kaybetmiştir.¹⁸ Biz onun asıl tarzını **bilinen tek eseri** olan divanını inceleyerek anlayabiliyoruz¹⁹. Edebiyatımız literetüründe Nâilî hakkındaki bilgiler şair tezkerelerinde alınmıştır. Güftî²⁰, İsmail Belîğ, Safâyî²¹ gibi tezkirecilerin eserlerinden başka Nâilî'yi bize izah edecek pek de yazılı bir eser mevcut değildir.

Doğum yılı kesin belli olmayan Nâilî, tahminen **1608-1611** tarihleri arasında doğmuştur. **Safâyî** ve **İsmail Belîğ**'e göre, Nâilî 55-60 yaşlarında iken 1077 (**1666**) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kullanmış olduğu dil üslup ve şiir muhtevalarına baktığımızda Nâilî'nin çok iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Divanını dinî muhteva yönüyle incelediğimiz Nâilî'nin gerek Osmanlı kültürü gerekse Türk-İslam kültürünü çok iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Nâilî divanında, İstanbul hayatından ziyade Edirne'de sürgün yaşadığı seneleri görüyoruz. Edirne'deki hayat şartlarının Nâilî'nin hayatına olan tesirlerini, ümidini ve korkusunu şiirlerine aksettğini müşahede ediyoruz.

Nâilî'nin fakr u zaruret içerisinde yaşadığı, sürgünyediği, küçük yaşta anne ve babasını kaybettiği, bir erkek kardeşinin olduğunu, karamser bir dünya görüşü olduğunu ve Halvetiye tarikatine mensup bulunması gibi konuları şair tezkirelerinden

¹⁷ İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, (Haz.:Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Gazi Üniv. Yay. Ankara 1985, s.506.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1914, c.2, s.443.

¹⁹ İpekten, *Nâilî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s.14.

²⁰ Güftî, *Teşrifâtü's-Şu'arâ*, (Haz.:Kâşif Yılmaz), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

²¹ Mustafa Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, s.444.

öğrenebiliyoruz. Osmanlı Müellifleri'nde Nâilî'nin Fındıklı semtinde Sünbüllü Dede dergâhında bulunduğunu ve yolun genişletilmesiyle Beyoğlu mezarlığına taşındığı hakkında bilgi verilmektedir.²²

Sicili Osmânî'de Nâilî'nin ufak-tefek zayıf bir bünyeye sahip olduğu bilgisi de elimizde mevcuttur.²³Nâilî rind bir kişiliğe sahip olsa da Halvetiye tarikatiye mensup olduğu divanında geçen aşağıdaki beyitlerden anlaşılıyor:

Sûretde pây der-gil olan Halvetilerüz

Ma'nîde 'arş-menzil olan Halvetilerüz G160.1

Az görme Nâ'ilî ne kadar bî-vücûd isek

Cân gibi feyze kâbil olan Halvetilerüz G164.8

17. yüzyılın seçkin şairlerinden biri olan Nâilî'nin edebi yönünü iyi anlamak için Sebki Hindî tarzını iyi bilmek gerekir. Bu dönemin belirgin üslûplarından biri Sebki Hindî tarzıdır.²⁴ İsminden de anlaşılacağı üzere Hint üslubu manasına gelmektedir. Edebiyatımızın dışarıdan etkilediği ve şairlerin de şiirlerinde benimsediği bu üslup tarzının etkileri, sadece divanını dini muhteva yönüyle incelediğimiz Nâilî'de değil Neşâti ve Nef'î gibi gerek 17. yüzyılın gerekse bütün divan edebiyatının büyük kabul gördüğü diğer şahsiyetlerde de görülmüştür. Ancak Sebki Hindî şairi sayılabilmek için gerekli asgarî ölçülere sahip olmak gerekir. Dolayısıyla Hint üslubu tarzına uygun şiirleri olan şairleri bu guruba dâhil etmemiz mümkün değildir.²⁵ Sebki Hindî tarzının belli başlı özellikleri şu şekilde biliniyor:

---

²² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri 1-3 ve Ahmed Remzi Akyürek Miftah 'ul Kütüb ve esma-i Müellifin Fihristi*, c.2,s.443.

²³ Mehmet Süreyyâ, *Sicil-i Osmanî -Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, c.4/2 s.117.

²⁴ Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebki Hindî)*,s.160.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz.:Vecdî, *Divân*, (Hazırlayan: Ahmet Mermer), MEB Yayınları, İstanbul 2002,s.15.

*Şairler, divan şiir tarzı edebiyatımızda hâkim olduğu sürece, kullanılmayan mazmunları kullanma arayışı içerisinde olup edebiyatımıza yeni bir renk katma eğilimde olmaları, bu tarzın bir ürünüdür. Zarif, nazik ince bir dil yanında anlamda derinlik ve hayallerde incelik vardır.²⁶

*Önceki dönemlerden daha çok tasavvufî şiirler barındıran divanlar, dış ortamdan ziyade insanın iç âlemini ve ıstıraplarını işlemeye yönelmişlerdir. Aklın yerine muhayyile geçerek, gerçeklerin yerini hayal tutmuştur. Hayal atlaması veya çağrışım zenginliği vardır.²⁷ Aşağıdaki beyitte anlamca bir hayal atlaması vardır. Bağ ile sevgili arasında bir ilişki kurulmuş, sevgili bağa benzetilerek, “yar” ile “bağ” sözcükleri arasında bir leff ü neşr oluşturulmuştur. Nâilî kullandığı sözcüklerde ilgili anlamı çağrıştırmaya sanatında ustadır :

Yârîñ ki fikr-i kıdd ü ‘izharındasın gönül

Bâğñ ne gül-bün ü bahârındasın gönül **G234.1**

*Bu üslup tarzının önemli özelliklerinden biri de şairlerin divanlarında olayları, önceki dönemlere nisbeten daha da mübalağalı bir tarzda tasvir etmeleridir. Dolayısıyla Sebk-i Hindî’de mübalağa, hemen her zaman yeni bir hayale, çoğu kez de garabete neden olur:²⁸

Kesâd-ı nâfe erişmiş o hadde kim gūyâ

Diyâr-ı Çîn ü Hıfâ bir avuç türâb olmuş **K18.45**

²⁶ Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.160.

²⁷ Ahmet Mermer, *Sebk-i Hindî ve Hayal Atlaması, Yedi İklim*,1992 sayı: 2, s.26

²⁸ Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.385.

*Anlatılan olaylarda derinliğin yanında inceliğin olması kaçınılmazdır. Bu da şiirin üzerinde derinleşip mantık yürütmeyele ancak makul anlaşılmanın sağlanabileceği fikrini doğurmuştur.²⁹

Nâilî'nin hayal gücünün genişliğini *Sebk-i Hindî* üslubunun etkisiyle kullanmış olduğu orijinal benzetmelerden anlayabiliyoruz. Aşağıdaki beyitte “girdap” ile “sema” arasındaki ilişkiyi suyun dönmesine bağlayarak bu sanat içerisindeki ustalığını gözler önüne seriyor.

Garka-i girdāb-ı şevk ey Mevlevî döndükçe sen

Şu 'le-i cevvalē-i hüsnüñ mü yâ canım mıdır **G82.2**

Haluk İpekten'e göre *Sebk-i Hindî* tarzının iyi anlaşılması için şiirde ana etken olan “söz ve anlam” unsurlarını iyi anlamak gerekir.³⁰ Öte yandan *Sebk-i Hindî* tarzı bir edebiyatımıza girmesiyle artık bir Hint üslubu değil, Türk edebiyatı içerisinde her yönüyle klişeleşmiş bir yapı haline gelmiştir.

Şair Nâilî, *Sebk-i Hindî* tarzının önemli temsilcilerinden olduğunu aşağıdaki beyitte şu şekilde izah etmiştir:

Biz Nâ'iliyâ sözde füsün-kâr-ı hayâlüz

Elfâzda peydâ dil-i ma' nâda nihânuz **G135.8**

Şiirlerdeki istiare ve teşbihlerdeki anlaşılmasını garabet olarak ifade eden³¹ şiirinde şöyle diyor:

Ġarâbet olmasa ma' nâda Nâ'ilî nazmuñ

²⁹ Ali Fuat Bilkan, “*Sebk-i Hindî Araştırmaları*”, Türkiye Araştırmaları Dergisi, Ankara 2007, 5,sayı:9,s.360–367.

³⁰ Haluk İpekten,*Nâilî Hayatı Sanatı ve Eserleri*, s.36-40.

Ġarâbdür bu ki elfâzı âşinâ düşmez **G149.6**

Nâilî'nin şairlik hayatının tek semeresi dini muhteva açısından incelediğimiz divanıdır. Nâilî'nin divanını sonraki dönemlerde yazılmış olan şair tezkerelerinde görmek mümkündür. Safâyi³², Güftî³³ ve Rıza³⁴ bu tezkerelerin başlıca yazarlarındandır. Sebk-î Hindî akımını benimseyen Nâilî'nin divanında divan edebiyatının nazım şekillerini hemen hepsini görmek mümkündür. Nâilî divanında kasideler, gazeller, rubâ'iler, kıt'alar ve şarkılar gibi nazım şekilleri mevcuttur. Nâilî Divanını baştan sona kadar incelediğimizde 378 gazel,1 tahmis,4 müseddes,1 terki-i bent ve 1 kaside vardır. Yanlışlıkla dizenin sonuna eklenen altı gazel daha vardır. Bunlardan beşi Tarzî'nin biri de Râmî'nin gazelidir. Elimizde mevcut divanın iki katı daha Nâilî'nin şiirleri kayıptır. İpekten Divan'ın farklı nûshalarını karşılaştırarak nûsha değerlendirilmesine bulunmuştur. Divanda mûnâcât, na't, mehdiye, musammat, gazel, müstezâd, rubâi, müfret, kıt'a, şarkı ve tarih gibi nazım şekilleri mevcuttur. Bunlar şu şekilde genişletilebilir:4413 beyit,2 mûnâcât,10 na't,29 methiye, 1 mersiye (terci-bend),1 tekib-i bend,4 müseddes.1 tahmis,390 gazel,1 mustezad,18 kıt'a.8 rubâ'i,5 beyit,11 şarkı,6 tarih vardır. Divanın içeriği aşağıdaki tabloda daha açık bir şekilde izah edilmiştir.

Nâilî Divanı divan yazma geleneği ile yazılmıştır. Sıralama düzenlidir. Divanın ilk kısmını kasideler teşkil eder. mûnâcâtlarla Allah'a hamd u senâdan sonra nâ'tlerle, Hz. Muhammed, Hz Ali, Hz. Hasan ve Kerbelâ hadisesi içerisinde Hz.

³²Mustafa Safâyi , *Tezkire-i Safâyi*,(Haz.:Pervin Çapan),Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

³³Güftî,*Teşrifâtü 'ş-Şu'arâ*,(Haz.:Kâşif Yılmaz),Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

³⁴Seyyid Rıza ,*Tezkire-i Rıza* ,(Haz.:M.Sadık Erdağı),Gökkuşağı Kitabevi, Ankara 2012.

Hüseyin, şeklinde şiire devam edilir. Kasideler kısmında Terkib-i Bend, na't ve mehdiye şekilleri mevcuttur. Bunlarında kendi içerisinde kısımları vardır.

Aşağıdaki tabloda Nâilî Divanı'nda bulunan kasidelerin (37 kaside) işlevleri ve kimlere sunulduğu izah edilmiştir.

sayı	Tür	Fonksiyon/Muhteva
1,2,3,4,5	na't	Hz. Muhammed övülerek, mucizelerinden bahsediliyor.
6	Na't,	Hz. Ali'nin kahramanlıkları ve Zülfikâr'ından bahsediliyor.
7	Na't	Kerbelâ olayı ve Hz.Hüseyin'den bahseder.
8	Medhiye	4.Murat ve Mısır seferinden bahseder.
9	Medhiye	4.Murat ve Mısır seferinden bahseder.
10	Medhiye	4.Mehmet'in kahramanlıkları anlatılır.
11	Medhiye	Kara Mustafa Paşa'ya sunulmuştur.
12	Medhiye	Mehmet Paşa'ını vezirliğe seçilmesinden bilgi veriliyor.
13	Medhiye	Sofu Mehmed Paşa için yazılmıştır.
14	Medhiye	Hezârpâre Ahmed Paşa'nın oğluna yaptığı düğün töreninden bahsediyor.
15	Medhiye	Salih Paşa'ya Ramazan ayında sunulmuştur.
16	Medhiye	Salih Paşa'ya sunulan diğer kaside
17	Medhiye	Salih Paşa'ya sunulan son kaside
18	Medhiye	Mehmed Paşa için söylenmiştir. ³⁵
19	Medhiye	Köprülüzâde Ahmet Paşa'ya sunulmuştur.
20	Medhiye	İsmail Paşa için söylenmiştir.
21	Medhiye	Hattat Mustafa Paşazâde için yazılmıştır.
22	Medhiye	Defterdar Mehmed Paşa için yazılmıştır.
23	Medhiye	Şeyhülislam Yahya'yı övgü amaçlı yazılmıştır.
24	Medhiye	Şeyhülislam Mehmed Bahâyî için yazılmıştır.
25	Medhiye	Sunizâde Mehmed Efendi'ye yazılmıştır.
26	Medhiye	Defterdar Hafız Mehmed Efendi için yazılmıştır.

³⁵ Hangi Mehmet Paşa için söylendiğini tespit edemedik.

27	Medhiye	Fazıl Ahmed Paşa(Köprülü)
28	Medhiye	Fazıl Ahmed Paşa(Köprülü)
29	Medhiye	Fazıl Ahmed Paşa(Köprülü)
30	Medhiye	Defterdar Ahmed Paşa
31	Medhiye	Ruzmâmeci İbrahim Efendi
32	Medhiye	Fazıl Ahmed Paşa(Köprülü)
33	Medhiye	Reisülküttâb Şâmizâde Mehmed Efendi
34	Medhiye	Şeyhülislam Yahya için yazılmıştır.
35	Medhiye	Silâhdâr Yusuf Paşa
36	Medhiye	Defterdar Ahmed Paşa
37	-	Nâilî kendi dünya görüşünü anlatmıştır.

Nâilî'nin gazel yazma yönü kasidelerinden daha güçlü görünüyor. Divan edebiyatı içerisinde ona ün kazandıran Sebk-î Hindî üslubuyla yazmış olduğu gazelleridir. Nâilî gazellerini genellikle beş beyit halinde yazmıştır. Gazellerinde mâna ağırlığı ve incelik sözkonusudur. Söz sanatlarını da iyi kullanmıştır. Divanda toplam 390 gazel mevcuttur. Bunların beyit sayıları birbirinden farklıdır. Nâilî'nin ilk gazeli “peyda” rediflidir. İlk gazelin birkaç beyiti şu şekildedir.

Girân etsün ço diller târ târ-ı zülfüñ olsun tek

Ruḥuñ bâğında nice müşk-bîd-i ser-nigün peydâ G1.3

Bu ‘âlem pây-tâ-ser kûh kûh-ı miḥnet ü ğamdur

Eder her tîşe-kâr- ârzü bir Bî-sütün peydâ G1.2

Leb-i şûḥ-ı nigâh-ı çeşmüñ olduḡça terennüm-sâz

Eder her cünbiş-i müjgâni bir naḡş-ı füsün peydâ G1.4

Nâilî, gazellerindeki muhteva klasik edebiyatın alışla gelen aşk, şarap, tabiat, tasavvuf ve rindlik konularını içermektedir. Nâilî ayrıca şiirinde ümitsizliğe, ümide,

ölümden sonraki hayatın endişesine, zamanın bozukluğuna ve feleğin acımasızlığına da değinmiştir. Gazellerinde, Nâilî'nin hayal gücünün genişliğini yakalamak mümkündür.

Kızarıp bādeden ol çeşm-i siyeḥ Nā'ilyā

Görünür cāme-i surḥ ile gāzab-nāk bana G4.6

Nâilî, hayal gücü edebiyatın klişeleşmiş sembolize ifadelerini taşımıştır. Yukarıdaki beyitte badeden kızaran kıp kıp kızıl kesilen gözleri yine şarap kâsesine tıpkı bir ayna olup, onun kırmızılığına da aksederek karşılıklı olarak ona azap verici bir unsur haline gelmiştir. Nâilî, rint tipini sergilemesine rağmen şiirlerinde Mecazî aşktan ziyade tasavvufî aşkı işlemesi söz konusudur. Bu tür şiirler Nâilî'ye ilham kaynağı olmuş ve şiirlerine manada derinlik kazandırmıştır. Nâilî ilahî ve mecazî aşkı yoğurarak da bize sunuyor:

Cāma ḵonduḵça olur hāṭır-nümā-yı selsebil

Bāde kim fevāre-sāz-ı şişedür her ḵatresi G376.1

Nâilî klasik üslubu da çok iyi kullanmıştır. Anlam açısından birbirine tezât olarak simgelendirilen unsurlar arsında da ilişkiler kurarak çok iyi bir şekilde sunuyor.

“Andelib” redifli 17. Gazelinde “göl”, “har”, “zar” simgeleriyle bu anlam ifade edilmiştir.

Göl ḵāre düşdü sīne figār oldu andelib

Bir ḵāre bakdı bir göle zār oldu ‘andelib G17.1

Gazellerini incelediğimizde Nâilî'nin iyi bir eğitim aldığı ve dünyadan haberdar olduğu açıktır. Meselâ gazellerinde: Bercîs, Behrâm, Felâtun ve Keyhusrev

gibi birçok meşhur kimseye göndermeler yapması iddiamızı destekler nitelidedir. Divan şiirinde rind ile zâhid çatışması bütün şairlerde görülür. Nâilî'nin “rind” tipini sergilediğini aşağıdaki beyitlerden çıkarabiliriz:

Zühhâda surh-rûyî-i haclet yeter hemân

Şerm-i sefid-kârî-i rûy-i siyah-ı mest **G22.4**

Divandaki bir başka nazım şekli de **müstezaddır**. Divanın sonlarında bir müstezad vardır. O müstezad şudur:

Mey mezheb-i rindîde kırâb ile gerekir

Bî-gerd-i küdüret

Tâ'ât-ı mahabbetde vuzûh ile gerekir

Ammâ mey-i vahdet **M1.1**

Mutrib nefesin var ola sâkî meyin efzûn

Her lahza vü her ân

Meclisde safâ meyle gerek neyle gerekir

Tâ germ ola sohbet **M1.2**

Rindâna telâfî-i gam-ı devr-i teselsül

Meclisde bilirsin

Peymâne-i leb-rîz-i peyâpeyle gerekir

Bizde budur âdet **M1.3**

Şair, rind mezhebinin zahidlikten farklı bir boyutu olduğunu ifade etmiştir. Burada da ibadete muhabbet vardır. Fakat zahidin yaptığı ibadet gibi değildir. Kişi vahdet şarabı içmekle ibadetini yerine getirmiş olur. Bu olaya bir de eşlik eden “**mutrib**” vardır.³⁶ O bir çalgıcıdır. Sakinin getirdiği meyin tadı tuzudur. Sakinin

³⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler*, The Journal Of Ottoman Studies, İstanbul 1995 sayı: 15,s.334-413.

meyi surlar doludur. Böylece mecliste sıcak bir sohbet olur. Rintler ancak bu şekilde gam ve kederin pençesinden sıyrılırlar. Şair: “biz de adet budur” ifadesini kullanarak hem durumdan memnuniyetini hem de rint-meşrep olduğunu ima ediyor.

Nâilî'nin divanında toplam 18 kıt'a vardır. Bu kıt'alar ikişer ikişer beyitler halinde yazılmıştır. Kıt'aları incelediğimizde dinî-tasavvufî mühtevâ açısından önemlidir. Nâilî'nin Gülşenî tarikatına bağlılığını 17. Kıt'anın birinci beyitinde tespit edebiliriz. Kıt'a şöyledir:

Ola dersin muḥassal ey semiyî-i sâkî-i Kevser

Nasîbin hânkâh-ı Gülşenîde feyz-i âgahî **Kt.17.1**

Şair, kıt'aların on ikicisinde Ramazan hilalinin Şaban'ın ayından istifade etmeye takatinin olmadığını şu şekilde izah ediyor:

Bîtabdır Allah bilir cism-i nizârım

Nısf-ı meh-i şabânda hilâl-i ramazândan **Kt.12.2**

Nâilî, kıt'aların sekizincisinde zülf, kesret ve zahit ifadelerini kullanarak sevgilinin saçlarını kesretin simgesi olarak gösteriyor. Bu üslûp, Klasik üslûp tarzıyla şairler yazan şairlerde çokça rastlanılır:

Ruḥ-ı pür hâli zülfü göstermez

Kesret-i dâne dâmı göstermez **Kt8.1**

Mihr vermez sipihre ḥüsn ü behâ

Esb-i zerrîn sâmi göstermez **Kt8.2**

Zâhidin setr eder uyûbunu mey

Dâmen-ı hırḫa câmı göstermez **Kt8.3**

Şair on üçüncü kıt'ada ise gam ve kedere karşı "Allah yekdir" ifadesini kullanarak kendisine teselli veriyor:

Allāh yekdir olsa da maḳbūs gam deęil

Bu çāh-ı sernigūnda nıgehbān olan gönül **Kt.13.2**

Yirmi dördüncü kıt'ada şair nūr-i siyer ifadesini kullanarak gönülde gam, keder ve usancın olmadığını "Allah bilir" diyerek şu şekilde izah ediyor:

Allāh bilir gamından ey nūr-ı siyer

Ne dilde melāl var ne hātırda keder **R6.1**

Divanda toplam beş **müfret** vardır. Dinî-tasavvufî açıdan bu müfretler incelediğinde üçüncü ve beşinci müfretlerin aynı şekilde muhteva içerdikleri görülür. Şair, beşinci müfrette feleği eleştiren bir üslup kullanıyor:

Felek seniñ gibi hercā'ı yāri n'eyleyeyim

Yanınca tāli'-i nāsāz-kārı n'eyleyeyim **Mf.3**

Şair, beşinci müfrette sevgilinin güzelliğini övüp, "Allah vergisi güzelliği gören adam demez mi ki: Bu Allah'tan bir nimettir?" istifhamıyla olayı pekiştiriyor.

Bir dil mi var ol ḫüsn-i ḫudā-dādı görüp

Güyende-i el minnetüli'illāh değildir **Mf.5**

Nâilî Divanı'nın sonunda on bir şarkı vardır. Nâilî'nin bu şarkıları üç-beş bentler arasında olup, şarkı kafiyesiyle yazılmıştır. Ayrıca murabba kafiyesiyle yazılan şarkıları da vardır. Divan edebiyatı literatüründe ilk şarkı şairi olarak bilinen Nâilî'dir. Nâilî, şarkılarında sade bir dil kullanmıştır. Şarkıları ayrılık, hüznün ve acıklı temalar içermektedir. Bu şarkılarının yanında zarif, neşeli ve Nedim'i hatırlatan şarkıları da vardır.

Nâilî aşağıdaki şarkıda uzun süre sevdiğinden ayrı kalmanın gam ve endişesi ile kıvrılırken, gönlünde yeniden canlanan ümit ile “Mevlâ kerimdir” düşüncesi yayılıyor. Böylece bu firak acısı bitecek, vuslat günleri gelecektir. Gönlü bir kayığa benzeten âşık, bu kayığın daima denizin içinde firkatte kalmayacağını, elbet bir gün vuslat sahiline erişeceğini iddia ediyor. Bütün bunları şiirin her beyiti sonunda tekrarladığı “Mevlâ kerimdir” nakaratı ile dile getiriyor.

Şairin “Mevlâ kerimdir” adlı şarkısı şu şekildedir:

Geçer firqat zamānı böyle qalmaz

Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir §12.1

Onulmaz yâreler bitmez iş olmaz

Sağ ol sun Mevlâ kerimdir §12.2

Olursa hazret-i Haqdan inâyet

Gül-i sadberg olur her dâg-ı hasret §12.3

Gider firqat gelir eyyâm-ı vuslat

Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir §12.4

Olursa meve-i gam her bâr hâ‘il

Olur şâhid hüveydâ kâm hâsıl §12.5

Çıkar bir gün kenâra zevrak-ı dil

Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir §12.6

Bulur bir gün nihâyet menzil-i gam

Tek arıdü tenhâ belâ deştinde her dem §12.7

Ne hemrâh isterim ne yâr-ı hemdem

Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir §12.8

Şair Nâilî’nin yukarıda izah ettiğimiz şarkılar dışında dini, tasavvufî muhtevayı taşıyan başka şarkılar da vardır. Nâilî divanın ikinci şarkısında şöyle der:

Şecer-i Tûr paymâlindir

Salın ey nahl-i bâğ-ı işve salın §2.1

Nâilî, sekizinci şarkıda müştak olduğu sevgilinin vefasızlığını ve ona karşılık vermemesine karşı “Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân” ifadesini beyitlerin ikinci mısralarında tekrarlıyor. Şarkının aslı şu şekildedir:

Müştaşınım gel ey âfet-i cân

Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân §8.1

Gâret-ger-i dîn âşûb-ı imân

Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân §8.2

Yollarda kesdin bizden selâmın

Bir bîvefdâir dillerde nâmın §8.3

Bâd-ı sabdân aldık peyâmın

Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân §8.4

Cân muntazırdır lutf u kerem kıl

Merdümlük ile vaz'-ı kadem kıl §8.5

Dil-i hânkâhın beytü's-sanem kıl

Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân §8.6

Şair, yukarıdaki şarkıda sevgilinin daha önce onunla alakadar olduğunu ve ancak sonrasında ondan selam ve kelamını kestiğini, böylece insanların nezdinde “Vefasız” namıyla anıldığını ifade ediyor. Fakat âşık bütün bunlara rağmen sevgilinin eskisi gibi ona lütuf ve ikramda bulunmasını ümit ediyor. Şarkıda dikkatimizi çeken bir diğer olay şairin sevgiliyi merhametsiz ve Müslüman olmamakla suçlamasıdır.

Divanının sonunda **altı tarih** vardır. Bunlar: *Sultan Mustafa, Çelebi Saçlı, İbrahim Efendi, SarıAbdullah, TifliÇelebi, Şîr Ali Efendi* ve *Uyvar* kalesinin fethiyle

ilgilidir. *TıflîÇelebi*'yle ³⁷ ilgili olan tarih rubai tarzında yazılmıştır. Tarihler içerisinde dinî-tasavvufî muhteva taşıyan ilk tarihin (Sultan Mustafa'nın doğum tarihiyle ilgili) birinci ve beşinci beyiti şu şekildedir:

Hâkan-ı sultân-ı nasâk sultan-ı âlem zıll-ı Hâk
Kim zâtını Rabbü'l-falağ nûruyla kıldı muhtedâ T1.1

Dâ'im meşâribü'l-benân olsun deyü şehzâdesi
Medd etdi zıll-ı re'fet-i sulân-ı zîşânı Hudâ T1.5

Nâilî, Sarı Abdullah için yazdığı kasidede, onun dünyada fakirlerinin ilticâ ettiği biri olduğunu, âhirette de öyle makbul biri olacağını temenni ediyor. Sarı Abdullah Efendi Mevlevî tarikatına mensuptur. ³⁸ Fakat Halvetî tarikatıyla da yakından ilgisi olduğundan Nâilî tarafından şu şekilde methediliyor:

Fukarâ melce'i bir pîr idi dünyâda dahi
Dâr-ı ukbâda makbûlu ola dergâhın T3.4

Nâilî divanında 8 **rubai** bulunmaktadır. Şair, rubailerde : “**lutf-ı ilâhî, gülzâr-ı bihişt, nûr-ı siyer, dergâh-ı siyer**” gibi ifadeleri kullanarak muhtevaya renklilik katıyor. Şairin bu doğrultudaki beyitlerinden birkaç tanesi şöyledir:

Allah bilir gamından ey nûr-siyer
Ne dilde melâl var ne hâtırda keder R6.1
Hikmetki hilâf-ı meşreb-iher-dündur

³⁷ Bu şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz.:Bekir Çınar,*Tıflî Ahmed Çelebi,Hayati,Edebî Kişiliği,Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni ,Doktora Tezi ,Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Elazığ 2000.*

³⁸Detaylı bilgi için bkz.:Ülker Aytekin,*Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.*

Nisbet mi olur sipihre kim vājgundur R4.1

Nâilî, kardeşinin ölümünden dolayı terci-bend şeklinde yazdığı yedi bentten oluşan bir **mersiyedir**. Şiirde divân edebiyatının alışılâgelen feleğe karşı sitemle olay örgüsü sürükleniriliyor.

Yâ Rab ne merg olur ki za'f-ı mizâcî yok

Yâ Rab ne derd olur ki hergiz ilâcî yok M2.1

Derviş idin ki husrev-i mülk-i kemâl idin

Sultân idin ki ârzû-yı taht u tâcî yok M2.2

Teslîm-i naqd-ı cân ile oldu işin tamam

Düştü yoluñ o kişvere kim gayrı bâcî yok M2.3

Naqd-ı hayâta eylemedin hergiz i-ibâr

Dünya metâ'ınıñ nazârında revâcî yok M2.4

Sen mâhdan cûda bize bu âlem-i ferâh

Bir teng ü tar hücreye benzer serâcî yok M2.5

Aslın egerci hâk idi ammâ 'aceb bu kim

Hâk-i siyehle hiç zerin imtizâcî yok M2.6

Döndü vücûdun ol zer-i kâmil-ayâra kim

Hergiz mihekk-i tecrübeye ihtiyâyı yok M2.7

Ey vâh ey birader-i bâ-cân-berâberim

Ey mâye-i hayât-ı dil-i derd-perverim M2.8

Divanda bulunan bir başka tür de terkib halinde olan bentlerdir. Şairin bu şiiri bir dua örneğidir. Şair “Hıfz eyle” ve “Ayırma” ifadeleriyle Allah’a dua edip sevgilinin meskeninden uzak olmamasını temenni ediyor. Dünyanın birçok derde derman olan bir hastahane olduğunu ama Allah’tan başka kimsenin bunu bilmediği vurgulanarak, kendisi hasta ve dermana müştak olduğu halde Allah’ın lütuf ve kereminden de uzak olmamayı arzuluyor. Yine şair, gönlü hasta olan kimse şifa için Allah’tan yardım istediğini, Şifa için zahiri sebeplere de başvurula bilirse de neticede şifayı verenin yine Allah olduğunu ifade ediyor. Ona göre; Kendisi hararetili gam ve aşk ateşiyle yanmış bir kimsede kuvvet kalmamıştır.Âşık daima tuzak içerisinde dir.Bu tuzaktan kurtulmak da ancak Allah’ın yardımıyla olabilir. İnsan bir avuç topraktan yaratılmıştır.Ateşe karşı dayanması mümkün değil. Farzedelim ki vücudu demirden olsun o zaman belki dayanabilir. Ayrıca“Olmuş tualım”ifadesiyle merahmet duygularını kendine celbetmiştir.

Hıfz eyle beden dārını şiveden ilāhī

Ayırma dil ü cānı meskenden ilāhī M2.1.1

Ālem ki şifāhāne-i pür-feyz ü hikemdir

Yok özge bilir hikmetini senden ilāhī M2.1.2

Bimārını dūr eyleme luḫ u keremiñden

Bir böyle şifāhāne-i me’menden ilahī M2.1.3

Dil-ḫasteye terkīb-i müdāvā nefesinden

Dil-teşneye cullāb-ı şifā senden ilāhī M2.1.4

Maḫrūr-ı ciğer-sūhte bir sīne mi vardır

Kim almaya dām āteşini benden ilāhī M2.1.5

Bu âteşe etsin mi taḥammül bir avuç ḥāk

Olmuş tūtalım ol daḥi āhenden ilāhī M2.1.6

Cehennem ateşinin bir parıltısı dahi Allah'ın izniyle dünyayı yakar kavurur. Ancak Allah'ın inayetiyle etten ve kemikten olan insan bedenini yakamaz. Nasıl ki âteş İbrahim için onun izniyle gül bahçesine dönüştüyse şair için de aynı durum geçerlidir.

Bir lem'ası dünyāyı yakar ruḥsat olursa

Derdinle o âteş ki çıkar tenden ilāhī M2.1.7

Pür-zemzeme-i el-âtâşız bilmeziz ammā

Serçeşme-i cāna varılır kandan ilāhī M2.1.8

Hāşā ki bu vādide cudā eyleye mihriñ

Dest-i deli luḥfuñ gibi dāmenden ilāhī M2.1.9

Serçeşme-i cān deyü tekāpūdan usanmaz

Bir ḥaste ki serçeşme-i hayvāna da kanmaz M2.1.10

Şair, içinde olduğu gam ve kedere karşı Allah'a sığınıyor. Baştan sona kendi tezellülünü dile getiren şair, Bütün bu girdaplardan kurtulmanın yolunu Allah'ın ona takdir edeceği medeti bekliyor. “Ya Rab!” ifadesiyle acz ve fakrını ona ulaştırıyor. Allah'ın kaderden ona hasret acısını yüklemesini “*Ol âteş-i ḥasretle ki yakduñ beni yā Rab*” ifadesiyle dile getirerek yine neticelerin hayır olması için ondan medet diliyor.

Yā Rab şerer-i dāgumu pür-sūz eşer kıl

Dāğ-ı dili derdüñle hem-āgūş-ı ciger kıl M2.3.1

Ol āteş-i hasretle ki yakduñ beni yā Rab

Her lem‘ asını āyīne-i mihr-i seher kıl M2.3.2

Bu şu‘ le zemīn sīne-i pürtābımı yā Rab

Ħürmen-gede-i berk-i cihān-süz-ı nazar kıl M2.3.3

Dāmen be-kef-i bādiye-i derdine yā Rab

Şehrāh-ı ğamuñ meslek-i bī-ĥavf u ĥaṭar kıl M2.3.4

Kem-ruhsat-ı āh eyleyip āyīnemi yā Rab

Mu‘tād-ı tılā‘-kārī-i jengār-ı keder kıl M2.3.5

Cān vimez ise derdüñ ile yanmağa yā Rab

Ħün-ı dil-i efsürde-derünānı heder kıl M2.3.6

Āteş-gede-i sīnem edip bāğçe-i derd

āhımı ol gülşene bir sünbül-i ter kıl M2.3.7

Buldukça gönül bāgeh-i ħurba güzergāh

Takbīl-i serā-perde-i dīvān-ı keder kıl M2.3.8

Fehm eyle ħazā vü ħaderiñ sırr-ı nihānı

Endişe-i ħurbānī-i cān u dil ü ser kıl M2.3.9

Dāmen-keş-i merg olsa da a‘zā-yı vücūduñ

Dergāh-ı rızā kıl yine mihrāb-ı sücūduñ M2.3.10

Şair, aşağıdaki beyitlerde insanlara nasihat ediyor. Günahkâr oldum diye Allah’tan ümidin kesilmemesini, daima tevekkül ve kurtulaşa heves içerisinde olmayı telkin ediyor. Ahenkli ve akıcı bir dil kullanan şair bu ahengi mısra sonundaki ‘‘ol’’redifiyle sürdürüyor.

Ne girre-i a‘māl ü ne dilgīr-i memāt ol

Ķıl ĦaĶka tevekkül heves-ālūd-ı necāt ol M2.4.1

Bil hasteliğın āb-ı ruĥ-ı sıĥhat-ı cāvīd

Pür-ĥavsala-i çāşni-i zehr-i nebāt ol M2.4.2

Bu cürm ü bu isyan ile kim der sana billâh
Dâmen-be-kef'-i hâhiş-i hayr u hasenat ol M2.4.3
Ta' dâd-ı me' asî ile olsun ser-i kârın
Kim meşgale-i verziş-i nâlâf u me' at ol M2.4.4
Geh gönca gibi teng-dil ü beste dehân tur
Geh bülbül-i şürîde gibi pür-negamât ol M2.4.5
Kıl bir nefesin şükrünü her lahzada tekrâr
Terk et şeref-i zâtını memnûn-ı hayât ol M2.4.6
Düştükçe heves-kârî-i eşkâl-i vücûda
Ârâyiş-i dünyâ gibi bî-hükm ü şebât ol M2.4.7
Efkâr-ı telâşî be-kafâdan hazer eyle
Âzâde-dil ol dâfî'-i mekr-i haşerât ol M2.4.8
Gitsin eser-i jeng-i kesâfet bedeninden
Âyine-i hürşîd gibi cevher-i zât ol M2.4.9
Âteşlere yak aḡ ederek cism-i zebûnun
Maşşergeh-i dâğ eyle süveydâ-yı derûnun M2.4.10

Şair, her türlü menfî şeylere karşı korunmak için Allah'tan yardım diliyor. Bunu da “Hıfz eyle” ifadesiyle pekiştiriyor. Kendisi rind olmasına rağmen zâhidlerin bir özelliği olan “Tesbîh-i zebân” olmayı Allah'tan diliyor. Cennab-ı Allah'ın Celâl ve Rab esmalarını referans alan şair maşşer gününe olan endişesini de hissettiriyor.

Kıl hırz-ı girîbân dile ezkârûnî yâ Rab
Hıfz eyle belâlardan o bîmaruñî ya Rab M2.5.1
Kem-şohbet-i zünnar be-düşân-ı riyâ kıl
Tesbîh-i zebân et dile ikrârunı yâ Rab M2.5.2
Ḥasret-zededür rüşenî-i dîde-i câna
Göster dile âyîne-i dîdaruñî ya Rab M2.5.3
Hâkister-i tâb-ı celâlûñ ile söndür
Şâyeste-i teb-lerze-i âzârûñî yâ Rab M2.5.4

Başka yerlerde izâh ettiğimiz gibi, şair yoğun bir şekilde mahşer gününe olan endişesini hissettiriyor. Burada da Hz. Muhammed'i Allah'ın cemâline ayinedârlığını talep ediyor. Bu olayın neticesinde şefaâte nail olacaktır. Bunda kuşkuları olsa da rahmetten ümidi kesik değildir. Bütün bu korkulardan kurtulmayı, peygamberi anması ya da ona salâvat getirmesiyle oluyor:

Añdukça ferāmūş ederüm hâlet-i nez'î

Mağşerde zuhūr edecek āşāruñı yâ Rab M2.5.5

Mağşer ki şeff' eylesin hayl-i 'uşātā

Sultān-ı serā-perde-i esrāruñı yâ Rab M2.5.6

Ol şāhı şeff' et ki táb-ı cemālūñ

Zencīr be-gerden bu giriftārını yâ Rab M2.5.7

Mağşer ki tuta ma' deletün rüz-ı hayātdan

Pür-cürm ü me' āşī bu güneş-kāruñı yâ Rab M2.5.8

Bī-tāḳāti-i sūziş-i derdüñle o günde

Şermende ḳoma Na' ilī-i zāruñı yâ Rab M2.5.9

Eyle o giriftārını reşg-āver-i Mūsī

Tūr-ı dil-i bī-tāb gibi maḳv-ı tecelli M2.5.1

İKİNCİ BÖLÜM

NÂİLÎ DİVÂNÎ'NDA DİN

1.ALLAH

Cenab-ı Hakk'ın Lafz-ı Celâl ifadesidir. Başka bir varlığa Allah ismi verilmez.³⁹Esmayihüsnânın bütün hepsinin manalarını kendinde toplayan isimdir.⁴⁰

Allah'ın emasından Nâilî divanında geçenleri : “**Kahhar, Rab, Ahed, Ferd, Mevlâ, Bâri Hâdi, Hakk, Huda, Ğanî, Ferd, Settâr** isimleridir.⁴¹ Kur'an-ı Kerim'de de Allâh''lafzı çokça zikredilir.

Şaire göre Allah'ı bulduktan sonra her türlü gam ve kederin yok olacağı olağandır. Onu kendinde bulan gönül en sıkıntılı haletlerden dahi sıyrılacağı muhakkaktır. Allah'ın **Ahed İsminin** yerine divan edebiyatı Türkçesinde klişeleşmiş, Farsça “**yek**”ifadesi kullanılarak Türkçeleştirilmiştir.

Allâh yekdür olsa da maḥbûş ğam gönül degül

Bu çâh-ı ser-nigûndanîgeh-bân olan gönül Kt.212

Şair, Veziriâzam Salih Paşa için yazdığı medhiyede **Allah**'a hamd ederek onun tekrar o vazifede görev almasına karşı duymuş olduğu sevinci dile getiriyor. Ayrıca Salih Paşa'yı da Hz.Süleyman'ın meşhur veziri Asaf'a benzetiyor. Hz.Süleyman başlığı altında Asaf'tan bahsedilmiştir.

Minnet Allâha ki bir Āşaf-ı şaḥib temkîn

³⁹Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.98.

⁴¹ Allah'ın İsimleri hakkında detaylı bilgi için bkz.:Halil İbrahim Şener,*Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,İzmir 1985; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-ı Hüsnâ”, *T.D.V.İslam Ansiklopedisi*,İstanbul 1995, c.9,s.404.

Sadr-ı valā-yı şadâretde yine oldı mekîn K16.1

Şair, kendi şiirine olan teveccühe karşı Allah'a şükrediyor. Bunu da “Minnet Allah'a ki” sözüyle pekiştiriyor.

Minnet Allāha ki etmiş ser ü sāmānı suhen

H̄ace-i cevheri-i tab‘ımı müstağnî-i māl K12.79

Yine aynı şekilde bir olay karşısında “Minnet Allāha ki” ifadesini kullanıyor.

Minnet Allāha ki iksîr-i ğubâr-ı kademün

Etdi hâlen anı müsteğnî-i şad genc ü defin K16.37

Aşağıdaki şiirde Allah'ın gönül erbabına verdiği menkıbevî bilek gücüne şükürler ediliyor.

Minnet Allāha ki erbâi dile menkıbetün

Hırz-ı bâzû-yı emân eyledi Hâk ‘azze ve cell K19.32

Nâilî Divan'ında zikredilen Allah'ın isimlerini ayrıntılı bir tarzda şu şekilde inceledik:

1. 1.Vedûd

Vedûd,“vâdd”İsm-i fâilinin mübalağalı şeklidir.⁴²Allah'ın hem seven hem sevilen manasına gelen bir isimdir. Cenab-ı Hakk'ın kullarına olan sevgisi, kullarının ona olan sevgisinden fazladır.⁴³Tarikatlerin çok önem verdiği isimlerden biri olan Vedûd ismi, velilerin seyr-i sulûklerinde mertebe kat' etmelerinde bir vasitâ olarak bilinir. Muhabetullah'ın menşei olan ism-i Vedûd divan şairlerinin de çokça zikrettikleri bir isimdir. Nâilî bu ismi şiirinde sadece bir yerde zikreder. Ona göre bu

⁴²Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.340.

⁴³ Mahmud Atalay, *Esmâü'l-Hüsna*, Merve Yayınları, İstanbul 2013,s.38

ismin zâkiri kanadıyla bir daire çizmiş, kendisi mum olduğu halde, bu ismin müdavimleri de pervane gibi etrafında seyrân ediyorlar.

Periyle dâ'ire çizmiş kenâr-ı şem'e olup

Hafî müdâvim-i ism-i Vedûd pervâne **G345.2**

1.2. Cemâl

Cenab-ı Hak'ın büyük isimlerindedir. O'nun lütuf ve rızasına delalet eden isim ve sıfatlarıyla mutlak güzelliğini ifade etmek için Cemâl ismi kullanılır.⁴⁴ Mutasavvıflara göre Allah'ın bütün isimleri ve sıfatları Celâl ve Cemâl diye iki gruba ayrılır: Rahman, Rahîm, Kerim, Rezzak ve Gaffar gibi Cemâlî isimler insanın kalbinde şükür ve sena manalarını canlandırır. Kâinatta görünen hüsün ve güzellik, nesnelerdeki letafet ve şeffaflık Allah'ın Cemal isminin yansımalarıdır. Bütün güzel şeyler onun Cemâlî esmâsının tecellisi neticesinde sudur etmiştir. Divan edebiyatında sevgilinin hüsün ve güzelliği Cenab'ı Hak'ın Cemâl ismine mazhar olmasıyla elde edilmiştir. Dolayısıyla şiiirlerde sevgilinin güzelliğiyle Cemâl ismine göndermeler yapılıyor.

Nâilî, Cemâl ismini divanın muhtelif yerlerinde zikrediyor. Aşağıdaki beyitte Allah'ın Cemal isminin tecelli ayinesinde, insanın itikadının güzelliği kadar aksedebileceğini iddia ediyor.

Kabûl-i'aks eden eyine-i tecellâdan

Cemâl-i Haqqı görür hüsn-i' tîkadı kadar **K37.5**

⁴⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifat-Tasavvuf Istlahatları*, (Haz.:Abdurrahman Acer), Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, s.52.

Şair, burada Nûh kıssasına dikkat çekerek Cemâl isminin, bu şekilde aşkın gönül Tûr'unda tecelli edip ışıldayacağına inanıyor.

Oldukça tecellî-i cemâlûñ

Tûr-ı dil-i 'ışka pertev-endaz M5.1.10

Nâilî, aşağıdaki beyitte Hz.Muhammed'in ruhunun Allah'ın Cemâl isminin bir parıltısı olduğunu ifade ediyor. Ayrıca o güzellik muma benzetilerek etrafında âşıkların pervane gibi dolaştığı da ima ediliyor.

Bir lem' a cemâlûñden eder rûhü'l-emîni

Pervâne-i şem'-i harem-i halvet-i didâr G36.3

Şair, Hz.Muhammed ile Allah'ın Cemâl aynasını özdeşleştirerek, Allah'ın Celâl isminin sanatıyla Peygamber'in cemalini, Peygamber'in de Cemal ayinesinde nasıl Celâl'i gösterdiğini şu şekilde izah ediyor:

Sun'-ı celâle eyle nazar ol cemâli gör

Âyîne-i cemâl-i Muḥammed-celâli-gör G62.1

Nâilî, Cemal isminin nakışlarını tasvir etmekle bir deftere sığmayacağını ve yansıyan aynalara yerleşmeyeceğini, mecazî manada büyüklüğünü ve nihayetsizliğini şöyle ifade ediyor:

Taşvîr-i ân cerîde-i i'câza şıgmamış

Naḫş-ı cemal âyîne-i râza sıgmamış G128.1

1. 3. Celâl

Celâl büyüklük, ululuk ve yücelik manasındadır. Büyüklüğe delalet eden ne kadar isim ve sıfat varsa cenab-ı Hakk'ın Celâl ismi içerisinde toplanır.⁴⁵ Kahar, Cebbar, Kadir, Mümit ve Müntakim gibi Kibriya isimleri Allah'ın Celâl isminin özelliği taşırlar. Divan şiirinde Celâl ismi “Zü'lcelâli ve'l-ikrâm” şeklinde kullanılır. Bazen de ayetten iktibas edilir. Nâilî, divanında bu ismi birkaç yerde zikrediyor. Allah'ın Celâl esmâsına nazar edildiğinde güzelliği görmek mümkün olduğu gibi, Cemâl aynasında fitraten güzel olan Hz. Muhammed'in Celâl esmâsına mazhâriyeti de aşikârdır.

Sun'-ı celâle eyle nazar ol cemâli gör

Âyîne-i cemâl-i Muhammed-celâli-gör G62.1

Cemâl-i dâğ-ı hürşîd-i kıyâmet

Girîban-gîr-i maşşerdür celâli G381.6

Hâkister-i tâb-ı celâlûn ile söndür

Şâyeste-i teb-lerze-i âzâruñi yâ Rab M2.V.4

1.4. Gafur

Allah'ın çokça bağışlayan ve günahları örtüp affeden anlamına gelen isimidir. Gafur ismi Allah için kullanıldığı gibi insanlar arasında bu isme mazhar olup insanları bağışlayanlar için de kullanılır. Ayrıca bu ismin Allah'a ait olduğunu kendisi de Allah'ın bir kulu olduğunu belirtmek için Abdulgafur ya da Abdulgaffar

---

⁴⁵ İbrahim Cûdî Efendi ,*Lügât-ı Cûdî*,(Haz.:İsmail Parlatır,Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar),Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 2006,s.59.

ismi kullanılır. İmamı Gazzâli bu ismin mübalağa ifade eden şeklini Gaffar olarak ifade ediyor. Buradaki mübalağa cenab-ı Hak'ın küllî affediciliğinin işaretidir.

Bulduñ 'uluvv-ı kadr ile zātuñ gibi şeref

Hem-nānī-i habīb-i Huda-yı Ğafurdan K22.4

Nazm āhır oldı eyleyeyüm şıdķ u sūz ile

İqbālūñ iltica der-i Rabb-i Ğafurdan K22.38

Bezmüzñde Nā'ili kadar olmaz neşāt- mend

Her dūzaķi nā'il-i 'afv-ı Ğafur olur K22.38

1. 5. Rab

“Yaratan olgunlaştıran büyüten, tüm varlıkları gözeten ve onları bir düzene koyup, rızıklarını veren” anlamlarına gelir.⁴⁶ “Allah'tan başka ilah yoktur. Öldüren de dirilten de odur. Sizin de sizden öncekilerin de Rabb'i olan Allah'tır.”⁴⁷ Divan şiirinde şairlerin Allah'a yakarıştta çokça kullandıkları samimiyet ve kurbiyet ifade eden bir isimdir.⁴⁸

Nâil'yi Divan'ın genelinde mahşer ve kıyamet gününün endişesi içerisinde olduğunu görüyoruz. O günün derdiyle yanmanın ona verdiği takatsizliğe karşı “Rab”isimine sığınarak yüzüstü bırakılmamayı ve utandırılmamayı ümit ediyor.

Bī-ṭāķātī-i sūziş-i derdūñle o günde

Şermende ķoma Nā'ili-i zāruñı yā Rab M2.V.9

İslam inancına göre her pîrin kapısı Allah'ın rahmet cilvesinden ancak bir numunedir. Nâilî burada bir şeyhe müracaat eden kimse eli boş dönmüyorsa;

⁴⁶ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.43.

⁴⁷ Kur'an-ı Kerim: 44/8

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz.:Ahmet Talat Onay,*Açıklamalı Divan Şiir Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*,Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.

Allah'ın dergâhına iltica edenin cevapsız kalamayacağını ifade ederek, Allah'ın rahmetinin vusa'tinden istifadeyi murad etmiştir.

Cebîn-sûde-i dergahuñ eyleme yâ Rab

Der-i muğân gibi bir bâr-gâhdan nevmid **G33.4**

Hz. Muhammed'i izah ederken aldığımız şu beyit aynı zamanda “**Rab**”ismine ilticaya bir örnektir. Şair, acaba peygamberin ravzasına kavuşma ve mutluluk ânı olan o gönül yakıcı ân gelir mi? Diye yakınıyor. Rab ismi ya/ey nidalarıyla âdeta mezc olmuş birer münacat ifadesidir.

Yâ Rab olur mu ol dem-i dil-suz kim beni

Ol ravzanuñ sa'adeti ferhunde-fâl eder **K1.28**

1. 6. Kahhar

“Herşeye her isteğini yaptırabilecek gâlip ve hâkim”⁴⁹, güç ve kuvvet sahibi olup mağlup edilmeyen, evrendeki zorbaları zalimleri, ahlaksızları ve azgınları çeşitli sebep ve vasıtalarla dünyada ve ahirette cezalandırıp yok eden anlamlarına gelir. “De ki, ben ancak bir uyarıcıyım, birtek ve **Kahhar** olan Allah'tan başka ilah yoktur.”⁵⁰

Nâilî şiirinde bu ismi şu şekilde işliyor: Kakhâr olan Allah bu fitne ateşini tutuşturanlara lânetiyle azablarını uzattıkça uzatsın.

Bütün isimleri birleştiren Allah lafzıdır. Kakhâr Allah'ın Celâli isimlerindedir.

⁴⁹ Abdullah Şahin, *Edebi Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar*, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum 2001 sayı:16,s.50.

⁵⁰ Kur'an-ı Kerim: 38/65

Bu fitne âtesşin iķād eden la‘inatũn ola

Edüp ‘ azābını Ŗahhār laħza medid K7.40

1.7. Mevlâ

Dost, yardımcı, görüp gözeten manalarına gelir.⁵¹İşimiz Mevlâya kalmıştır.’’⁵²

‘‘Şüphesiz ki Allah müminlerin Mevlasıdır. Kâfirlerin ise Mevlâları yoktur.’’⁵³

Nâilî Mevlâ ismini şiirinde birkaç yerde kullanıyor. Yüce Mevlâ’nın onun gönlünü dünyanın (cazibedar)geline kaptırmadığına şükrediyor.

Gönlĩn ‘ arūs-ı devlet-i dünyāya Nā’ilĩ

Minnet cenāb-ı Ėazret-i Mevlāya virmedi G359.7

Şair ayrılık zamanını geçeceğini ve bir gün vuslata erişeceğini ‘‘Mevlâ kerimdir’’ ifadesine bağlıyor. Ona göre her şeyin bir sonu var olduğu gibi bu işin de sonu bir gün gelecektir. Acı veren yaraların hep kapandığını ayrılığın gidip, kavuşmanın geldiğini ve gönül kaygısını bir gün vuslat sahiline mutlaka erişeceğini vurguluyor:

Geçer fırķāt zamānı böyle kalmaz

Sağ olsun sevdiğim Mevlā kerimdir Ş12.1

Onulmaz yāreler bitmez iş olmaz

Sağ ol sun Mevlā kerimdir Ş12.2

Gider fırķāt gelir eyyām-ı vuslat

Sağ olsun sevdiğim Mevlā kerimdir Ş12.3

Çıkar bir gün kenāra zevrak-ı dil

⁵¹ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*, s.33.

⁵² Cûdî, *Lügât-ı Cûdî*, s.318.

⁵³ Kur’an-ı Kerim 16/125

Şağ olsun sevdiğim Mevlâ kerîmdir **Ş12.4**

1.8. Ferd ü Ahad

Şahıs, birey ve kişi anlamlarına gelen bu ism-i şerifin tecellisi ile Allah Teâlâ bizzat kendi zâtıyla **tektir, ferddir**, hem de **âhadiyeti** icabı eşi, benzeri ya da zıddı olmayan ferddir.⁵⁴ Ahad; sıfatlar, isimler ve nisbetlerde kesretin ortadan kalkması îtibârıyla Zât'ın isminden ibârettir.⁵⁵ Nâilî şiirinde bu iki ismi beraber kullanıyor. Ona göre akıl dahi eşi ve benzeri olmayan âlemlerin Rabbi olan yegâne Allah'ı anlamada hayretinden güçlük çeker.

Vehm olur derküñde 'âciz 'aql olur hayret-güzîñ

Şarî'-i ferd ü aħedsün yâ ilâhe'l-'âlemîn **M6.3.2**

1.9. Bârî

Kusursuz olan, yoktan var eden örneksiz ve modelsiz yaratan ve yaratıcı anlamlarına gelir.⁵⁶ “Hâlık, Bârî ve Musavvir olan Allah'tır.”⁵⁷ En güzel isimler onundur...⁵⁸

Şair, hükümdarın yanında bulunanı medh etmek için o pak inciyi onun yanında görenlerin: “Hazret-i Bârî'nin Mesih'i güneşe yaklaştığını söylerler” diyerek Bârî ismini ifadeye uygun kullanıyor.

Görenler ħurb-ı şâhen-şehde derler ol dūr-i pâkî

Ķarîn-i âfîtab etmiş Mesîħi ħazret-i Bârî **K35.14**

⁵⁴ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*, s.134.

⁵⁵ Curcânî, *Lügât-ı Cûdî*, s.43.

⁵⁶ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*, s.77.

⁵⁷ Bekir Topaloğlu, ‘Bârî’, *DİA*, İstanbul 1992, cilt:5, s.73.

⁵⁸ Kur'an-ı Kerim 59/24.

1.10. Hâdi

İnsanlara doğru yolu gösteren, rehberlikeden, onların zihinlerini ve gönüllerini aydınlatarak hayır ve mutluluk veren anlamlarına gelir. Allah'ın isimlerinden biridir. "Biz her peygembere, günahlara batan kimselerin arasından düşümanlar çıkarırız. Bununla birlikte sana Hâdi ve yardımcı olarak Rabb'in yeter."

⁵⁹Hâdî, aynı zamanda mürşit manasında da kullanılır.⁶⁰

Nâilî aynı ismi Hz. Muhammed için de kullanır.⁶¹

Şaire göre hidayet eden Hâdî, aşkı hidayet etmeyince ne çare! O muratsızlar da ahidlerinde yollarını şaşırılmış olurlar. Böylelikle hem aşk hidayetinin Allah arzusu dışında olmayacağını hem de ahde vefanın önemine dikkat çekmiştir.

Hidāyet eylemeyince ne çāre h ādī-i ʿiṣṣ

O nā-murāda ki reh-güm-künān-ı āhıdu **K32.2**

1.11. Hakk (el-Hak)

Her şeyi bir hikmete göre-gerekçesine uygun olarak-kullarının dünyada ve ahirette yararlarını gözeterek âdâletli bir biçimde yaratan, kendisinin varlığı sürekli olan.⁶²Hakk ismi ayrıca, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülk sahibi olan, yok olmayan anlamlarına da gelir.⁶³ Divan şiirinde Hakk ismi Allah'ın âdâletli olması ve va'dini kesinlikle gerçekleştirmesi manasında kullanılır.⁶⁴

---

⁵⁹Kur'an-ı Kerim 25/31

⁶⁰ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.306.

⁶¹ *Olan hâdî şırâṭ-ı müstaḳîme serʿ-i pākündür*

Bu ʿālem berzah-ı ḥavfu recādur yā Resūla'l-lāh **M12.1.6**

⁶² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay, İstanbul 2005,s.50.

⁶³ Karagöz, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*,s.126.

⁶⁴ Mustafa Çağrıç "Hak", *DİA*, İstanbul 2001. cilt: 15, s. 137.

Şair şiirinde Hakk'ı Allah isminin yerine kullanmıştır. Dertlerin çaresi ve neşe kaynağı olan sevgili için uzun ömür talep ediliyor:

‘Ömrin efzün ede Hâk hem ola ol feyz-i neşât

Çâre-sâz-ı gam-ı pey-der-pey-i cân-kah bize G303.12

1.12. Hudâ

Kâinatı idare eden Allah, yaratıcı manasındadır. Allah lafzı gibi Küllî bir isimdir.⁶⁵ Diğer isimler Allah ve Hudâ'nın vasıflarındandır. Divan şiirinde mısra ahengini oluşturmada kullanışlı olduğundan Allah'ın diğer isimleri içinde seçilir. Şair miraç zamanında Allah'ın merhametinin çok olmasından, günahların silinerek azabın yok olduğunu belirtmek için diğer isimleri Hudâ'da birleştirmiştir.

Zihî şiyânet-i ümmet ki oldı gâh-ı ‘urüc

Zamân-ı ‘afv-ı Hudâ şiddet-i ‘ikâbında K3.63

Şair “Hudâ” ismini kullanarak şiirde güzel üslup kullanmanın Allah vergisi olduğunu ve kendi kesbiyle şair olmaya çalışanların ham kaldıklarını; Ancak sathi şiirler yazabildiklerini vurguluyor.⁶⁶

Her hām tabî‘ at viremez nazma halâvet

Luţf-ı suhen ü hüsn-i edâ dâd-ı Hudâdur K14.72

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Abdülkerim Kuşeyrî, *Onun Güzel İsimleri*, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2011, s.133-136.

⁶⁶ Nâilî, şairliğin fitrî bir kabiliyetin neticesi olduğunu şu şekilde dile getiriyor: “Şahsını isti’dâdı lutf-ı peykerinden bellidir / Kimyâ-yı kâbiliyet cevherinden bellidir.” **G.71.1**

‘‘Huda’’ esmasıyla ahengi güzelleştiren ifadelerin işlevleri

Lutf-1 suhen	Hüsn-i eda	Dad-1 Huda
Sz söyleme kabiliyeti Huda tarafından verilir. Sonradan kazanılacak bir özellik değildir. Divan şiirinde her şair kendini ezelden şair bilir. Onlara göre çalışılarak şair olunmaz şairlik ruhu fitri bir şeydir.	İfadedeki slup ile ilgilidir. Bu da kesp ile kazanılmaz. Divan şairlerine göre ham olmayan şairlerin üslupları Hz.Davut’da verilen hoş edalı seda gibidir.	şairin Huda esmasını kullandığı bu ifade Allah vergisine kabiliyet gerekmez ⁶⁷ . Ve suni bir şeyin fitri birşey gibi olamayacağı ‘‘ham’’ ifadesi ile vurgulanıyor.

1. 13. Settâr

Settâr, Allah’ın hataları gizlemesi, örtmesi anlamlarına gelir.⁶⁸Bu fiil insanlar için de geçerlidir. Onlar da hataları örterek, Settâr ismine mazhar olabilirler. İnsan hatadan hâli değildir. Settâr olan Allah lütuf ve keremiyle insanların hatalarını görmezden gelir. Kendilerini düzeltmeleri için onlara mühlet tanır. Bu onun ře’nindendir. şair bu manaya mutabıktır. O na göre zâhid istese de mey içicilerin bir hatasını bulamaz. Çünkü herbirinin başlığında Settâr ismi yazılıdır.

‘Ayb bulmazdı şadeğ-keşlere zâhid görse

İsm-i Settârı celi haşt ile ser-pşında G322.3

⁶⁷ Farsça bir atasözü şöyle: ‘‘dâd-ı hâk ra şabiliyet nist’’yani: Allah vergisine kabiliyet ya da kesp gerekmez.

⁶⁸ Karagöz,*Klasik Türk şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*s, 340.

2. MELEKLER

Melek, İslam literatüründe Allah'ın nurdan yarattığı, yalnızca ubudiyet ve Allah'ın tahsis ettiği iş ile meşgul olduğu bilinen semâvî mahlûklardır.⁶⁹ Melekler insanlar gibi hayatın levâzımatıyla mukayyed değildirler. Görevleri, Allah'ın kudret ve sanat eserlerini temaşa etmekle, hayretle onları takdir etmektir. İnsanlar gibi imtihan sırrıyla mükellef değildirler. Ayrıca melekler Allah'ın yarattığı diğer mahlûkatın ibadetlerini Allah'a sunmakla vazifelidirler. Farklı vazifelerle mükellef çok çeşitli melek türleri vardır.⁷⁰ Kimisi arzı taşımakla görevli iken kimisi de insanların bütün davranışlarını kaydederler. Melekler şuurlu oldukları halde cinler ve insanlar gibi Allah'a isyan etmezler. Şuurlu olarak yaptıkları ibadetleri içerisinde onlara ihsan edilen bir lezzet de vardır.⁷¹ Divan şiirinde en çok zikredilen melek Cebrail ve Azrail'dir. Cebrail en çok Hz. Muhammed için yazılan na'atlerde zikredilir. Azrail ise birinin ölümünden dolayı yazılan mersiyelelerde felekle beraber ya da felekle özdeşleştirilerek zikredilir. Nâilî divanında, meleklerden **kudsiyân-ı arş ve kerrûbiyan-ı arş** şeklinde bahseder. Ayrıca Cebrâil ve Harût'dan dabahsedilir.

Degmedi anlara tebşîr-i kudûma nevbet

Hâşılı açdı feleklerde melekler per ü bal **K12.10**

Şair, yazdığı na'tte meleklerin Hz. Peygamber'in ayaklarının şerefli tozunu öpmeye birbirleriyle yarışa girdiğini ifade ediyor.

Görsün tekdüm-i şeref-i hâk-bûsda

⁶⁹ Melekler hakkında detaylı bilgi için bkz.: *İslam'da İnanç Esasları*, (Hazırlayanlar: Bekir Topaloğlu, Yunus Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 231-250.

⁷⁰ Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2000, s.27-28.

⁷¹ Said Nursî, *Sözler, Envar Yayınları*, İstanbul 2001, s.351-360.

Kerrūbiyyān-ı ‘arşı ne yüzden cidāl eder **K1.25**

O ḥāne-zād-ı Fütüvvet ki perr ü bāl-i melek

Serāy-ı ‘işmetine perde-püş-ı bāb-i melek **K18.19**

Şair, Kerbelâ zulmüne karşı arşın sakinleri meleklerin dahi yeter dediğini iddia ediyor.

Bir şemmedür bu vâkı‘adan ḥāl-i Kerbelâ

Kerrūbiyyān-ı ‘arş zulme yeter güvāh **M1.1.5**

2. 1. Cebrâîl

Peygamberlere vahiy getirmekle vazifeli en büyük melektir.⁷²Cebrâîl kelime anlamıyla Allah’ın kulu, Allah’ın eri anlamına gelmektedir. Kurân-ı Kerim’de Cibril, Ruhulemin, Ruhulkuddüs ve Ruh olarak anılmaktadır. De ki, “Cebrâîl’e düşman olan kimse Allah’a düşmandır. Çünkü o, Kur’an’ı Allah’ın izniyle kendinden önceki (kitapları) doğrulayıcı, yol gösterici ve inananlara müjdeleyici olarak senin kalbine indirmiştir.”

Şair şiirinde, kendi içinde olduğu mekânı Cebrâîl için bir ibadet yeri olarak görüyor. Ona sevgilinin gamzesinin te’siriyle gönül humasına kapılanların tıpkı Cebrâîl ve diğer melekler gibi zikirden kendilerinden geçerler:

Şehbâz ğamzeñ eylese kâsd-ı hümâ-yı dil

Cibril-veş melâ’ikeden hây u hû kopar **G74.3**

Gitdi naqd-i dil ü dîn Nâ‘iliyâ bir büte kim

Ham-ı ebrûsına Cibril kıyâm-âver olur **G125.5**

Ol ‘arş himmetüz eder ḥak-i pây-i yâr

Cibrile secde-gâh-ı temennâ mesîrümüz **G160.4**

⁷² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007,s.470.

2.2.Harût

İdris peygamber zamanında melekler insanların tutum, davranış ve günahlarına bakarak Allah'tan bu günahkâr insanları “niçin helak etmediğini”, sorarlar. Allah da onların yerinde siz olsaydınız aynı şeyi yapardınız”, der. Onlar: “haşa!”biz böyle bir şeyi nasıl yaparız”, derler. Allah onların içinden **Harût** ve **Marût** adlı iki meleği seçer ve imtihan için yeryüzüne gönderir, dünyada nefis ve şeytanın telkiniyle aldanıp çokça günahlara maruz kalırlar⁷³. Böylece iddia ettikleri şeylerden dolayı Allah'tan aff u mağfîret dilerler. İşte Harut o iki melekten biridir. Kimileri de bu iki meleğin aslında Cebrâil ve Mikâil olduğu görüşündedir.^{74/75}Nâilî Divanı'nda Hârût ismi yalnız bir yerde zikredilir.

Cilve-i hüsnüñ firîb-i ğanze-fenüñ

Bâyezîdi Bihremen Cibrîli Hârût eylesün G283

3. PEYGAMBERLER

Klasik şiirlerde peygamberlerin konu olarak şiirlerde işlenmesi olmazsa olmazlardandır. Şairler sevgiliyi anlatırken onun âşığa olan zülmünü Nemrut'un İbrahim'e olan zülmüne benzeterk olaya gönderme, çağrışım veya telmih yaparlar. Bir devlet adamını övecek şiirler yazıldığında, eğer onun adalet ve şevketini pekiştirecekse taht, saltanat ve adaleti sembolize eden Süleyman Peygamber'le

⁷³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015,s.194

⁷⁴ Sedat Kardeş,“ Divan Şiirinde Sihir ve Büyünün Kaynağı: Hârût ve Mârût” ,*Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2013, sayı:50, s.35.

⁷⁵ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı‘Kelimeseler ve Remizler(Mazmunlar ve Mefhumlar)’*,EnderûnKitabevi, İstanbul 1980,s.223.

özdeşleştirirler. Diğer mevzularda da bu şekilde kıyas yapılabilir. Divanda bahsi geçen peygamberler ve hangi yönüyle el alındığını tabloda görebiliriz.

Sıra	İsim	Divanda hangi yönüyle ele alındığına dair açıklama
1	Hz.Muhammed	İlk kasideler ve gazeller kısmında mu'cizeleri Ve şefaati hakkında muhteva vardır.
2	Hz.Adem	Sadece bir yerde ismi zikredilir.
3	Hz.Nûh	“ Tufân ”ve Nuh’un inşâ ettiği gemiden bahsedilir.
4	Hz.İbrâhim	Nemrut ’la ilgili olaya telmih yapılmıştır.
5	Hz.İsmâil	İsim zikredilmiyor. İsmail Paşa ile özdeşleştirilmiş ve İbrahim’in duasına işaret edilmiştir.
6	Hz.Yakûp	Yusuf’un meşhur kıssasıyla beraber zikredilmiştir.
7	Hz.Yûsuf	Yusuf ve Züleyhâ arasındaki olay telmih edilmiştir.
8	Hz.Eyyûb	Eyyub’un sabrına gönderme var.
9	Hz. Mûsa	Hz.Musa’nın“Len-terani” macerasından bahsediliyor.

10	H.z.Süleymân	Hatem, yüzük ve veziri Asâf ‘la ilgili göndermeler var.
11	H.z.Davut	Davut’un güzel sesine gönderme yapılmıştır.
12	H.z.Şuayb	H.z. Şuayb’ın ismi zikrediliyor.
13	H.z.Hızır	Hızır’ın ab-ı hayatından bahsedilmiştir.
14	H.z.İdris	İdris’in meşhur cennet kıssasına işaret edilmiştir.
15	H.z.İsa	İsa’ın Ruhullah sıfatına dikkat çekilmiştir.
16	H.z.Cercis	Cercis’in metanetinden bahsedilmiştir.

3. 1. H.z. Muhammed (s.a.v)

H.z. Muhammed divanda en çok zikredilen peygamberdir.

Divan edebiyatı naat örneklerinde H.z. Muhammed(s.a.v) için en çok; **Seyyid-i Mürselîn, Rusûl-ı Hazret-i Bârî Nebî, Ahmed, Resûl, Habîb** adlarıyla zikredilir⁷⁶.

Nâilî şiirlerinde“**Şefi’-i rûz-ı cezâ**”, “**şefü’l-ümem**”, “**şefü’l-müznibin**”, “**şefi-i güneh**” sıfatlarını tercih ediyor. Beyitlerde Mucizeleri, şefaati, hilyesi ve şemailinden bahsedilir. Bunları bir takım başlıklar altında inceleyebiliriz.⁷⁷

⁷⁶ Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na’tlar*,(Antoloji),Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

⁷⁷ Detaylı bilgi için bak: Muînüd-dîn Muhammed Emin Hirevî, *Mearıcu’n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*,(Sadeleştiren: Faruk Meyân),Berekât Yayınevi, İstanbul 1978,s.400-460.

3. 1. 1. Şefâ‘at

Kelime anlamıyla bir suçun bağışlanması ve bir dileğin yerine gelmesi için aracı olmak demektir. Edebiyatımızda şiirlerde çokça kullanılan bir kavramdır. Genellikle Hz.Muhammed'den şefaata talep edildiği gibi başka kimselerden de edilebilir.

Nâilî şiirlerinde bu konuyu şöyle işlemiştir: Ceza (karşılık görme) gününde kurtulmak için ecir isteyen; ona tabi olanlar onun soyundan gelenler ve ona arkadaşlık edenlere, o günde şefaata etsin! Böylece hem peygamberin sabahbelerine hem onun ehl-i beytine verdiği önemi ifade ediyor.

Kılsun şeffi‘-i rûz-ı cezâ h‘âst-kâr-ı ecr

*Aşhâb u âini teb‘ vü tâbi‘în ile **K28.81***

Şair aşağıdaki beyitte ceza gününün de günahların silinmesine şefaata eden'e (a.s.m) Senin merhametinle günahlar yok olup giderler diyerek şefaata diliyor. Hz.Muhammed için beyitte “şeffi‘-i güneh” tabirini kullanarak onun ümmetine olan merhametine işaret etmiştir.

Eya şeffi‘-i güneh pişgan-ı rûz-ı cezâ

*Ki cürm merhametüñle zelîl ü h‘âr kalur **K2.32***

Aşağıdaki beyitte yine peygamberin şefaatine işaret ediliyor. Kıyamet gününün şefaataçısı Arap Muhammed'in lütfuyla haşir meydanında insanların günahları silindiğini böylece günahsız kaldıklarını ifade ediyor.

Şeffi‘-i rûz-ı kıyamet Muḥammed-i ‘Arabî

Ki haşr luḡfi ile bī-gūnāhkār ḡalur **K2.232**

Yarın Mahşer günü cehennemın yüzü onlara haram olan kimseler, peygamberi övgüsü ile (âdeta) şiirlerini helal olan sihir derecesine eriştirenlerdir.⁷⁸ Şeklindeki açıklamalarla şair Nâilî, şiirlerinde dile getirdiği ve sonunun ne olacağına çokça endişelendiği ahiret âleminde, peygambere yazdığı methiyelerle saadete erişeceği ümidindedir.

Ferdā olur o şā'ire dūzah ḡarām kim

Na't-ı Nebīde nazmını sihr-i ḡalāl eder **K1.32**

Nâilî her ne kadar günahkâr olup cezasını çekmeye müstahak olsa da yüce zatının şefaatine daima ümitli bir şekilde bekleyiştir.

Ne deñlü Nā'ilî şāyān-ı tertīb-i cezā olsa

Cenābuñdan şefā'at mültecādur yā Resūla'l-lāh **M12.1.7**

3. 1. 2. Mirac

Göge çıkma, Çıkılacak, yükselecek yer anlamlarına gelir.⁷⁹ Hz. Peygamber'in recep ayının 27.gecesinde, Mekke'den kudüs'teki Mescidiaksa'ya götürülmesi ve oradan göge yükseltilerek Allah'ın ayet ve olağanüstü nimetlerinin gösterilmesi olayıdır.”⁸⁰ Mirac olayı iki aşamadan oluşur. Evvela Hz.Muhammed Mescidül-Haram'dan Beytü'l-Makdis'e(Kudüs) götürülür. Buraya kadar ki yürüyüşe kur'an'da İsra diye bahsedilir. Sonra ordan da Allah'a olan yükseliş yani melekût âlemini

⁷⁸ Bu sözden kasıt;söz sanatıyla ifadeyi i'cazlı kullanmaktır.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları,Ankara 1998,s.263.

⁸⁰ Hirevî,*Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.409.

temaşaya uruc olayı gerçekleştiriyor, asıl miraçtan kasıt bu ikinci yolculuktur. Şiirlerde her iki kavram da işlenilmiştir.

Edebiyatımızda mi‘râciyye, mîraçname isimleriyle bu mezkûr olaydan bahseden mevlid tarzında birçok eser vardır.⁸¹ Şiirlerde çoğu zaman miraç hadisesi “‘sidre,uruc ve isrâ” kelimeleriyle çağrışma yoluyla aktarılır.⁸²

Aşağıdaki örnekte şair, Peygamber için : “Nurun parlamasıyla sırlarının sırnı keşf ettin isra gecesinin (karanlığıyla) da o sırları örttün.” diyor. Rivayete göre gerek “‘şakk-ı kamer” hadisesinde gerekse “‘miraç” gecesinin çok zifiri karanlık geçtiği söyleniyor.

Nūruñ işrāk etdi keşf-i sırr-ı esrâr eyledüñ

Leyle-i isrâyı ol işrâka astâr eyledüñ M6.2.2

Şair, aşağıdaki beyitte miraç gecesini isrâ kelimesi ile telmih etmesinin yanısıra isrâ gecesinin zifiri karanlığıyla sevgilinin (a.s.m) saç ve göz renginin fitri siyahlığına, gündüz gibi parlak beyaz ile de göz beyazlığının muhteşemliğine kast ile olayı pekiştirerek iyi bir hilye örneği oluşturmuştur.

Ne tuğrâ başka bir ‘âlem ki cem‘ etmiş şeb ü rûzı

Sevâdı leyletü’l-isrâ beyâzı şubh-ı nūrâni K36.12

---

⁸¹ Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum-Miraçnâmeler*, Kültür Tüvizim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁸² Şeyh Galip bu manayı şu şekilde işliyor:

Eyle ‘uruc çarh-ı dil dinle kalem sarîriñi

Sırr-ı semâ-ı sidredir nagme-i müntehâ-yı ney (Şeyh Gâlip Divanı G305.6).

Şâir, Miraç hadisesini tafsilatını âdetâ bir porte halinde gözler önüne seriyor. Hz.Cebrail ‘in burada Burak adlı manevî bineğin önünde gitmesi öncülük etmesine delâlettir. Esbab perdesi ile mukayyet olan bu uruc bir sonraki beyitte Burâk, Refref ve Cibril’i geride bırakıp; manevî sebepten dahi tecerrüt eden Hz.Muhammed’in içinde olduğu duruma bu üçünün hayret ve hayranlıkla müşahadesini tasvir ediyor.

Erince Sidreye Cibrîl idi sulţānuñ

Revende piş-i Burâk-ı kamer-rikabında K3.49

Burâk u Refrefü Cibrîl kaldılar hayrân

O nūr-ı pak-i hîred-sūzuñ incizâbında K3.64

Aşağıdaki beyitte ümmetin günahkârlarının miracın bereketiyle Allah’ın azabının şiddetini affa dönüştürdüğü anlatılıyor.

Zihî siyânet-i ümmet ki oldı gâh-ı ‘urûc

Zamân-ı ‘afv-ı Hudâ şiddet-i ‘ikâbında K3.63

Şair Hz.Muhammed’in göğe yükselişi yetimlerin ahına ve sabah duasına yol gösterdiğini söylüyor. Ona göre Hz. Peygamber’in miracdan inişindeki sürat feleğin şimşeginde ve kayan yıldızlarda dahi bulunmaz.

‘Urûcî âh-ı yetîm ü du‘â-yı şubha delil

Hubûtı yok felegün berķ ile şihâbında K3.53

3.1.3. Hz.Muhammed’le İlgili Diğer Beyitler

Şair Nâilî bazı beyitlerde Hz.Muhammed için “**Ahmed-i Muhtar**” ismini kullanıyor. Divan ‘da “Ahmed-i Muhtar” ifadesi geçen iki beyit tesbit ettik. 2. Kasidenin 22.beyitinde şair fenâ olma zamanlarında dahi olabileceğini ifade ediyor.

Fenasına o demûñ ağla kim zebânında

Senā-yı Aḥmed-i Muḥtāra iktidār kalur **K2.22**

Aşağıdaki beyitte de şair Allah'a hitaben Hz.Muhammed'i seçilmişlerin temsilcisi edip, ona gizli perdeleri aşikâr ettiğini açıklıyor.

Aḥmed-i Muḥtārı kim meb'ûş u muḥtār eyledüñ

Perde-i ḡaybuñ verāsından ḡaber-dār eyledüñ **M6.2.1**

Şair, eğer felek peygamberin terinin cevherlerini bulsaydı; güneş ve ay ışığına nazlanacağını ileri sürüyor. Şiirde bulut, felek için eteğe benzetilmiştir.

Fürûḡ-ı mihr ü mehe nāz ederdı bulsa felek

Cevāhir-i 'araḡın dāmen-i seḡābında **K3.54**

Şair, aşağıdaki beyitte peygamberin aşkının şiddetinden, insanın akla uymayan davranışlarda bulunabileceğini ifade ediyor. Ve o aşkla rahat uyuyamayacağı, uyusa dahi rüyasında peygamberi göreceğini vurguluyor.

Verirdi seyle çerā-gāhın iştıyāk-ı ḡabīb

Degildi fikri behiştüñ giyāh u ābında **K3.56**

Gözine girmez idi ḡāb girse de gāhī

Cemāl-i enver-i pākin görürdi ḡābında **K3.57**

Şair, aşağıdaki beyitlerde peygamberin aşkının Burak'ı dahi sardığını, O hayvanın aşkının ateşi ile Cebrail'e de bir başka halet geldiğini tasvir ediyor. Hz. Cebrail'in Hz. Peygamber'in gelişini bin türlü müjdelerle ona tebliğ ettiğini söylüyor.

Berīd-i aḡdese bir özge ḡālet el virdi

O dabbenüñ eḡer-i 'ıḡḡ-ı sūz u tābında **K3.58**

Hezār ḡüne nevāziş ile eyledi da'vet

Ḳudūm-ı ḥazreti tebşir idüp ḥiṭābında **K3.59**

Hz. Muhammed'in adının Burak'ın ayaklarının bağına çözdüğünü ve o aşk ve şevkten tepinmesiyle cenneti salladığını, eğer o aşkla cennetin dışında başka yerde olsaydı o mutluluğun sevincine dayanamayıp öleceği gibi manaları aşağıdaki beyitlerde ifade ediyor. Burak'ın dört ayaklılarını önde gideni ve barınağı cennet olduğu anlatılıyor:

Şikāl-i şabrını nām-ı Muḥammed etdi şikest

Tezelzül-āver-i ḥuld oldı izṭrābında **K3.60**

Cinānda olmasa ger şād-merg olurdu hemān

Sürūr-ı da'vet-i bī-şekk ü irtiyābında **K3.61**

Zihī Burāḳ-ı peyām-ber-süvār u ḥuld-şabl

Ki ser-tavīle idi cümle devābında **K3.62**

Ceylânın göbeğindeki miske divan şairleri çok göndermeler yapmışlardır. Şair İsrâ gecesindeki aşkın bereketiyle felekler anber kokan yedi top gibi, ceylân göbeğindeki miski kışkandırdığını ifade ediyor.⁸³

Felekler oldı o şām içre 'anberin yedi top

Ki reşkidür Ḥutenün dāḡ-ı müşk-i nābında **K3.65**

Hz.Muhammed'in Miraç'a çıkışını ve Kâb-e Kavseyn'e ulaşmasını göz açıp kapayıncaya kadarlık kısa bir süreyle olduğu anlatılıyor. O an sabah rügarının hızına benzetilmiştir.

Erişdi göz yumup açınca ḳāb-ı kavseyne

---

⁸³ “Miraç” ve “İsrâ” kavramları arasındaki fark için bkz.:Fatmatuzzehra Akmaz,*İslam Tarihi Açısından İsrâ ve Mirâc*,Yüksek Lisans Tezi,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Konya 2011,s.41

Nesīm-i şubḥ ile hem-reng idi şitābında **K3.66**

Şaire göre, Hz. Peygamber'in göğe yükselişiyle en derin gaybların kapıları açıldı, akıl o ziyafetlerin anlaşılmasında âciz kaldı.

Açıldı bâb-ı ziyāfet-serāy-ı ğaybü'l-ġayb

*Ki pā-şikestedür idrāk derki bābında***K3.67**

3.2. Hz.Âdem

Âdem Peygamber, insanların babası ve yaratılan ilk insandır.⁸⁴ Allah Âdem'e esmasını öğretti ve meleklerden üstün tutarak ona secde etmelerini emretti, melekler ilkin, yeryüzünde fesat çıkaracak ve Allah'a isyan edecek bir mahlûka secde etmeye mutmain olmayıp muteriz kaldılar. Allah onlara hikmetlerini gösterince hepsi secde etti. Ancak ateşten yaratılan ve cinlerden olan İblis tekebbür edip, secde etmedi.⁸⁵ Allah İblis'i cezalandırmak üzere kıyamete kadar mühlet verdi. İblis de kıyamete kadar insanoğluluyla uğraşıp yoldan saptıracağına ahd etti. Hz.Âdem'in vefatından sonra peygamberlik oğlu "Şit"e geçti.⁸⁶

Nâilî şiiirnde yalnızca bir yerde Hz.Adem'den bahsediyor. Yukarda anlattığımızın bir yönüne hülasa olabilecek bir beyit şu şekildedir:

Bildi zıddiyyetini eyledi bî-rûḥ henūz

Cesed-i Âdeme izhâr-ı 'adāvet iblis **K33.19**

3.3. Hz.Nûh:

Sabrının büyüklüğü ve tevhit mücalesindeki azmi ile Kur'an-ı Kerim'de övülen peygamberlerden biridir. Kur'an' da Âdem, Şit ve İdris peygamberlerden

⁸⁴ Hz.Adem'le ilgili bazı ayetler bkz.: Kur'an-ı Kerim: 2/(31,33,35,37); Kur'an-ı Kerim :3/(33,59); Kur'an-ı Kerim : 5/27

⁸⁵Pala, *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*,2015,s.5

⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, s.13.

sonra ismi anılır. Peygamberlik süresi 950 yıldan fazla sürmüştür⁸⁷. Gece gündüz insanları hakka davet etmesine rağmen insanlar bu davetten kaçınmışlardır.⁸⁸ Nâilî Divan'ın “biliriz biz” redifli 134. gazelinde Cennab-ı Hakk'ın rahmetinden ümidini, Hz. Nûh'un kurtarıcı gemisiyle mukayese ederek tûfân olayını âdeta ironileştirerek sunuyor.

Şair aşağıdaki beyitte Nûh'un tufanını tasvir etmiştir. “Yokluk suyunun boğmasından yine kurtarıcı sensin böyle tufan vaktinde ne (kurtarıcı) gemiyi ne de Nûh'u biliriz.” Divan şiirinde **Nûh, keşt, tufan ve gark** tenasübüyle Nuh tufanına telmih çok fazla yapılır.

Sensün yine muhliş bizi ğark-âb-ı fenâdan

Ne zevrağ u ne Nûh u ne tûfân bilürüz biz G134.4

Aşağıdaki beyitte sevgiliye kavuşmada berat için Cem eğlencesinden bahsedilirken; ferman İçin Nûh'un ömründen bahsedilmiştir.

Vişâlûñle güzârân bir deme dîvân-ı kısmetde

Berâf-ı ‘iyy-i Cem menşûr-ı ‘ömr-i Nûh yazmışlar G87.2

Şaire göre, sevgiliyle olan bir anlık kavuşmayla kısmet divanında geçen zamanda, Cem eğlencesinin beratını, Nûh ömrünün de fermanını yazmışlar. Âşık için sevgilinin yanında bir an bile kalmak bulunmaz nimettir. Nâilî burada bir anlık sevgiliyle geçen zamanının âşık olan kimse için tıpkı bir “bast-ı zaman” hadisesi olarak yansıtılır. Bilakis sevgiliye olan kavuşma ne kadar da uzun olursa olsun Âşığın gözünde çok kısa bir andır. Bu iki tezat arasında asıl kastedilen; vuslat anında

⁸⁷ Rıfât, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, s.cilt:7,s.90.

⁸⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, s.14

firak olayını düşünmemektir. Âşık ancak böyle asıl vuslatın lezzetini alabilir. Bu haz ve sevinçle bir an seneler hükmüne geçebilir.

Aşağıdaki beyitte şair, eğer gönül gemisi de âşık gibi denizde bulunsaydı. Güzelliğinin dalgası Nûh'a can yükünü bile hafılettirirdi iddiasında bulunuyor. Burada sevgilinin güzelliğini aşırı bir mübalağa ile deniz, gemi ve Nûh tenasübüyle tasvir ediliyor. Nûh'un gemisi yük doludur. Denzin dalgaları Nûh'un önüne her zaman engel olmaktan öte yükün taşınmasına da güçkatıyor. Ancak bunun olması için denizi cuş u huruşa getirebilecek sevgilinin aşkı gibi, gönül gemisinin de denizde olmasına bağlıdır.

Nûhı ede raht-efgen-i cān mevce-i hüsnüñ

Fülk-i dili 'ışkuñ gibi derāda bulunsa G307.4

3.4. Hz. İbrâhim

Sabrı ve yaptığı tevhit mücadelesi ile bilinen İbrâhim Peygamber, bunun neticesinde Allah'ın kendisine dost olarak seçtiği peygamber “ Halilullah” sıfatına mazhar ağırbaşlı, yumuşak huylu, akıllı, misafirperver ve Kur'an-ı Kerim'de bahsedildiği gibi bilgin bir şahsiyete sahiptir.^{89/90}

Divan edebiyatında Hz.İbrâhim genellikle “Halil” Allah'a dost olması, Nemrut ile mücadelesi, ateşin gül bahçesi olması şeklinde telmih edilir.⁹¹

Aşağıdaki beyite göre, şahların şahı hükümdarları âdalet bahçesini yakıcı düşman haline getiren Nemrut'un ateşi İbrâhim için gül bahçesi olmuş. İbrâhim ateşe

⁸⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ-Peygamberler ve Haifeler Tarihi*, s.14.

⁹⁰ Hirevî, *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.158.

⁹¹ Hz.İbrahim'in ismi Kur'an-ı Kerim'de çok zikredilir.Bazı ilgili yerler bkz.: Bakara-2,127,136; Nisâ-4,125, İbrahim-14,35-41.vs.

atıldığında Cibril'in ona temasını kabul etmemiş doğrudan doğruya Allah'ın yardımını intizar etmiştir.⁹² Nâilî burada o vak'aya telmih yapıyor.

Gül-şen-i'adl-i şehin-şâhı eden düşmen-süz

Nâr-ı Nemrûdı Birâhîme gülistân etmiş K9.20

3. 5. Hz.İsmâil

İbrâhim Aleyhiselam'ın oğlu, Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığına göre Hz.İbrâhim salih bir evlat vermesi için Allah'a dua eder. Allah da onun duasına karşılık ona İsmail'i bahşeder. İsmâil peygamber gerek babası İbrâhim'le gerekse annesi Hacer'le çok zor imtihanlar geçirir. Babası bir rüyasında çok sevdiği oğlu İsmâil'i kurban olarak kesmeye emir alır.⁹³ Bu zorlu imtihan karşısında oğlunu kesmeyi kabul eden İbrahim Peygamber'in oğlunun da bu işe rızası vardır. İbrahim oğlu İsmâil'i kurban olarak keseceği anda, Cebrâil, Allah tarafından ona bir koç getirir. Bu şekilde sınanarak imtihanı geçmiş olur. Bir diğer olay ise annesi hacerle susuzluk imtihanını yaşaması ve bunun neticesinde Allah'ın zezem suyunu ikram etmesi olayıdır. Divan şiirinde bahsettiğimiz olaylara çokça göndermeler yapılır.

Nâilî, **İsmâil Paşa** için yazdığı methiyede İsmail Peygamber'in ismini zikretmeden “**şeref-i pâkî-i neseb**” ifadesiyle İbrahim Peygamber'in Kurân-ı Kerim'de yaptığı duaya⁹⁴ gönderme yapmıştır. İsmâil Paşa ismini **Hz. İsmâil**'le bağdaştırarak şöyle diyor:

⁹² Hz.İbrahim hakkında detaylı bilgi için bkz.: Abdülvasi Çelebi,*Hâilnâme*,(haz.Ayhan Güldaş),Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1996.

⁹³ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*“*Kelimeler ve Remizler(Mazmunlar ve Mefhumlar)*”*Enderûn Kitabevi, İstanbul 1980,s.112.*

⁹⁴ Kur'an-ı Kerim:37/100: “Rabbim! Bana salih evlatlar lütfet.”

Ferhunde zātuñi şeref-i pâkî-i neseb

Etmîş semiyî-i pūr-ı Birâhîm-i Āzerî K20.4

3. 6. Hz.Yakûp

Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerden biri, Hz.İbrâhim'in oğullarından İshak Peygamberin Oğludur. Lakabı İsrâfil'dir.⁹⁵On iki erkek çocuğa sahip Hz. Yusuf da bunlardan biridir.⁹⁶İnsanları Allah'a inamaya, ona ibadet etmeye çağırmıştır. Divan edebiyatı şairleri Hz. Yakûp'un çile çektiği ev olan **“beytü'l-hazen”**,”**beyt-i ahzan”**ve **“külbe-i ahzan”** isimli evi şiirlerinde işlerler.

Nâilî küçücük hücrelerinde her almış olduğu nefes onu gözyaşlarına boğmaktadır. Bu hüznün hali evinde feryad edip gözyaşı döken Yakûp'u anımsatıyor.

Her nefes ğarķ-âb-ı eşk eyler bu mîna hücreyi

Çeşm-i Ya'ķûb-ibtilânuñ Beyt-i Ahzânın görün G208.6

Hz.Yakûp çok uzun süreler firak acısını çektikten sonra ağlamayla gözleri kapanır. İmtihanı geride bırakıp Hazret-i Yûsuf'a ma'lum kavuşma emareleri görününce gözleri açılıvermişti. Artık hüznün ve çile yuvası olan **“beytü'l-ahzan”** keyif sürme yeridir. Âşıklar kalp rahatlığıyla maşuklarına kavuşma telaşesi içinde işret edebilirler.

Nâilî, Kerbelâ olayını nazm ederken binlerce ümidini kuyuda kaybetmiş Yûsuf ve binler gözü (karanlıkta) Yakûp, beyazlığa(ışığa) hasret olarak gösteriyor:

⁹⁵ Rıfât, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, s.cilt:7,s.217.

⁹⁶ Hirevî, *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.837.

Hezâr Yûsuf-ı güm-geşte-i emel çâhî

Hezâr dîde-i Ya'kûb iştiyâk-ı sefid K7.7

3.7. Hz. Yûsuf

Kur'an-ı Kerim'in bir sûresine ismini vermiş büyük Peygamberlerden. Yakûp Peygamber'in oğludur. Babasının ona olan aşırı sevgisi kardeşleri arasında kıskançlığa sebep olmuştur.⁹⁷ Kardeşleri Yusuf'u hile ile kıra götürdüp, kuyuya saldılar. Sonra babalarına da Yusuf'u kurtların yediğini söylediler. Mısır'a giden bir kervan onu alıp Mısır hükümdarının vezirine sattılar. Böylece Yûsuf çocuk yaşta Firavun'un sarayına girmiştir. Firavun'un hanımı Yûsuf'a olan çirkin teklife redd cevabı alınca Yûsuf'a iftira atmış ve Yûsuf zindana atılmıştı. Bir süre sonra suçsuzluğu anlaşılınca zindandan kurtulmuş ve peygamberlikle vazifelendirilmiştir. Hz. Yûsuf'a rüyaları yorumlama ve iktisat ilmi verilmiştir. Mısır devleti, malî kriz yaşadığı için Hz.Yûsuf devletin durumunu düzeltmek amacıyla hazinenin başına getirilmiştir. Sonra da devlet başkanı olmuştur.”⁹⁸

Edebiyatımızda Yusuf u Zelîhâ/Züleyhâ ile ilgili birçok mesnevi yazılmıştır. Bunlara kaynaklık eden başta Kur'an-ı kerim olmak üzere diğer kutsal kitaplar da vardır. Yusuf Peygamber için yazılan kısalarda genellikle üç temel tema üzerinde durulur: “1. Yûsuf'un kardeşlerinin ona karşı hasetleri, 2.Züleyhâ'nın tektaraflı beşerî aşkı, ayrılık ve özlemi, Allah'a tevekkül, sevgi ve Allah korkusu.

Nâilî aşağıdaki beyitte “bulunmaz o cevhere karşı değil Züleyhâ, ola ki Yûsuf suskunluğuyla buna değer biçer. Çünkü sükût ikrardan gelir. Yûsuf gibi

⁹⁷ Rıfat, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafîyye*, s.cilt:7,s.244.

⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ-Peygamberler ve Haiyeler Tarihi*, s.20.

hakikat-bîn birinin burada sessizliği biçtiği kıymete delâlettir. Hayret ve şaşırma belirtir.

Divan edebiyatı şairleri âşık ile maşuk arasındaki çekişme ile felek kararlarına karşı olan şekvalarını Yusuf'un piraheni ya da dâmeni ile gönderme yaparlar.

Nâilî'de de aynı tarz bir uslub görülür ona göre, feleğin hilekâr Züleyhâ'sının eli tıpkı Yûsuf'un pak eteği gibi benim de yakamı yırtmışır. Züleyhâ Yusuf'tan umduğunu bulamayınca ona iftira etti ve eteğini yırtmakla hile yaptı. Nâilî'de kaderin cilvesini böyle şikâyet ediyor:

Dâmen-i 'işmet-i Yûsuf gibi çâk etdi yaķam

Dest-i bîdâd-ı Zeliĥâ-yı sipihr-i muĥtâl K12.62

Kullanılan sembolik ifadeler	Gönderme Yapılan olay
Dehen-beste	Şaşırma ifade eder Yûsuf Süresi 31.ayette bahsedilen kadınlar onu görünce şaşkına döndüler ve ellerini kestiler hadisesine örtülü bir gönderme var.
Nefha-i pirahen	Hız.Yakûp'un uzun yıllar çilesi ve gözlerini kaybetmesi Yûsuf'un gömleğini koklamasıyla son buluyor.
Mâh-ı Ken'ân	Ay gibi parlak yüzlü olan Yûsuf 'un güzelliğine gönderme var. Ken'ân diyarında ay gibi parlak Yusuf gibi görülmemiştir.

Çâk-ı dâmen	Yusuf'un Züleyhâ'nın teklifinden kaçmasıyla, Züleyhâ Yusuf'un eteğini arkadan çekip yırtması olayına gönderme var.
Dâmen-i 'ismet	Yusuf'un zelihâ'nın teklifine redd ve Peygamberlerin günah işlemez pak dâmenine İşaret edilmiştir.

Nâilî kendini, o ümidini kaybeden âşıkla özdeşleştirip, Yakûp ile mukayese ediyor.

Ol 'âşık-ı güm-geşte-murâdam ki figânum

Ne Yūsuf u ne nefḥa-i pīrāhen içündür G42.4

Arzunun boş elinin Ken'ân'ın ay yüzlüsüne talebi olmaz artık; Çünkü Züleyhâ'nın isteği onun eteğini yırtmıştır.

Tehî-dest-i ṭaleb kām-aver olmaz mäh-ı Ken'āna

Züleyḥānuñ çū dest-āvīzi çāk-i dāmen olmışdur G124.3

Nâilî, sevgilinin güzelliği onun pak dameninin başına belâ olduğunu ima ediyor. Elde olan güzellik bir gülün yaprağı gibi gözlere calip, nazenin iken onu kirden muhafaza etmek de oldukça güçtür. Aşağıdaki beyitte “Ey nâzlı gülün yaprağı! Güzelliğin gibi sen de bir âhın cilvesinin rengini alma, o pak günahsız eteğini bundan sakın.” diyor.

Olma ḥüsnüñ gibi bir şu'le-i āha hem-reng

Dāmen-i 'işmetüñ ey berg-i gül-i nāz şaḫın G288.2

Hüsnüñ ol şâhid-i ‘işmet-şiken-i Yûsufdur

Ki Züleyhâ göremez h̄âbda dâmânı ucın G256.3

Nâilî sevgilinin güzelliğinin şahitliğini Züleyhâ'nın uykusunda eteğinin ucunu göremeyeceği Yûsuf'un ismet sıfatını kırıp günah işlediğinin şahidi olduğu ma'nasını ifade ederek imkânsız bir olayı rüya vasıtasıyla imkân derecesine çıkarıyor. Yoksa peygamberlerin İsmet sıfatını terk edip de günaha girmeleri görülür bir şey değildir; ancak rüyada görülür.

Ruhunda derin hasta olan Nâilî, haşır gününe kadar Yûsuf gibi olan güzelliğinin hasreti ile perişan olmayı diliyor. Bu hasret Yakûp'un hasreti gibi geçici bir hasret de değil, haşre kadar sürecek bir hasret olmalı. Bu ifade çaresizliğin gözyaşındır:

Haşre dek hâl-i dili Nâ'îlî-i haste-derûn

Hasret-i Yûsuf-ı hüsnüñle perişân olsun G276.6

Nâilî, diğer beyitlerde sevgiliye karşı Züleyhâ'nın hilekârlık silahını kulanırken; burada da Yûsuf'u bütün aşk erenlerinin temsilcisi göstererek bütün maşuklara karşı “oh!” çektiriyor. İyi ki aşk erleri Ken'an'ın günahsız ay yüzlünün eteğini Züleyhâ'nın eline vermedi. Böylelikle âşıklar ismet sıfatına sahip çıktılar o pak dâmeni kirletmediler.

Reşkâ ki dâmen-i meh-i Ken'ân-ı ‘işmetin

Merdân-ı ‘ışk dest-i Züleyhâya virmedi G359.2

Şair, bu beyitte kendisine nidâyla dünyanın şaşası ve güzelliğine güvenmemek gerektiğini ve Mahşer kalabalığında Yûsuf gibi nice güzellerin sorguya çekileceğini ifade ediyor.

Bu lu'bet-gāh-ı maḥşer-gūnda seyr et ol perī-rūyı

Ne Yūsuflar girerler Nā'ilī seyr eyle mizāna **G352.5**

3.8. Hz. Eyyûb

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biri. İbrahim peygamber'in soyundandır. Suriye'nin Havran bölgesinde yaşamıştır.⁹⁹ Kendisine büyük bir servet verilmiştir. Rivayetlere göre Allah, onu hastalıklarla ve musibetlere giriftâr edip, servetini ve çocuklarını kaybetmesiyle sınamıştır.

Edebiyatımızda sabır ile ilgili mevzularda Eyyûb'a gönderme yapılır.

Nâilî de sabır konusunu aynı şekilde işlemiştir Kalbi, Eyyûb çilesinin zevkiyle aşına ederek sabırlı olan canı dağ ve dert acısına karşı dayanma gücü arzuluyor. Divan şiirinde âşıklar çektikleri kalp acısından aşinalık peyda edererek ülfetle acıdan zevk alırlar.

Zevk-âşına-yı miḥnet-i Eyyûb edüp dili

Cān-ı şabûra ḥavşala-i derd ü dağ vir **G93.4**

Şair derin dertlerin haykırışıyla bağırmanın bir faydası olmadığını, hem de bunun yakın edecek bir özelliğinin de olmadığını ifade ederek, bu hastanede Eyyûb'un sabrının dahi yetersiz kalacağını söylüyor.

Nāle-i derd-i derûn bunda degil māni'-i kurb

Bu şifâ-ḥāneye Eyyûb-ı şigîbâ şıgmaz **G133.10**

---

⁹⁹ Rifât, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Keygar Neşriyat, Ankara 2004,s.cilt:1,s.96.

Âşıklar için sabır çok önemlidir. Onu fitilleyecek şey gam ve keder karşısında vuslat ve saadet ümididir. Şair burada yarım nefeslik humarın etkisinden bahsediyor. Onda olan Eyyûb sabrını unutturmuştur.

Bir nîm-nefes tâb-ı gamuñ cām-ı şabûra

Etdürdi şigîbâyî-i Eyyûbı ferâmûş G172.4

Şair, aşağıdaki örnekte dert ve işkencelere karşı olağanüstü bir sabır tasarlıyor. Öyle bir sabır ki Eyyûb'u bile sabırsızlıkla utandırıp mahv edecek bir sabırdır. Hz. Eyyûb'un sabrı ile kendi arzuladığı sabrı mükayese ederek olayı telmih ediyor.

O deñlü derd ü dâğ-ı miñnete ey dil şabûr ol kim

Helâk-i nâ-şigîbâyî ola Eyyûb şerminden G277.3

3.9. Hz. Mûsa

İsrailoğulları'na gönderilen, kendisine Tevrat adlı kitap verilen ve Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Hz.Musa, Mısır'da dünyaya gelmiştir. Divan şiirinde Hz.Musa Tûr dağındaki meşhur tecellî olayı, Hz.Musa'nın asâsı, firavunla mücadelesi ve göstermiş olduğu mucizelere göndermeler yapılarak adı anılır¹⁰⁰. Nâilî'de de aynı muhteva söz konusudur.

Şair, sevgiliye olan sevgisini mübalağa ile pekiştirmek için Tûr dağı'nı ve Hz.Musa'yı telmih ediyor. Tûr dağı tecelliden yorgun düşüp helak olmuştu.

¹⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ-Peygamberler ve Haifeler Tarihi*, s.23.

Musa'nın rabbine olan düşkünlüğü de bu şeklideydi. Şair; sevgili, Musa ve Tûr dağı arasında düzenli bir anlam birliği kurarak sevgiliyi onlarla özdeşleştirmiştir.

Eyle giriftâruñı reşk-âver-i Mûsî

Tûr-u dil-i bî-tâb gibi maḥv-ı tecellî **M2.V.10**

Şair burada Hz. Mûsa'nın asâsı ile ilgili mucizesine gönderme yapmıştır. Kendisini asânın içindeki yılandan ziyade ayaklar altındaki karınca olarak görüyor. Kanaatimizce Şairin burada karıncayı telmih etmesi rastgele seçilmemiştir. Bir peygambere ait bir mucizeden başka olaya Hz.Süleyman'nın mucizesini ayaklar altındaki karıncalarla telmih etmiştir.

Mâruz ki 'aşâ-yı kef-i Mûsada nihâhuz

Mâr anlama mûruz ki teh-i pada nihanuz **G135.1**

Şair, Cennab-ı Hakk'ın Tûr dağına tecellisini hatırlatarak yemin ifadesi olan "bi'l-lâh"ı kullanıyor. Bu ifade şairin iddasındaki ciddiyetini belirtir. Ona göre o,tecellîye mazhar yüzlerin akislerinde ancak görünür.

Mûsâ göremez tûr-ı şecerde bizi bi'l-lâh

Biz şu'le-i sîmâ-yı tecellâda nihanuz **G135.5**

Şair, kendisini Mûsa ile mukayese ederek Hakk'ın vechini izlemeye onun gibi doymadığını ifade ediyor. Çünkü Musa dağa tecelli neticesine bayılıp düşmüş ve o davadan vazgeçmişti. Şair burada vazgeçmeyeceğini ifade ediyor. Aynı zamanda "tufan" ifadesine Nûh'un o hadisesine örtülü olarak telmih yapıyor.

Sîr-çeşm-i seyr-i dîdâr olmazuz Mûsî gibi

Tûr-ı istiğnâda tûfan-ı tecellî-maḥlabuz **G137.2**

Şair, aşağıdaki beyitte kendisini Musa'ya benzeterek tecellî hadisesini de telmih ediyor.

Mûsî gibi hayrân temâşâsı olurduk

Ḥüsnüñ şecer-i Tûr-ı tecellâda bulunsa G307.3

3.10. Hz.Süleymân

İsrailoğularının hükümdar peygamberi Hz.Davut'un oğludur. Kur'an-ı Kerim'de birçok hasiyetinden bahsedilen Süleymân, kuşların ve diğer hayvanların dilinden anlayan, cinleri ve ruhanî mahlûkları kendi hizmetinde çalıştıran hükümdar bir peygamberdir.¹⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de ondan şöyle bahsedilir: “Rüzgârı da Süleymân'ın emrine verdik onun sabah gidişi bir aylık akşam dönüşü bir aylık(mesafedir)biz, ona erimiş bakırı su gibi akıttık. Rabinin izniyle cinlerin bir kısmı onun emrinde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden çıkarsa, ona çılgın azaptan tattırırđık.”¹⁰² Sebbe krallığının dünyaca meşhur kraliçesi Belkıs onun gücünden, adalet ve doğruluğundan etkilenerek Müslüman olmuştu. Hz.Süleymân'ın adalet ve saltanatı çoğu zaman divan edebiyatına ilham kaynağı olmuştur¹⁰³. Şairler şiirlerinde Hz.Süleymân, yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte anılır. Sevgilinin dudakları mührü benzetildiği zaman Süleymân'dan bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymânlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin; Süleymân ise iktidar ve gücün timsâli tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleymân dediği zaman kendisini karınca kadar aciz gösterir.

¹⁰¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*,s.15

¹⁰²Kur'an-ı Kerim:34/12

¹⁰³ 16. yy divan şairi Fuzûlî Hz. Süleyman'ın adaletinden şöyle bahseder:
Hak iki 'âdil Süleyman hakim etmiş 'âlem
Evvel ü âhir kılıp sırr-ı 'adâlet âşikâr(Fuzûlî K.54.11-57)

3.10.1.Hz.Süleyman ile ilgili edebî mefhumlar

3.10.1.1. Adalet Ve Mühür/Hatem (Yüzük)

Allah adaletin sırnı ortaya çıkıramak için biri önce (Süleymân Peygamber) diğeri sonra (Kanunî Süleymân) olmak üzere iki Süleymân göndermiş. Bu tarz Nâilî de de var.

Ona göre, Allah mülküne düzen vermek için adil bir hükümdar olan Süleymân'ı mührüyle beraber göndermiş. Süleymân Allah'ın Ona bahşettiği hükümdarlıkta adaleti tesis etmedeki en kavî gücü “**Nigin-i Süleymân**” olarak da geçen “Mühr-ü Süleymân” adındaki kaşında ism-i azam yazılı yüzüğüdür.¹⁰⁴ Bu hatemiyle maddi manevî güç sahibi olmuş sözünü mahlûkata geçirerek mülküne nizam vermiştir.

Ta ki teiyid-i Hudâ virmek için mülkenizâm

Bir şeh-i ‘ādili hâtemle Süleymân etmiş **K9.34**

Rivayetlere göre Allah tarafından Hz.Süleymân'a bahşedilen yüzük, bir dev tarafından çalınmış ve başka kimselerin eline geçmesin diye denize atılmıştı. Biraz zaman sonra Hz.Süleymân'ın yanında çalışan balıkçı akşam yemeği olarak yesin diye Süleyman'a bir balık verir. Hz.Süleymân balığın karnınıni yardığında kendi yüzüğünü görür. Böylelikle eski gücüne kavuşur.

Osmanlıda birçok mimari eserlerin üzerine mühr-ı Süleymân sembolü çizilirdi. Bu sembol zehirlenmeye karşı etkili olduğuna inanıldığı gibi kaza ve belayı önlemede etkili olduğuna da inanılır. “Barbaros Hayreddin Paşa'nın rüzgâra

¹⁰⁴ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000,s.296.

hükmedebilmek için sancağına mühür-ı Süleymân motifi nakşettirmesi bu gelenekten kaynaklanır.’’¹⁰⁵

Nâilî “ey hâce” diye nida ettiği kimseye, içinde bulunduğu kibirle tahtında Süleymân dahi olsan zayıf bir karıncayı mağlub edemezsin. Ancak tevazu mahviyet ve adaletle mahlûkatı ikna edip emrine alabilirsin ma’nasını şu beyitle açıklıyor.

Olsañ da bu nañvetle seri ründe Süleymân

Bir mûr-ı za‘îfi siper-endâz edemezsin G270.3

3.10.1.2. Karınca Hadisesi

“Süleymân cinlerden, insanlardan ve kuşlardan (meydana gelen) orduları topladı ve bunlar bölükler sevkedildiler. Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca dedi ki: ey karınca toplulğu kendi yuvanıza girin, Süleymân ve orduları, farkında olmaksızın sizi kırıp geçirmesin! (Süleymân) onun bu sözü üzerine tebessüm etti ve dedi ki: Rabbim, bana, anne ve babama verdiği nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın salih amelde bulunmamı bana ilham et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat.’’¹⁰⁶

Burada bir değil iki mu’cize ile karşı karşıyayız. Birincisi, Hz.Süleymân’ın bir karıncanın diğerini uyardığını farketmesidir. Diğer ise, karıncanın bu gelenlerin Hz.Süleymân ve ordusu olduğunu anlamasıdır. Birincisi Allah’ın Hz.Süleymân’a bağışladığı mucizedir. Ancak karıncanın Hz.Süleymân’ı ve ordusunu tanıması, bunu da diğer arkadaşlarına söylemesi daha harika bir mucize olarak görünüyor. Bir karıncanın gördüğü bir tehlikeden kaçması, arkadaşlarını da kendi aralarındaki

¹⁰⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*,s.526.

¹⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm: 27/17-19

işaretlerle uyarması doğal bir olaydır. Fakat bir karıncanın bu gelen kalabalığın bir peygambere ait ordu olduğunu anlaması, bilinenin çok ötesinde daha olağanüstü bir olaydır.

Nâilî'in de birzadan vereceğimiz örneklerden bahsettiği mûr (karınca) haisesi bir çok divan edebiyatı şairlerinin de üzerinde durduğu bir konudur. İktidar ve ihtiyarın acz ve fakre karşı mükavemetsiz kaldığı Hz. Süleymân'ın meşhur karınca telmihi, bazı zaman zayıflığın güce galebe etmesindeki sırrı ifşa ediyor.

Nâilî, Mehmet Paşa'ya yazmış olduğu methiyeyi karıncanın Süleymân'a verdiği hediyeye(çekirge butuna) benzeterak aczini ifade ediyor. “Sana sunduğum bu hediye karıncanın Süleymân'a verdiği mal'um hediye gibidir.”Ancak; “ Gönül ehli olanların eli eteği altın ve gümüşten nasibini almasa da (caizeyi kastediyor) gam keder olmaz” şekline bir sonraki beyitte “**K22.36**” dile getiriyor.

Ma' lûmdur cenābuña kim ber-güzardur

Pāy-ı meleḡ huzur-ı Süleymāna murdan **K22.35**

Mûr (karınca) acz ve fakriyle beraber Süleymân'ın gücüne karşı görünüşte daima zelildir.Nâilî bazen diğer divan şairlerinin aksine güçlü kimselere karşı istiğna göstererek âlemde olan her şeye karşı aynı nazarla baktığını söylüyor.

Ne bîş ü ne kem 'ālemi yeksān bilürüz biz

Her gördüğümüz mûrı Süleymān bilürüz biz **G134.1**

3.10.1.4.Saltanat/Taht

Edebiyatımızda birçok şairin işlediği Süleyman'ın Saltanat, taht ve iktidarı mevzularını kimisi güç, gösteri ve debdebe olarak methiyelerine yakıştırdı kimisi ise fani olacak güç ve haşmetin bâkîye dünürececek acz ve hakirliğin karşısındaki tezellülünü ifade ediyor.

Nâîli, Bağdat fatihi Sultan Murat için methiye oluştururken şöyle diyor:

Pâdişâhum seni Hâk husre-i zî-şân etmiş

Lâyık-ı saltanat-ı taht-ı Süleymân etmiş **K9.1**

Süleymân'ın tahtı hakikatte geçiciliğine rağmen divan edebiyatında saltanat ve taht teşbihlerinde kullanılır. Malumdur ki: benzetilen benzeyenden daima kavî'dir. Dolayısıyla Süleymân'ın tahtı gibi olan saltanatlar haşmetlidir. Ancak Allah'ın saltanatı dışındaki bütün saltanatlar birgün yerle bir olacağı da kesindir¹⁰⁷.

3.10.1.5. Vezir Âsaf

H.z.Süleymân'nın kâtibi veya veziri olarak bilinir. Hz. Davut zaman'ında da vezir olan Asaf Bin Berahiyâ ahid sandığının taşınmasında da görev almıştır.¹⁰⁸ Adil ve sıddık olarak bilinen Asaf edebiyatta vezirlere veya sadrazamlara yazılan kasidelerde övgü için kullanılmıştır.

Nâîlî bu beyitte Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa'yı meth etmek için Hz.Süleymân'ın veziri Asaf'a benzetiyor.

¹⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm 28/88

¹⁰⁸ Ömer Faruk Harman, 'Âsaf b. Berahiyâ''İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991 ,c.3,s 445.

Nice āsaf ki tutup debdebesi dünyâyı

Halka gösterdi Süleymân gibi ferr ü iclâl K12.13

Yine aşağıdaki beyitte **Vezîr-i a'zam Ahmed Paşa**'yı Âsaf'a benzetirken padişahı da zamanın Süleyman'ı farz ederek, kudret makamına Âsâf'ı layık gösterip ikbal yüzüğünü ona sunuyor:

Gördi bir Âsaf-ı zî-şânı Süleymân-ı zamân

Sadr-ı iclâle sezâ hâtem-i iqbâle maḥal K19.2

Nâilî, meyhanede sarhoşlar için ha Süleymân'nın tahtı ha mey(şarap) masası... İkisinin bir olduğunu şöyle ifade ediyor: Özgürlük mülkünün padişahı mey içicilerin, meyhanede sarhoşların özgürlüğü, haşmetli sultan olan Süleymân'nın tahtındaki özgürlüğü gibidir. Her yaptığı şeyde serbesttir.

Pâdişâh-ı mülk-i azâdî olan mey-ḥârenün

Taḥta-i mey-ḥânede taḥt-ı Süleymândur yeri G385.3

3.11.Hz.Davut

İsrailîğulları'na gönderilen bir peygamberdir. Kitap olarak ona Zebur verilmiştir. Yahuda kabilesinden Yasa'nın sekizinci oğludur. Hz.Yakup'un soyundandır. Otuz dokuz sene hükümdarlıktan sonra yerini Süleyman peygambere bırakmıştır.¹⁰⁹ Küçük yaşlarda iken Calut'un ordusuyla savaşmış ve Calut'u öldürmüştür. İsarailoğulları'na reis olmuş ve Peygamberlik vazifesiyle de müşerref

¹⁰⁹ Rıfat, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, cilt:2,s.96.

olmuştur.¹¹⁰Zebur'u güzel okuyuşuyla da bilinir. Divan edebiyatında bu özelliğiyle şiiirlere konu olmuştur. Davut'un sesi gür ve güzeldi. Şaire göre riya ehli olanlar Davut'un sesiyle okuduğu Zebur'u dahi duymazlar. Şair burada hem dört kutsal kitaptan biri olan Zebur'u hem de Hz.Davut'un güzel sesini telmih ediyor. Divan şairlerinden aynı tarz üslûbu görmek mümkündür.¹¹¹

Erbâb-ı riya şimdi güş eylemez isterse

Dāvūd lisânından âyât-ı Zebūr olsun G265.5

3.12. Hz. Şuayb

Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerden biridir. Hz.İbrahim'in neslinden gelir. Medyen ve Eyke Halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Allah ona hitabet sanatını verdi. Peygamberlerin en güzel konuşanı anlamında "Hatibulenbiya" ünvanıyla vasıflanmıştır. Hz.Mûsa'dan önce peygamberlik yapmış ve kızlarından birini onunla evlendirmiştir. Ölçü ve tartıya titizlik noktasındaki nasihatlerine kulak asmayan Eyke halkı helak olmuştur.¹¹²

Diğer peygamberlere göre divan edebiyatında şiiirlerde az işlenmiştir. Hz.Mûsa'nın esasına gönderme yapılırken bahsi geçiyor. Nâilî'de de aynı durum söz konusudur.

Pîr-i endîşe kef-i destüme yâ şundi kalem

Ya Şu'ayb oldı 'aşâ-dād-ı kef-i Mūsāyi K5.6

Rivayete göre Şu'ayb Peygamber Hz.Mûsa'yı kendi kızıyla evlendirdikten sonra elindeki asayı ona verdi. "Düşünce bilgesi elimin içine ya kalem sundu ya da Şuayb gibi Mûsa'nın eline asayı verdi."Nâilî şiiirin ilham meleği gibi tasarladığı

¹¹⁰ Hirevî, *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.849.

¹¹¹ "Her bir söz ehl-i nağme-i Dāvûdu sâz eder
Sözün var ise Şeyhî Zebûrundan ezber et" (Şeyhî,G9.7)

¹¹² Hirevî, *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.845.

düşünce bilgesi onun eline kalem vermesi, “haydi şiirini yaz!” demesidir. Onun kalemi tıpkı Musa’ya verilen asa gibi harikalar gösteriyor. Divan edebiyatında Şâirler ilham perisine inanırlar. Bu şairleri şiir yazmaya sevk eder. “hâtif-i gayb” olarak da isimlendirilen ilham perisi “gizli şair, gizli anlatıcı ya da şairin ikinci benidir.”¹¹³

3. 13.Hz. Hızır

Hz.Musa zamanında yaşayıp bir süre ona arkadaşlık ettiği rivayet edilir. Kur’an-ı Kerim de Hz.Musa ile arkadaşlığında Hz.Musa’nın yaşadığı ağır imtihanlar anlatılır. Peygamber, veli ya da melek olduğu ile ilgili farklı görüşler vardır. Velilerin seyr-i sülüklerinde “ **Makamı-ı Hızır**”adındaki mertebeye erişince ondan ders aldıkları rivayet edilir. Anadolu insanında Hz. Hızır’ın darda kalanların yardımına koştığı düşüncesi vardır. Hatta günümüzde Sağlık Bakanlığı ambulansları üzerinde “**Hızır Acil Servis**”ifadesi yazılır.Anadolu’da Hz.Hızır’ın insanların nezdinde kutsallığını teyit eden bir başka olay ise Hızır ve İlyas’ın her baharın başlangıcında denizde ve karada darda kalanlara yardım amaçlı buluştuklarına inanılan:“**Hıdırelez Bayramı**”dır.¹¹⁴ O günde adak ve dileklerde bulunur.

Divan şiirinde Hızır’dan, Hızır’ın Musa’ya rehberliği, medet etmesi, Hızır’ın ab-ı hayatı gibi konularla çokça bahsedilir.

Şair, Hz.Muhammed için yazmış olduğu kasidede binlerce Hızır ve İskender’in onun yolu üzerinde medet dilediklerini dile getiriyor. Divan şairleri Hz.muhammed için yazmış oldukları medhiyelerde onu diğer peygamberlerle mukayese ederek ulvileştirirler. Dolayısıyla şair Hızır ifadesini bu vesileyle dile

¹¹³Mine Mengi,*Divan Şiirinin Görünmez Seslenicisi Hatif*,The Journal Of Ottoman Studies,İstanbul 2005,Sayı : 25.,s.189.

¹¹⁴Hızır,İlyas ve Hıdırelez Bayramı detaylı bilg için bkz.:Ahmet Yaşar Ocak,*İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*,Kabalıcı Yayınları,İstanbul 2000 .

getiriyor. Çünkü Hızır darda kalanların sığınağıdır. Hızır gibi herkesin medet dilediği bir şahıs bile Hz.Muhammed'den medet diliyor. Şair buna dikkatleri çekmek istemiştir.

O çeşme-sâr-ı mürüvvet ki şâh-râhında

Hezâr Hızr u Sikender ümiîd-vâr kalur K2.25

Şaire göre aşğın bir âhının dahi tesiri çoktur. Hızır ve Kelîm (Musa) peygamberin bile rehberlik ettiği şahıslara bir âhın parıltısı yetiyor. Onlar artık Tûr dağının mumuna ihtiyaç duymazlar. Şair Musa için Kelîm ifadesini kullanarak meşhur vaka'yı telmih ediyor.¹¹⁵

O reh- revâna ki Hızr u Kelîm bedreğâdur

Fürûğ-ı âh yeter şem'-i Tûrî n'eylerer G51.5

Şair aşağıdaki beyitte Hızır'ın ab-ı hayatını İsa'nın da ruhlara canlılık verme özelliğini, Sevgili dudağı sözünün hayat bahşeden tadıyla özdeşleştirerek, örtülü bir tarzda telmih ediyor.

Nâz eder Hızr u Mesîhâya lebûn oldukça

Çâşnî senc-i hayât-âverî-i güftâruñ G203.3

Şaire göre sevgilinin dudağına olan hasretle ölmek, Hızır'ın âb-ı hayatını aramaktan daha iyidir. Sevgilinin dudağının suyu âşık için hayat kaynağıdır. Burada şair diğer divan şairlerinde olduğu gibi sevgilinin dudağına susamış bir vaziyette. âb-ı hayatı içen ölümsüzlük kazandığı gibi sevgilinin dudak suyunu içen de aynı özelliğe sahip oluyor.

Teşne-leb hecr-i leb-i yâr ile ölmek yegdür

¹¹⁵ Hz.Musa Allah'ın cemâini görmek istedi. Sonra Allah : *"len-terâni"*ifadesiyle "beni göremezsın"hitabını söyledi. Dağa tecelli etti; dağ paramparça oldu. Musa da tevbe edip, bu isteğinden vazgeçti.

3.14.Hz. İdris

Kur'an-ı Kerimde ismi geçen peygamberlerden biridir. Hz.İdris ve Şit Peygamberden sonra peygamberlik yaptığı biliniyor.¹¹⁶Babil ya da Mısır'da doğduğu hakkında farklı görüşler vardır.Halk arasında Yazıyı ilk yazanın ve elbiseyi ilk dikenin İdris olduğuna inanılır.¹¹⁷

Divan Şiirinde İdris, Mantıkî, Düşüncevi, Felsefi ve bilgelik açısından şiiirlere konu olur. Nâilî divanında Hürmüs diye de zikrettiği İdris'i Hz.Peygamberi meth etmede pekiştireç olarak kullanıyor. Ona göre Muhammed Peygamber'i izleme atmosferine İdris'in düşüncesi de dâhil olmuştu.

Düşünce şevk-i temâşası sath-ı eflâke

Hakîm-i re'yine İdrîs hem-rikâb olmuş **K18.22**

Şair, yine Hz.Muhammed'in sohbetinin kıymetini arz etmek için İdris'i anıyor. İdris'in cennet ile ilgili mâlum hadisesini telmih ediyor. O hadisenin rivayetlerine göre İdris Cebrail'le beraber cenneti temaşaya çıkmış ve bir daha da cennetten çıkmak istememiş.¹¹⁸Şair o şevk ve arzuyu Hz.Muhammed'in sohbetine karşı sönük olarak görüyor.

Huldı eylerdi ferâmûş eger bir kere

Şeref-i sohbetine nâ'il olaydı İdrîs **K33.5**

¹¹⁶ Rıfat, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, s.96.

¹¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ-Peygamberler ve Haifeler Tarihi*, s.14.

¹¹⁸ Hirevî, *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, s.837.

3.15.Hz.İsa

Hız.Meryem Bint-i İ'mrân'ın oğludur.¹¹⁹ Dört büyük Peygamberden biri olup, kendisine -vahiy yoluyla-İncil nazil olmuştur.¹²⁰ Hz.İsa İslam literatüründe dokunduğu hastaları ileştirmesiyle **Mesih**, ruhları iyileştirmesi ile **Ruhullah**, nükteli ve hoş sohbetle **Kelimetullah** adlarıyla da tanınıyor. Divan şiirinde Hz.İsa'nın hayat bahşediciliği, ölüleri canlandırması olayına çokça göndermeler yapılır. Nâilî'de de aynı muhteva vardır. Nâilî aşağıdaki beyitte âlemi nergisin mahmur gözüne benzetiyor. Nergisin gözü yorgun ve hasta görünür. Şaire göre âlem de hastadır. Ona hayat bahşedilmesi gerekir ki bunu da ancak dokunduğu hastaları iyileştiren Mesih yapabilir. Şairin "İsa" yerine "Mesih" ismini kullanması anlamca şiirin muhtevasına uygun düşmüştür

Fenn-i ihyâda Mesîhe nice nâz eylesün

‘*Âlemi nergis-i mahmûrî gibi haste gören* **G264.3**

Aşağıdaki beyitte aynı şekilde Hz. İsa'nın can bahşedilişinden bahsediliyor.1.Mısrada Hz. İsa'nın **Ruhullah** sıfatına 2. Mısrada da Hz.İsa'nın nükteli ve hoş sohbetinden bahsederek onun **Kelimetullah** sıfatına işaret edilmiştir.

Cân-bahş olur Mesîhe güftâra gelse o leb

Rûh-ı kelâmı eyler inşâd söyleyince **G339.3**

Cenab-ı Hakk'ın huzuruna uruc etmek için maddiyattan tamamen sıyrılmak gerekiyor. Bu olmayı teyit eden bir tarikat usûlü şudur:

¹¹⁹ Rıfat, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, s.96.

¹²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ-Peygamberler ve Haifeler Tarihi*, s.31.

“Der-ṭarīḫ-i Nakṣibendī lāzım-āmed çār terk

Terk-i dünyā terki ‘uḳbā terk-i hestī terk-i terk”

Yani:“Nakşibendi tarikatında seyr-i sülükte mertebe katetmek için dört şey zaruridir:

Evella dünyayı terketmek lazım onu terkedemeyen başka şeyi terkedemez. Sonra sadece ahiretini düşünmeyecek umumun ahiretini kurtulması için kendi ahiretinden vazgeçecek, sonra varlığını da terk edecek vücuttan sıyrılacak, daha sonra da terk ettiği şeylerde fahre girmeyecek onları da terkecek.”Şair aynı manayı Hz.İsa’nın göğe yükelişine gönderme yaparak aşağıdaki beyitte şöyle işliyor:

Mesihā terk imiş cism-i nizarı şart-ı seyyāhī

Tecerrüd pîş-gehinde kayd-ı bar sūzen olmazmıṣ G176.2

Şair sevgilinin güzelliğini pekiştirmek için divan şiirinin bir tarzı olan nazlı güzele benzetiyor. Kendi sözlerini de Hz. İsa’nın mucizevî nefesiyle bir tutuyor.

Ey büt-i nāz etse ger vaşf-ı lebūñ Nā’ilī

Her nefesi paye-i ‘İsī-i Meryem bulur G66.7

3.16.Hz.Cercis:

Şam ya da Filistin tarflarında yaşadığı biliniyor. Hz.İsa’dan sonra geldiği için onun dininin hükümlerini devam ettirdiği ve Musul’da Kral Dâdiyan tarafından derisi yüzülerek şehit edildiği rivayet edilmiştir. Rivayete göre Hz.Cercis Musul’da çalışıp kazandığı parayı fakirlerle paylaşıyor, fakirleri kolluyor ve Kral Dâdiyan’ın

halka zülmüne karşı onu ikaz ediyor ve Allah'a iman etmeye davet ediyordu. Kral ise Cercis'in yaptığı puta tapmasını istiyordu. Cercis bunu yapmayınca onun derisini yüzdürdü, ancak Cercis her defasında canlandı. Allah tarafından ona dört defa şehit olup, canlanacağı müjdesi verilmişti. En nihayetinde şehit olarak can vermişti.

Divan'da bir yerde ismi zikredilen Cercis Peygamber'den Kur'an-ı Kerim'de bahsedilmiyor. Şair felek kaidelerini bencil görerek, Cercis'in ümmetinden çektiklerine karşı gösterdiği sabrı vurguluyor.

Şabrdır çâresi cevri felek-i hod-gâmuñ

Ümmetinden ne cefa çekdi bilürsin Cercis K33.18

4. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

Dünya hayatının bitmesiyle yeni bir hayatın başlacayağına bütün semâvî dinler inanırlar. İşte o hayat ahiret hayatıdır. İnsanların dünyada yaptıkları iyi ya da kötü amellerinin karşılığını görecekleri yerdir.¹²¹

Şair yazmış olduğu tahmislerde ahiret âleminden bahsediyor.

Hağ bu kim ziver-i ser-name-i a' mālî idi

Manş1-ı âhiretol h'âce-i 'âli-cenāhun T3.2

---

¹²¹ Detaylı bilgi için bkz.: İmâm-ı Gazâlî , *Kur'ân-ı Kerimde kıyâmet ve ahiret*,(Hazırlayan:Hüseyin Hilmi Işık),Salah Bilici Kitavevi,İstanbul 1996 .

Aşağıdaki beyitte de şair bir müvazene yaparak dünya metanın mal ve mülk gibi akla gelecek bu tür şeylerin çok olması, ahiret âleminde aynı şekilde hesabı ağırlaştırıyor.

Ne deñlü emr-i ma‘âşında cüst ü çâpük ise

O deñlü kâhil olur âhiret hisâbında **K3.22**

4.1.Cennet ve cennetle ilgili mefhumlar

Divan edebiyatında cennet kavramı vazgeçilmez unsurlardan biridir.Bu kavram maşuk ile aşık arasında bir mikyasa olarak ifade edilir.Sevgiliye kavuşmak cennetten daha hoş daha tatlıdır.Âşığın maşuğa kavuşması cennette kavuşmaktan daha müşkil olarak yansıtır.Sevgilinin dudağına susamış olan aşık Selsebile susamıştır.Sevgilinin yüzü ,hat rengi,kokusu cennetteki gül-i cenan,menekşe ve ab-ı kevserdir.Sevgilinin asıl ulaşacağı yer cennettir. Çünkü o cennette layıktır. Huzurlu bir mesken olarak edinilecek yer olan cennet divan edebiyatında “**cennet-i me’va**” ismiyle bahsedilir.

Nâilî, divanın muhtelif yerlerinde cennet ve cehennem mefhumlarından bahsetmiştir. Divanlarda cennet kavramı benzetme, çağrışım ya da telmih yoluyla ifade edilir. Naili beyitlerde Cinan, Behişt, Mev’a, Huld, Adn adlarıyla cennetten bahsediyor. Sevgiliyi cennet bahçesinin nazlı açılmamış gülüne benzeten şair, sevgilinin tebessümüyle naz kokusunun yayılacağını iddia ediyor.

Ey nâ-şükufte gonca-i bağ-ı na’im-i nâz

Etsün tebessümün yine neşr-i şemim nâz **G155.1**

Gonca sevgilinin açılmamış ağzı, dudağıdır. Sevgili daima nazlıdır âşık sevgilinin bir tebessümü için dünyaları verir. Ama sevgili müstağniliğini bozmaz, naz

tavrını takınmaktan ve âşığa acı vermekten haz duyar. Gonca nokta olmakla vahdeti bildirir. Onun asıl açılacağı ve rayiha saçacağı yer kavuşma yeri olan cennettir.

Şair aşağıdaki beyitte “**Mevâ**” cennetinden bahsederek orayı nefis ve ruhun rahatlık yeri olarak görüyor.

Şair, burada ümit ve korku vahşetinden bahsederken kabir, sırat ve mizandan başarılı bir şekilde geçtikten sonra ruh ve kalbin erişeceği nimetlerden bahseder. Ayrıca merhalelerden geçmek, tarikat berzahlarını geride bırakıp Hakk’a vasıl olmaktır. Bunun neticesi de nefis ve ruh için rahatlık yeri olan cennete kavuşmaktır.

Me’vâna’îm-i rahât olur nefs ü rûhuña

Berzâh-güzâr-ı vahşet-i ümmîd ü bîm isen **G214.8**

“Eğer İdris(a.s) bir kere bile senin (Hz.Muhammed) sohbetine katılmış olsaydı cenneti unuturdu.” Rivayetlerde vardır ki: İdris (a.s) sohbeti o kadar tesirliydi ki melekler dahi o sohbe nail olmak için saf saf dizilirledi. Şair burada :“Hz. Muhammed’in sohbeti İdris’i dahi o kadar etkiler ki cenneti bile unuturur.” Şeklinde ifade ediyor. Çünkü İdris(a.s) cennete çok müştaktı. Azrail (a.s) birlikte cenneti dolaşmış ve bir daha da cennetten çıkmak istemediği rivayet ediliyor.

Huldı eylerdi ferâmûş eger ki bir kere

Şeref-i şöhetine nâ’il olaydı İdris **K33.5**

Divan şiirinde zahit cennetin güzeliğini ön plana vermesi yerine daima cehennem azabıyla korkutuyor. Aşağıdaki beyitte bu mevzu aynı şekilde işlenmiştir. Cennet ve Araf arasında da bir mukayese vardır. Cennette insanın his ve hevesini tatmin edecek şeyler varken; Araf ‘ta daha yeknesak ve dünya hayatına benzer bir hayat vardır.

Sözini dinler idük zâhid-i düzağ- nefesün

Ƙosa cennet hevesin ƙā'il-i a'raf olsa G305.4

Şairin Edirne şehrine sürgün yediğini ve orada yaşadığını biliyoruz. Şair bu şehirden hoşnutluğunu onu cennete benzeterек ifade ediyor.

Hurrem şitâda Edrine şehri cinân gibi

Sârî lefâfeti ten-i hâkiye cân gibi K10.1

Şair aşağıdaki beyitte cennetlerden biri olan “Adn”cennetinin ismini zikrederek, **Şeyhü'l-İslâm Mehmed Bahâyî**'nin has meclislerini o cennetlerin yüksek köşklerinden daha yüksek görüyor.

Cennât-ı 'aden bunca mu' allâ ƙuşûr ile

Ol bezm-i hâşa nisbet ile bî-ƙuşûr olur K24.25

4.2. Cehennem

Ateş, ameli kötü olan insanların cezalandırılacağı yer, Allah'ın azabı, iyilerle kötülerin tefrik ettirecek haşin yer, haşir'den sonra kötü amelli insanların varacağı mekân. Kötülüklerin döküldüğü mahzen gibi anlamlara gelmektedir. Cehennemin Kur'an literatüründe birçok isimle anılır: Sair, sakar, cahim, hutame, leza ve haviye gibi.

Maħrûr-ı ciğer-sûhte bir sine mi vardır

Kim almaya dâm âteşini benden ilâhî M2.1.5

İnsan bir avuç topraktan yaratılmıştır. Ateşe karşı dayanması mümkün değil. Farzedelim ki vücudu demirden olsun o zaman belki dayanabilir. Şair “Olmuş üütlüm”ifadesiyle merahmet duygularını kendine celbetmiştir.

Bu âteşe etsin mi taħammül bir avuç hâk

Olmuş çatalım ol dañi âhenden ilâhî M2.1.6

Cehennem ateşinin bir parıltısı dahi Allah'ın izniyle dünyayı yıkar kavurur. Ancak Allah'ın inayetiyle etten ve kemikten olan insan bedenini yakmaya da bilir. Nasılki âteş İbrahim için onun izniyle gül bahçesine dönüştüyse şair için de aynı durum geçerlidir.

4. 3. Kıyâmet

Kalkma, dirilme, ayaklanma ya da kıyam etmek gibi anlamlara gelir.¹²² Evrende bulunan her şeyin yok olmasıyla bütün canlı ve cansız varlıkların manalarını irae ettikten sonra, bekâya kalb olmaları için, yok olup tekrar dirilme olayıdır.¹²³ Kurân-ı Kerim'de kıyametten şu şekilde bahsedilir. “Siz kıyamet günü muhakak diriltileceksiniz.”¹²⁴ Kim beni anmaktan yüz çevirirse kıyamet gününde onu kör olarak haşrederiz.”¹²⁵ Şair, kıyamet gününde âlemin harab olacağını ve lisanında kıyamet şekvası kalacağını ifade ediyor. Kara bahtlı Sevgilinin sayesinde kıyametin kopacağını iddia eden şair, yoğun endişe içerisinde.

Divanda şairin kıyametten bahsettiği beyitler şunlardır:

Ğubâr-ı pâ-y-ı hame sâha-i evşâf-ı hulkuñda

Olur kıyâmetde râcih ‘anber-i sârâ-yı hâm üzre K23.29

Sâyeñde eger şubh-ı kıyâmet de olursa

Ey baht-ı siyeh-rûz şeb-i târa ne minnet G69.4

Sen bâ‘ iş-i harâbî-i kevneyn o ğamzeden

¹²² Cûdî, *Lügât-ı Cûdî*, s.262.

¹²³ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, cilt.25, s.517

¹²⁴ Kur'an-ı Kerim 23/16

¹²⁵ Kur'an-ı Kerim 20/124

‘*Ālem ḥarāb u ḥāl-i kıyāmet tebāhdur* **G69.4**

Şerer-i āh ki hevrūñden alur sūzı müdām

Her biri dūzah-ı cān-sūz-ı kıyāmet görünür **G96.3**

Buiddi‘āda ise Nā’ili o zālimler

Ķalur kıyāmet şekvāsı dād-ḥāhumuzun **G221.5**

O bezm-i yek-şebedür rüzgār k’anda olur

Ķarīn-i şubḥ-ı kıyāmet ḥumār nā-kāmī **G373.3**

4.4.Kabir

Öldükten sonra insanların Kıyametten önce yaşayacakları hayattır. Kabir âlemi de insanların amellerine göre şekillenir. Hayırlı amel işleyenlerin cennet hayatına benzer bir hayat yaşayacağı hadislerden rivayet edilmektedir¹²⁶. Divan şiirinde Tasavvufî ve dini muhteva taşıyan şiirlerde ya da doğrudan bu tür muhtevadan uzak olup ölümden bahseden şiirlerde, muhteva olarak kabir hayatından izler bulmak mümkündür. Şair kardeşi için yazdığı mersiye de onun kabri üstünde haşre kadar devam edecek yeşillikten bahsediyor.

Bu mâcerāyı şerḥa-dil olsun yegān yegān

Tā ḥaşr ḳabrūñ üzre nümū-dār olan giyāh **M1.1.7**

Kardeşi paha biçilmez ve parmakla işaret edilecek biriyken şimdi de başında bir taşla işaret edilmiş kabrin içindedir.

Dürr-i bī-behā-yı müşārü’l-benan idüñ

¹²⁶ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Işık Yayınları, İstanbul 2014, s.218.

Şimdi nişâne kabrüne bir seng- pāredür M1.3.7

Siyah toprağa cesedini koydular ki karanlığı defedip nûr ile aydınlatacak bir ortam olsun.

Hāk-i siyāha kim kodılar cism-i pāküñi

Şan defn-i zulmet eylediler kabre nûr ile M1.6.2

5. AYET İKTİBASLARI

İktibas, şairin sözünün doğruluğunu pekiştirmek ya ada ahenk unsuru geliştirip sözügüzelleştirmek için mısraları denk getirecek şekilde ayet, hadis ve İslam âlimlerinin sözlerinden alıntı yapmasıdır.¹²⁷ Bazen mısranın tamamı iktibas olmayabiliyor. Sadece ayetlerden bir parça alınır ve geri kalan kısım tamamlanır. Nâilî divanında olduğu gibi diğer divan şairlerinde de “Ene’l- Hak” ile iktibas yapılır. Bu söz bir ayet değil ; Hallac-ı Mansur’un sözüdür.

Nâilî’nin divanında geçen Tûr dağı olayını telmih eden iktibas şöyledir.

Tûrumuz mahv-ı tecellîdir bizim ey Nâ’îl

Len-terânî neşve bir câm-ı hitâbın mestiyiz G.169.5

Hz.Musa’nın Tur dağında Allah’ın mevcudiyetini görmek istemesine karşın “len-terânî” yani göremesin cevabını alıyor. Allah’ın cemalini müşahade etmenin beşerin takatinin fevkinde bir olay olduğuna bir ikaz olan bu ifade A’raf süresi

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Uzun, “İktibas”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 22., s.53.

143.ayetten iktibas edilmiştir. Ayet Allah'ın dağa tecelli etmesiyle dağın paramparça olması ve Musa'nın bu isteğinden istiğfarıyla devam ediyor. ¹²⁸

Divanda iktibas edilen bir diğer ifade “**Rabbü'l-falak**” dir.Bu ifade 113.süre olan Falak Süresi'nin birinci ayetinden alınmıştır. Şair Sultan Mustafa'nın doğumuna tarih düşürürken onun Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ifade ediyor. Zatının sahip olduğu nuru ise sabahın rabinden aldığını “**Rabbü'l-falak**” iktibasıyla ifade ediyor.

Hākān-ı sultān-ı nasaḫ sultān-ı 'ālem zıll-ı Hāk

*Kim zātını **Rabbü'l-falak** nūriyla kıldı muhtedā T1.1*

Şairin işlediği bir diğer iktibas konusu da Hz. Peygamber'in miraç hadisesinde ulaştığı nihai nokta olan Kâbe-kavseyndir. Kavseyin iki yay demektir.¹²⁹Kimi İslam âlimlerine göre İmkân ile vucub ortasında bulunan yüksek makamın adıdır. Rivayete göre Hz.Muhammed “Allah'a öyle bir yaklaştı ki, vahyi ondan Cebrail dâhil hiçbir vasıta olmadan aldı.” Peygamberimiz miraca çıkarken bütün mahlûkat ve mevcudat âlemlerini geçmiştir. Onların tesirlerini arkasında bırakmıştı. Divan edebiyatında tasavvuf muhtevalı şiirlerde Kâbe kavseynden; Hz.Muhammed için yazılan methiyeler vasıtasıyla ya da başka vesilelerle bahsedilir. Şair, Hz.Muhammed için yazdığı naatın 3.kasidesinde onun, sabah rüzgârı gibi hızlı olduğunu, göz açıp kapayıncaya kadar maksut yere yettiğini ifade ediyor.

*Erişdi göz yumup açınca **kâb-ı kavseyin**¹³⁰e*

*Nesim-i şubḥ ile hem-reng idi şitabında **K3.66***

¹²⁸ Ayetin asıl şekli şöyledir: “Ve lemmâ câe mûsâ li mîkâtinâ ve kellemeḥu rabbuhu kâle rabbi erinî enzur ileyke, kâle **len terânî...**”Bkz.: (Kur'an-ı Kerim:7/143).

¹²⁹ Curcâni, *Ta'rifat-Tasavvuf Istlahatları*, s.173.

¹³⁰ Bu ifade şu ayetten iktibas edilmiştir: “*Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ*” Bkz.: (Kur'an-ı Kerim:53/9).

6. İBADET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

6. 1. Namaz

Namaz, İslam'ın en önemli beş şartından biridir.¹³¹ Şair divanda Müslümanın namazdan vazgeçemeyeceğini, kendisinin put gibi güzel olan sevgilinin mahallesinden uzak olamayacağı düşüncesiyle şöyle özdeşleştiriyor:

Degül mi far bana üt ü hîz-i kûy-ı bütân

Olur mu hiç müsleman namâzdan fâriğ **G189.3**

Divan şiirinde zâhid ile rind arasındaki en önemli farklardan biri ibadetin temel esası olan namazı kılmaktır. Zâhid namazına ciddi bağlı, şekilci, nasihatçı İslamiyet'in estetiğini anlayamamış bir tip iken rind umursamaz, kalender gariban görünüşlü olmasına rağmen Allah aşkıyla mest olmuş kişidir.¹³²

Rind için dünyaya gelişin sebebi zühd içinde olmak değil, ona göre Allah'ın insanlardan kulluk ve ibadetten ziyade istediği şey hayatın hakikatına vasıl olmaktır bunun yolu ise ancak aşk ile sermest olmaktan geçer. Şair aşağıdaki beyitte sana dünyanın hakikatını, elbette “ mescide gittin mi?” ya da “ namazdan döndün mü” şeklinde sormayacaklar diye ifade ediyor.

Soran hakîkat-i âmed-şud-ı cihânı saña

Demez ki mescide varduñ namâzdangeldüñ **G211.5**

¹³¹ Namazla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Hasan Yavaş, *Kitâb'üs-Salât-Namaz Kitabı*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2004.

¹³² Rind ve Zâhid arasındaki ilişki ayrıntılı bilgi için bak: Özgür Çoban, *Divan Şiirinde Rind ve Zâhid Portresi*, yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.

Şâir göre, aşk ve iştiyakının hevesine tabi olmak zamanında iken, bu şekilde namaza gitmek, onunla uğraşmak ayaklarının günahlara kayması demek olduğunu iddia ediyor.

Demdür ki hevâ-perest-i ‘ışkım

Pâ-lağz-ı vebâldir namâzım M5.7.3

6. 2. Mescid

İçerisinde beş vakit namaz, Cuma ve bayram namazlarının kılındığı Müslümanların ibadet yeri, cami ya da namazgâha verilen addır.¹³³Türk toplumunda içinde ibadet edilen küçük yerlere mescit, büyüklerine de cami denir.

Divanda iki beyitte geçiyor. Bir beyiti namaz kısmında örnek olarak gösterdiğimizden burada zikretmeyeceğiz.

Meclis gibi pür olup na’re-i mestan ile rindân

Mescide biraz vâ’izi hāmūş görür mü G390.3

Rintlerin buldukları meclis çok gürültülü olur. Onlar aşk sarhoşluğuyla mest olmuşlardır. Böyle bir mecliste nara eksik olmaz; nasıl olur ki mescitte olan böyle âşıklara karşı sessiz duran bir vaiz olabilir?

6.3. Kible/kıblegâh

Başta namaz olmak üzere bazı ibadetleri yaparken yönelinen taraf, Kâbe. Kibleye dönmek namazın şartlarındandır.¹³⁴

¹³³ Cûdî, *Lügât-ı Cûdî*, s.312.

¹³⁴ Ahmet Özel, ‘‘Kible’’, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, cilt:25,s.367

“(Ey peygamber) Biz senin sık sık yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz ve şimdi seni hoşnut edecek bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i haram’a çevir. siz nerede olursa olsun yüzünüzü namaz esnasında kıbleye döndürün.”¹³⁵

Divan şiirinde âşık için sevgilinin bulunduğu mekân çok önemlidir. Onun için sevgilinin bulunduğu ev Kâbe, her iki kaşı arası ise mihrap ya da kiblegâhtır. “O, kaşlarını çatınca kaşlar birleştiğinden âşıklar kiblenin ne tarafta olduğuna şaşırılmışlardır.”

Edeli kıble-gâhın ebrû-yı yar

Pây ber-cây-ı iktidâ-yı dilem K4.15

Kıble-gâhetsün o hâli ser be-ceyb ebrûlarûn

Kâfirân-ı ‘ışkuña teklîf-i islam eylesün G287.3

6.4.Mihrap/Secdegâh

Mihrap, Cami ve mescitlerde kible yönünde bulunan ve imamın namaz kıldırırken önünde durduğu genellikle oyuk ve girintili bölüme denilir.¹³⁶ Divan şiirinde kiblegâh kısmında ifade ettiğimiz gibi âşığın yöneldiği sevgilinin her iki kaşı arası olarak sembolize edilir. Şâir aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşlarının her gönle kıpırdanmadığını, her gönlü titreyen kişiye :“pusula ibresi gibi titremesi mi gerekir?” Şeklindeki istifham ile olayı pekiştirerek kaşların âşığa kible ve mihrabı gösteren ibreye benzetiyor.

Her cünbiş eylemez dile mihrâb kaşlaruñ

Her dil-tapîde kıble-nümâlık mı eylesün G263.6

¹³⁵ Kur’an-ı Kerim 2/144.

¹³⁶ Tuğba Erzincan, “Mihrap”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, cilt:30, s.36.

Aşağıdaki beyitte aşığın gönlü öyle bir güzelin kaşlarına secde ediyor ki Cebrail'in dahi ibadetinde kendi türüne bir ayak izi olur. Böylece âşık mihrab olarak yine sevgilinin her iki kaşının ortasını görüyor.

Dil oldı tâze bir bütüñ ebrü-peresti kim

Cibrîle naķş-ı pâyı olur secde-gâh-ı nev **G301.4**

6. 5. Kâbe

Müslümanların yeryüzündeki kıblesi olan ilk mescittir. Hz.Adem tarafından inşa edilmiştir¹³⁷. Hz.Nuh tufanında yıkılmıştır. Dahasonra aynı temeller üzerine Hz.İbrahim ve oğlu Hz.İsmail tarafından yeniden inşa edilmiştir.¹³⁸ Kâbe Divan şiirinde sevgilinin her iki kaşı arası olarak motifleştirilmiştir. Maşuğa yönelmek kâbeye yönelmektir. Mümin Kâbeye kavuşunca menfi manadaki herşeyi unuttur. Hakiki saadete erişir. Âşık için de sevgiliye kavuşmak öyledir. Nâilî şiirinde Kâbeyi birkaç yerde işlemiştir. Şair kendi şiirinin yüksekliğini Kâbe ile özdeşleştirerek diğer şairlerin şiirinin Kâbesi hükmünde tasvir etmiştir. Böylece her güzel şiir bu menzilde boyun eğmek zorunda kalıyor.

Biz Nâ'iliyâ Ka'be-i' irfân-ı Hudâyız

Ervâh-ı suhen secde-ber-i menzilümüzdür **G58.5**

Şâir güzellik Kâbesinin örtünmesini sevgilinin saçıyla yapıyor, saç âdeta o mukaddes nazın haremını örtmüştür. İstifhamla olayı pekiştiriyor.

Zülfüñ ki ola perde-keş-i Ka' be-i cemâl

Olmaz mı cilve-gâh-ı muqaddes harîm-i nâz **G155.29**

¹³⁷ Sadettin Ünal, "Kâbe", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, cilt:24, s.21

¹³⁸ Cemalnur Sargut, *Kâbe'nin Hakikati*, Nefes Yayıncılık, İstanbul 2001. S.5-20.

Bir rint için meyhanede şarap dağıtan her kimse çok önemlidir. Âşık irfan kâbesinin şeyhinin elini öpüp meşrulaşmıştır. Bu da mey dağıtan ihtiyarın ayağını öpmekle gerçekleşmiştir.

Öpdüm ayağın mey-gedede pîr-i muğānuñ

Şeyhü'l-ḥarem-i Ka'be-i 'irfandan el aldum G240.

6. 6. Abdest

Bazı ibadetleri yapmakta şart olan dış temizliktir. Yapı olarak âb: su, dest: el anlamlarına gelen farsça birleşik bir kelime. “Namaz vesâire için din icabına göre el, ağız, yüz; dirseklere kadar kolları ve aşık kemiği üstüne kadar ayakları yıkamak kulakları, boynu ve başı meshetme.” Yani abdest, muayyen uzuvları usulü vecihle yıkamaktan, meshetmekten ibaret bir temizliktir.¹³⁹

Şair, halkın ibadetini riya olarak görüyor. Ve onların ibadetindeki feyzi abdest suyunun ibriğine sığmadığını kinayeli bir üslupla ifade ediyor.

Riya-yı maḥz imiş ey Nā'ilī 'ibâdet-i ḥalk

Zülâl-i feyz birik-i vuzûya sıgmaz imiş G183.7

Şâir, aşağıdaki beyitte insanın asaletindeki nurun, itikadındaki şaibelerden temizlenmekle olabileceğini ifade ederek “intizah” kelimesiyle abdesti çağrıştırıyor.

O nūr-ı pak-ı asâlet ki i 'tikâdında

Vücûh-ı şâyibeden intizah lâzımdur G63.9

¹³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1990, s.74.

6. 7. Ezan / Kâmet

Cemaatle kılınan farz namazlar başlamadan önce câmii veya sair namazgâh kabul edilen yerde “kad-kametisselât” kelimelerinin ilâvesiyle ve fakat yavaş edâ ile müezzinlerce tekrarlanan ezan cümleleri.¹⁴⁰

Nâili, şiirinin aşağıdaki beyitinde “kamet” ifadesiyle bir yandan sevgilinin endam cilvesinin çekiciliğini ifade ederken; bir yandan da ilk mısradaki “secde” ifadesiyle bir tevriye oluşturarak kametin namaza çağrısını ifade ediyor.

Eylemez secde-i eşcâr-ı şeb-i Kadre nigâh

Cilve-i kâmet-i kadrinden olanlar âgâh G334.1

6. 8. Cuma

Toplama, toplanma, bir araya gelme günü. Müslümanların cemaat ile topluca namaz kılmak için bir araya geldikleri Perşembe ile Cumartesi arasındaki gün.

Divanda Cuma günü “azine” kelimesi iki farklı yerde geçer. Aşağıdaki beyitte zahit ile rintlerin meşreplerinin ve dünyalarının birbirinden farklı olduğunu ifade etmekle, rintler için cuma günü ayıklığı sarhoşluk günahı olduğunu belirtiyor.

Zâhid ne bilür mezheb-i rindâmı ki anda

Hüş-yârî-i âzînedür ancağ güneş-i mest G23.3

Aşağıdaki beyitte gönül bir “debistan” a yani okula benzetiliyor. Tıpkı tatil gününü bekleyen bir çocuk gibi Cuma ve cumartesi günlerinin geliş gidişlerini hayranlıkla intizar edilmesi söz konusu.

Tıfl-ı zânû muşhaf-ı hayret-debistândur gönül

¹⁴⁰ Halis Ayhan, Mustafa Uzun, ‘Ezan’, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, cilt:12., s.40.

Āmedü refinde hayrân şenbih ü āzinenüñ G220.2

6. 9. Zekât

İslam'ın beş temel şartlarından biridir. Zengin olanları muhtaçlara İslam'da belirtildiği oranda malına nisbeten verdiği ikramdır.¹⁴¹Şair, sevgiliye kavuşmaktan kazandığı gınası ile muhtaç olanlara onun güzelliğinin zekâtını ulaştırmıştır.

Iḳdı ğinā-yı vaşlumuz aġyāra Nā'ili

Dil-ber zekāt-ı ḥüsnüñi muḥtāca verdi hep G16.5

Şair,aşağıdaki beyitte çalışma ile nice insanlar fakirlik kimyasına sahip olup mal, mülk ve makamı zekât olarak verdiğini söylüyor.

Sa 'y ile niceler olup mâli-i kîmyā-yı faḳr

Ḥak-be-dest devlet ü cāha zekāt virdiler G116.5

Fakirlik kimyasına sahip olmak, işin hakikatine nüfuz etmek demektir. Zâhiren şer görülen fakirliğin, perde arkasında yani hakikatte nasıl bir gına olduğu kastediliyor.

Divan şiirinde âşık kendini rind olarak tasavvur eder, rindin hayal dünyasında işret meclisi ve şarap vardır. Şarap âdeta o hayal dünyasının ruhu hükmündedir. Aşağıdaki tanıkta rint yanı âşık kendini, omuzunda eski bir derviş abâsı, elinde kadeh ve zekât olarak da şarap verilen bir ülkede tahayyül ediyor.

Palās-pāre-i rindī be-düş u kâse be-kef

Zekāt-ı mey virilür bir diyāra dek giderüz G166.2

¹⁴¹ Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Erkal, *Zekat-Bilgi ve Uygulama*, İz yayıncılık, İstanbul 2008.

Malumdur ki: her malın zekâtı kendi cinsinden verilir. Elbette zekâtı şarap olan bir malın ruhu ve özü de odur. Hayal ettiği dünyada şarabın kesretli olmasını ümit ettiğine de işaret etmiştir.

6. 10. Sadaka

Allah yolunda harcama, Allah rızası için fakirlere yapılan karşılıksız yardım ve her türlü iyilik. Sadakanın makbuliyeti ile ilgili çok ayet ve hadisler vardır. Kur'an-ı Kerim'de sadakayla ilgili: “Allah faizi yok eder, sadakaları arttırır...”¹⁴² şeklinde bahsedilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte bülbül için sadaka olarak teni kafesten azat ediyor. Ayrıca bu olaydan feryat etmek varsa o zaten âşıkların işidir. Yeter ki Can bülbülü özgürlüğüne kavuşsun.

Ķafes-i tende yeter kârını feryad eyle

Bülbül-i cânı çevür başuña âzâd eyle **G321.1**

Kullanılan ifadelerin mürettep işlevleri tabloda verilmiştir.

Kafes-i ten	Feryad eyle	yeter
Bülbül-i can	Azad eyle	çevür
Alt alta gelen şu mısralarda bir mana düzeni de vardır. Kafeste olan can bülbüldür. Ancak kafes tene aittir. Yaniruha. Ruh ne zaman	Feryad eylemek her âşığın işidir. Şair burada artık feryattan sıkılmak yeter, buna alışılmalı imasını veriyor. “ Can bülbülünü bırak gitsin! Bizim	“Yeter” ifadesi şiirde “çevür” ifadesiyle son bulacaktır. Ne zaman ki ten kafesten kurtulmaya muvafak edilirse can bülbülü de başından

¹⁴² Kur'an-ı Kerim 2/276.

ki maddiyattan sıyrılırsa özgürlüğe kavuşmuş olur. Tene adeta can bülbulü gibi bakılmıştır. Can bülbulü de azad olursa gül bahçelerinde tatlı sadalar çıkarır güle kavuşmuş olur.	kaderimiz bu şekilde”, manasında Bülbul için azat eylemeyi istiyor. İfade beyitte alt alta gelerek mürettep dizilmiş.	çevrilip azad edilecektir. Beyitte iki kelime düzenli yerleştirilmiştir.
--	---	--

6.11.Oruç

İslamın beş temel şartından dördüncüsü, oruç hicretten on sekiz ay sonra Şaban ayının onuncu günü Bedir gazasından bir ay evvel farz oldu.¹⁴³ Şair şiirinde bayram, muharrem ayı, oruç ve şevval ayını işlemiştir. Aşağıdaki beyitlerde âşık hilâl gibi yüzü ile feyiz verdiği, şevval ayındaki dolunay gibi şereflendirdiği ile beraber, yağma bir evde visâl bekleyen âşığın visâle sebep **oruç** tuttuğu ifade edilerek, Sakinin elindeki kadehle muharrem ayı ve bayram günü visalini tattırdığı da tasvir ediliyor.

Rûze-dâr-ı hân-ı yağmâ-yı vişâle Nâ'îlî

Ğurre-i mâh-ı muharremdür hilâl-i câm-ı 'îd G31.5

Rûze-dârân-ı ğama neşve-i la'lûñ virmez

Dest-i sâķide kadeh câm-ı meh-i 'îdolsa G331.2

¹⁴³ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, cilt:33., s.417; Halil Altuntaş, İsmail Karagöz, *Oruç İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

6. 12. Şaban

Arabî ayların sekizincisi, üç ayların ortancası faziletli olduğu ile ilgili rivayetler vardır. ¹⁴⁴Şair aşağıdaki beyitte Ramazan ayının bereketi ile Beraat gecesinde feyzinden istifade etmeye mecalsiz bir vücudunun olduğunu ifade ediyor.

Bî-tâbdur Allâh bilür cism-i nizarum

Nısf-ı meh-i şa'bândan hilâl-i ramazandan Kt11.2

6.13.Ramazan

Kamerî ayların dokuzuncusudur. Müslümanlar bu ayda oruç tutmakla mükelleftirler. Kur'an-ı Kerim'de bu aydan şöyle bahseder: “Ramazan ayı öyle bir aydır ki, o ayda; insanlara yol gösteren, doğruyu hak ile batılı ayırt eden belgeler olarak Kur'an indirildi...”¹⁴⁵ Âşık put gibi güzel olan sevgilinin kaşlarını Ramazan hilâli olarak şiirine konu edinmiştir. Ancak şair övgü yaparken iham sanatıyla put gibi olan sevgilinin kaşlarını utanç verici Ramazan hilâlinin parmağıyla ifade ediyor.

İma-yı medih-iham-ı ebrû-yı bütânda

Haclet-dih-i engüşt-i hilâl-i ramazansın K25.4

6. 14. Bayram

Millî ya da dinî bakımdan bir zafer ve ya başarı neticesindeki kutlamalardır. Dinimizde iki umumî bayram vardır. Bunlardan birincisi orucun bitmesi ile kutlanan Ramazan Bayramı, ikincisi Zilhicce ayında hacdan sonra kurban kesilerek kutlanan Kurban Bayramı'dır. Şair aşağıdaki beyitte ay ve güneşin devriyle çeşitli suretler

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.:Vehbi Akşit, *Üç Ayların Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi*, Altınoluk, Ankara 2000 sayı:176,s.34.

¹⁴⁵ Kur'an-ı Kerim:1/185.

değiştirmesi neticesinde feleğin tıpkı bayram yerindeki çocuklara dönme dolap olduğunu vurgulamaktadır.

Olur şûret-nümâyi mihr ü meh devrinde ‘uşşâka

Felek dülâb-ı gerdan oldı gûya ‘id-i tıflâna G352.2

Âşık sevgiliye kavuşmasından kutladığı bayramın bolluğundan o pak ay gibi olan güzellikten sen de faydalan diyor.”Sevgilinin kaş ve yüzünün güzelliği sanki bayram gününde dağıtılan şeker, tatlı ve ya kurban bayramındaki bereketli kurban etinden bir parça, gibi şeyleri çağırıyor.

Bir behre al tena‘ ‘um-ı ‘id-i vişâlden

Ol ğurre mâh-ı hüsnî o kaşı hilâli gör G62.4

Şair, acı çekmekle inliyor ondandır ki: bayramın gelmesiyle rintlerin sevgilileriyle kadeh tokuşturmaları onun için hiçbir anlam ifade eder mi? O kendi derdiyle meşgul. Şair ifadeyi sakiye nidâyla istifham ediyor.

Sâkî erişüp ‘ıyd ‘aceb Nâ’ilî-i zâr

Rindân ile hûbânı kadeh-nüş görür mü G390.6

6. 15. Kadir Gecesi

Ramazan ayının yirmi yedinci gecesidir. Kur’an bu gecede indirilmeye başlamıştır. Bin aydan daha hayırlı olduğu ayetle sabittir.”Kur’an bu gecede nazil olmaya başlamasından dolayı bu gece çeşitli tasavvurlara sebep olmuştur.”

Şair aşağıdaki beyitte Kadir gecesini belirtmek için “şeb-i kadr”ifadesini kullanıyor. Alt mısrada kullandığı “kamet ‘ifadesi bir manada boy,güzellik cilvesini ifade ederken bir yandan da yukarı mısrada kullandığı “secde”ifadesiyle namazdan

önce okunan kamete işarettir.Şair kadrini cilvesinden ayaklananların ,kadir gecesinde secde eden ağaçları pek dikkate almayacağını ifade ediyor.

Eylemez secde-i eşcâr-ı şeb-i Kadre nigâh

Cilve-i kâmet-i kadrinden olanlar âgâh G334.1

Kullanılan bazı ifadelerin işlevleri tabloda verilmiştir.

İfade	Fonksiyon
Cilve-i kâmet-i kadr	İfade bu şekilde olduğunda; doğrudan sevgilinin güzelliğini hatıra getiriyor. “kâmet” sevgilinin boyu ve onun cilvesine kapılan aşığın gösterdiği olağanüstü kadr.
Cilve-i kâmet/secde-i eşcar	İfade bu şekilde düşünüldüğünde namazdan öne okunan “kâmet”in cilvesi, yani namaza olan çekiciliği ya da daveti ifade eder. Üst mısradaki “secde”ifadesi bunu teyit eder.
Cilve-i kâmet-i kadr/ secde-i eşcar	“Kadr” kelimesiyle kadir gecesine de işaret var; kadir gecesinin bin geceden hayırlı olmasının ¹⁴⁶ bir cilvesi vardır. İnsanı namaza kaldırır. Kâmet ifadesiyle teyit ediliyor.

¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim:97/3

Şair iki tezdâdî bir araya getiren gücü övmek için kadir gecesinin karanlığını bayram sabahının aydınlığıyla özdeşleştiriyor. O nasıl bir güç ve devlet ki bu iki şeyi bir araya getirmiştir?

Getürmiş kuvvet-i bâzu-yı devlet bir yere gūyā

Şeb-i Kıadr ü şabāh-ı ‘İdi nūranî vü zūlmānî **K16.21**

6.16.Tavâf

Tavâf, dönme çevresini dolaşma, bir şeyin etrafında, yürüme, ziyaret etme manasındadır. Ayrıca hac ibadetinin bir gereği olan tavâf yedi defa kâbe'nin etrafında dolanmakla olur. İnsanlar kutsal gördükleri bir kabri de tavâf ederler. Anadolu'da halk arasında makber tavâfi ifadesi çok kullanılır.

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünü Beyt-i Haram'a (kâbe) benzetiyor. Kendisi gam vadisinde Allah'a seslenirken, Başkaları da sevgilinin yüzünü tavâf ediyor. Yani kendisi firak acısı çekerken ağyar olanlar da sevgiliyle beraber olmanın mutluluğunu yaşıyor.

Ben Hudâ-ğ'ân-ı be-vādî-i gam eller tã'if

Rûy-ı cānānum olan Beyi Harāmumda benüm **K30.2**

7.DUA-BEDDUÂ

7.1. Hamd

Divanda geçen bir hamd ifadesi “**Bi-hamdi'l-lah**”tır. Allah'a şükürler olsun manasındadır. Olayların iyi ve kötü neticelerin hepsine rıza göstermek demektir. Onlara karşı rıza ve tevekkül manasıyla Allah'a hamd edilir.

Dolayısıyla kulun kader sahifesine karşı dirneç göstermediğine ve teslim olduğuna delâlettir.

Şair, **Defterdâr Hattât Mehmet Paşa** için yazmış olduğu kasidede Onun, hattatların cümlesinden yüksekliğini ve o soydan seçilmiş olduğunu iddia ederek Allah'a şükrediyor.

O ber-güzîn ḫalef-i dūdman bi-ḫamdi'l-lâh

Ki hoş-nüvislerüñ cümlesinden a'ladur **K21.16**

Şair kâinattaki müntazam işleyişe ve kararlılığa karşı şükürünü “**bihamdillah**” sözü ile ifade ediyor.

Bi-ḫamdi'l-lâh felek dâ'ir medâr-ı intizâm üzre

Sipihrüñ devri şâbit merkez-i nün-ı nizâm üzre **K23.1**

7. 2. Beddua

Farsça'da kötü anlama gelen “bed” ile Arapça'da isteme ve çağırma anlamına gelen “dua” kelimelerin birleşmesinden olmuştur. Beddua insanların sevmediği veya zarar gördüğü kişilere karşı olan tepkisidir. Kimi zaman bu lâ'net boyutuna ulaşır. Divan şairleri çoğu zaman şiirlerinde bu tür duaları istimal etmişlerdir. Birkaç beddua örneği şu şekildedir:

Âhumı alma kim yedi kat gökler ey melek

Cehd eyler ise bağlayı bilmez du'â yolın **K18.19**

Aşağıdaki beyitte şair, Hz.Hüseyin'e Kerbelâ'da su vermeyenlerin astım hastalığına tutulmaları için beddua ediyor.

O naḫl-i bâr-vere Kerbelâ zemîninde

Şu vermiyenler olsun mübtelâ-yı lerziş-i bîd **K7.39**

Kerbala olayına sebep olanlara Allah'ın laneti umuluyor.

Bu fitne âteşin iķād eden la'înüñ ola

Edüp 'azâbını Kahhâr laħza medîd **K7.40**

Yine bir başka beddua örneği şöyledir:

Teni caħîm-i nedâmetde tûde-i aħker

Zebanı kûre-i âteş-fürûz-ı ğamda ħadîd **K7.41**

7. 3. Kadeh (Kenz'ül-'arş) Duası

Dileklerin kabul olmasında etkili olduğuna inalılan çok eski bir duadır. Edebiyat litaretüründe şarap, boğazı dar olan bir şişeden veya sürahiden kadehe dökülürken bu esnada duyulan "kukul" sesini sarhoşlar duaya benzetirler.¹⁴⁷ Bu anlayış divan edebiyatı şairleri arasında bir tür mazmun olarak kullanılmaktadır. Divan şairleri bu mazmunu farklı şekillerde kullanmışlar. Bir divan şairi olan Zâtî Kadeh Dua'sını şu şekilde işliyor:

Ey Sâkî du'â-kadeh olmasa mücerrep

*Söğdükce safa vermez idi ağzuma ol lep*¹⁴⁸(Zâtî)

Bir başka şair ve o mevzuyu şu şekilde işliyor:

İsterse bir kadehle niçe münkiri yakar

*Pîr-i Mugân meger ki mucerrep du'â bilûr*¹⁴⁹(Âzmi-zâde Hâletî)

Ķadeħ du'âsı şikest-i ħumâra kâfidür

Mu'âşirân-ı çemen kâr-ı seyf bilmezler **G52.4**

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bak: Şenödeyici, Özer Şenödeyici, *Nâilî Divan Sözlüğü[Bağlamli dizin ve işlevsel Sözlük]*, basılmamış doktora tezi, Gazi Üniversitresi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011., s.1518.

¹⁴⁸ Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İsam Yayınları., İstanbul 2006, s.243

¹⁴⁹ Bayram Ali Kaya, *Âzmi- Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi SBE. Edirne 1996, G227.4.

8. SAHABİLER

Divan şiirinde Halifler farklı maksatlarla şiire konu edilmişlerdir. Hz.Ebubekir sıdkiyeti, Hz. Ömer adelet ve şehadeti Hz.Osman şehadet ve hayâsı, Hz.Ali ise şacaat ve şehadeti yönüyle divan şiiri muhtevasında yer edinmiştir. Şair divanında Hz.Ebubekir, Hz.Ömer ve Hz. Ali'den bahsetmiştir.

Çihâr-yarı ki bezl etdi can-ı şîrînûñ

Olup şehadetûñ ümmîd-i şehd-i nâbında **K3.46**

8. 1. Hz.Ebubekir

Hz.Muhammed'le hemen hemen aynı yıllarda Mekke'dedoğdu. Babası Kureyş oğullarına mensuptur. Müslüman olmadan önceki ismi Abdülkâbe'dir. Hz.Muhammed'e ilk iman edenlerin ikincisidir.¹⁵⁰ Hz.Ebubekir üç ay kadar halifeliğinden sonra 634 senesinde, 63 yaşında iken vefat etmiştir. Divan Edbiyatında Hz.Ebubekir'in Hz.Muhammed'e olan arkadaşlığı ve sıdkiyeti yönüyle şiirlerde göndermeler yapılır. Şair, **Hz.Ebubekir** döneminde İslam ordularına kumandanlık eden **Halid bin Velid** ile Kербela olayında şehit edilen **Hz.Hüseyin** arasında mükayese yapınca adını zikrediyor.

O ser-nüvişt-i şecâ'at ki etmedi eşerin

Dem-i hilafet-i Bū Bekr Hâlid bin Velid **K7.31**

8. 2. Hz.Ömer

Dört halifenin ikincisidir. Hz.Peygamberin İslam'a girmesini en çok istediği iki Ömer'den biridir. Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla İslam dini müşriklere karşı daha da kuvvet buldu. Böylece Müslümanlar ibadetlerini aşikâre yapmaya cesaret

¹⁵⁰ Hz.Muhammed'e ilk iman eden Hz.Hatice'dir.

kazanmışlardır. Hz Ömer zamanında Mısır, İran gibi birçok yerler fethedilmiştir. Divan şairleri en çok Hz. Ömer'in adaletine göndermeler yaparlar.

Şair Nâilî de Vezir Mehmet Paşa'nın adaletini övmek için Hz.Ömer'in adaletiyle teşbih ediyor.

‘Avdeyledi ‘adl-i ‘Ömerî‘ âleme hâlâ

Düstûr-ı mübarek-pey ü ferhunde-liqadan K13.20

8. 3. Hz.Ali

Hz.Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, islamin dördüncü halifesidir. Edebiyatımızda Hz.Ali'nin şecaat, cesaret ve ilmine çokça göndermeler yapılır. Faziletleri, yiğitliği ve mertliği gibi birçok üstün meziyetleriyle şiirlere konu olmuştur.¹⁵¹ Hz. Ali İslam tarihi içerisinde farklı ve özel bir yere sahiptir. Kahramanlıkları dilden dile aktarılarak kimi zaman tarihi hakikatleri de aşarak destansı bir boyuta ulaşmıştır. Şair Nâilî, divanında Hz.Ali'nin **Zülfikâr**'ını zikrederek, onun hilafeti, **Veliyullah, Seyfullah ve Şir-i Yezdân** lakaplarına da dikkat çekiyor.

Aşağıdaki beyitlerde Hz.Ali'nin Zülfikâr adlı kılıcı karşısında zelil duruma düşen düşmanın halini tasvir ederek, Hz.Ali'nin yiğitliğine işaret ediliyor.**Şir-i Yezdân** olan Hz.Ali ile Zülfikâr'ı adeta özdeşletirerek sunuyor. “Zülfikâr; ancak Hz. Ali'nin elinde Zülfikârdır.” gibi bir manayı Hz.Ali'nin eline geçen Zülfikâr ile hikaye ediyor. Şair, Hz.Ali'nin halifeliğinden de bahsederek, halifeliğin tesirini de feleklerin dördüncü kattaki tahtını yere indirmesi ile pekiştiriyor.

Ne Zü'l-fikâr ki eyler olunca sad-pâre

¹⁵¹ Hasan Yekbaş, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sivas 2013, sayı:37.

Şikaf-ı zehre-i haşma dürt peymânı K6.33

Ne Zü'l-fikâr ki bir yerde eylemez ârâm

Bulunca pençe-i pür-zür-ı şîr-i Yezdânı K6.34

Ne Zü'l-fikâr ki hasma havâle etdükçe

Alurdu sâyesi âgûşa Şah-ı merdânı K6.35

Meh-i rebî'-i hilafet 'Alî velîyu 'l-lâh

Ki taht-ı çârüm-i eflâki şeybeder şanı K6.36

8. 4. Halid bin Velid:

Hz. Muhammed Peygamber'in sahabîlerindedir. Kureyş kabilesine mensuptur. Hz.Muhammed'in hayatta olduğu zamanlarda birçok gazvede başarılı olmuştur. Hz.Muhammed'in tebrik ve duasına mazhariyeti neticesinde Allah'ın kılıcı manasına gelen “**Seyfullah**” unvanına sahip olmuştur. Mekke fethinden sonra Uzza putunu yıkmakla görevlendirilmiştir. Halid vefat edene kadar birçok defa vücudundan yaralanmıştı. Vefat anında şöyle demişti. “Şimdiye kadar yüzden ziyade cenge girdim. Vucudunda yarasız bir yer bırakmadım. Hamdolsun! işte şimdi de i'lâ-yı kelimetullah uğrunda dövüşe dövüşe teslim-i ruh eyledim.”¹⁵²

Şair, **Halid bin Velid** ismini Kerbela hadisesi münasbetiyle yâd ediyor. Şair, divanın başındaki bu münasebetle yazdığı şiirlerde Hz.Hüseyin'in faziletini ifade etmek için bazı meziyetli kimselerle mukayese etme yolunu seçiyor. Ona göre Hz.Hüseyin'in kendi döneminde gösterdiği başarıyı Hz.Ebubekir zamanında Halid bin velid gösterememiştir.

O ser-nüvişt-i şecâ'at ki etmedi eşerin

¹⁵² Rıfat ,Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,s.186.

8. 5.Ebû Hureyre

Peygamberin sahabeleri içerisinde en çok hadis bilenlerdendir. Asıl ismi **Aburrahman bin Sahr** diye rivayet edilmektedir. Peygambere yakın teması olduğundan, onun her haline dikkat etmiş ve ondan hadis rivayet etmiştir. Küçüklüğünden itibaren kedi beslediğinden kedilerin babası anlamına gelen Ebû Hureyre ismini almıştır. Hz. Aişe'ye: “sen mi çok hadis bilirsin, yoksa Ebû Hureyre mi?” diye sorduklarında. Hz.Aişe: “Ben ev işleriyle uğraşırdım, o bütün vaktini Resulullah’la geçirdiğinden benden daha çok hadis bilir.” şeklinde cevap verirdi. Divan şiirinde çok zikredilen bir isim değildir. Nâilî divanında **Ebu Leheb** ismiyle beraber zikrediyor. Şair iyi ile kötü şeylerin hepsi ile musalaha edip barışmıştır. Dolayısıyla onun gözünde iyi ile kötünün netice itibariyle bir farkı yoktur. İster peygambere dost olan Ebû Hureyre olsun, isterse düşman olan Ebu Leheb olsun barış ile musalaha olduğundan her ikisi de birdir.¹⁵³

Edüp muşālahā kevn ü fesad-ı ‘ālem ile

Ne Bū Huresi olduk ne Bū Lehebleriüz. G147.2

8. 6. Hz.Hüseyin

Kerbela olayında şehit edilen bir İslam kahramanıdır. Küçüklüğünde dedesi Hz.Muhammed’in kucağında buyumuştur. Muaviye’nin oğlu Yezid ile girmiş olduğu hilafet kavgasında, çok işkencelere maruz bırakılarak şehit edilmiştir. Divan edebiyatında babası Ali gibi çokça bahsedilen bir şahıstır. Çoğu divan şairleri Hz.

---

¹⁵³Bu beyit aynı doğrultuda ve ayrıntılı izahı için bak: Özer Şenödeyici, *Nâilî Divan Sözlüğü[Bağlamli dizin ve işlevsel Sözlük]*, basılmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Muhammed ve Hz.Ali'ye yazdıkları medhiye kasidelerinden sonra Hz.Hüseyin için ayrı bir başlık açarlar ki burada Kerbela hadisesini detaylı bir şekilde izah ederler. Şair, Hz.Hüseyin'i daha çok kerbela münasebetiyle zikrediyor. Kerbela için yazmış olduğu kasidenin aşağıdaki beyitinde Hz.Hüseyin'in ikram sahibi bir şehzade olduğu vurgulanmaktadır. “**bī-niyāz-ı kufi u kilid**”ibaresi ile de o hazinenin bitmez, tükenmez ve herkese açık yönüne işaret etmiştir.

O şah-zāde ki etöiř vüfūr-ı bahşayıř

Hızane-ikeremi bī-niyāz-ı kufi u kilid K7.30

Şair aşağıdaki beyitte Hz.Hüseyin'in şecaat ve cesaretinden bahsederek Hz.Ebubekir döneminde ordu kumandanı olan -islam dünyasında meşhur- Halid bin Velid'in yapamadığını, kısacık hilafeti zamanında Hz.Hüseyin'in yaptığını iddia ediyor.

O ser-nüvişt-i řecā‘at ki etmedi eşerin

Dem-i hilafet-i Bū Bekr Hālid bin Velid K7/31

Divan'da Kerbela hadisesi anlatıldığından müstakil bir başlık altında detaylı izah edilmiştir.

8. 7. Hz.Hasan

Hız. Muhammed'in torunu, Hız. Ali'nin büyük oğludur.624-669 yılları arasında yaşamış. Dedesi Hız. Muhammed ile sekiz yıl bulunmuştur. Hız. Ali Kûfe'de öldürüldükten sonra onun taraftarları Hız. Hasan'a biat ettiler. Diğer yandan Muaviye de halifeliğini ilan etmişti. Bu iki farklı halifelik ilanları Müslümanlar arasına büyük çatışmalara sebep oldu. Divan edebiyatında Hız. Hasan çok fazla zikredilmemekle

beraber Hz. Ali'den sonra halifeliğini ilan etmesi konusunda şiirlere konu olmuştur. Nâilî divanında bir defa bahsigeçer: Şair onu kardeşinin Hz.muhammed'in komşusu olduğunu şu şekilde ifade ediyor.

Hasan biraderi perverde-i kinâr-ı resûl

Fürûğ-ı nûr-ı dū çeşm-i 'Alî imam-ı sa'îd **K7.28**

9.DİNÎ LİTERATÜRDE BAZI MÜHİM HADİSELER

9. 1. Kerbelâ

İslam dünyasında çok önemli bir yeri olan Kerbelâ olayı, Hz.Hüseyin'in Muaviye'nin oğlu Yezid ile girdiği halifelik savaşında şehit edilmesinin yanısıra, asıl sebeplerinin Hz.Ali'nin hilafeti zamanına kadar dayanması ve Alevî, Şîî, Nusayrî, Bektaşî gibi topluluklarda olayın halen canlı tutulması, olayı kişisel bir çatışmadan öte dinî, mezhebi bir boyuta taşımıştır.¹⁵⁴

Şair saadetli Nil nehri'nin kaynağını Kerbelâ olayında şehit edilen Hz.Hüseyin'e bağlıyor. Ona göre burada bir mutluluk ve saadet varsa onun menşei olan Hüseyin'in bereketindedir.

Medâr-ı nîl-i sa'âdâtdur bu menzilde

Dilîr ma'reke -i Kerbela Huseyin-i şehîd **K7.27**

Şair aşağıdaki beyitlerin ilkinde Hz.Hüseyin'i tecrid gibi bir manayı idrak edip fiillerinde göstermede Hz.İsa'dan ileri göstererek, bu mananın nasıl anlaşılması

¹⁵⁴Mustafa Öz, "Kerbelâ", *DİA, İstanbul 2008,cilt:25,s.272.*

gerekiğini Hüseyin'nin Kerbelâ meydanında İsa'ya gösterdiğin iddia ediyor. Aynı kasidenin sonraki beyitinde geceyi aydınlatan Hz.Hüseyin'in varlığından güneşin utangaçlığından Hz.İsa'nın arkasına saklandığını ifade ediyor.

O yeke-tâz-ı şhadetki Kerbeladâ tamaâm

Mesîhe eyledi tefhim n'eydügin tecrîd K7.32

O şeb-çerâğ-ı necâbet ki hacletinden olur

Vera-yı dâmen-i 'İsîde muhtefî hürşid K7.33

Nâilî, kaside içerisinde art arda gelen beyitlerde Kerbelâ'da Hz.Hüseyin'i şehit edenlere Beddua ve kötü temmenlerde bulunuyor. Burada beyitlerden ilkinin alacağız. Beyitlerin bir kısmını da "Dua-Beddua" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Kasidenin bu manadaki ilk beyitinde Hz.Hüseyin'in mübarek başını katledenlerin boyunlarındaki "habl-ı verid"¹⁵⁵ yani, şahdamarı zehirli yılanı benzetiliyor. Dolayısıyla o şekilde olması temmeni edilerek olaya karşı duyulan üzüntü de aksediliyor.

Ser-i mübârekine kaçd edenlerün olsun

Gezende mâr-ı siyah gerdeninde habl-ı verîd K7.38

9.2. Hallac-ı Mansur ve Ene'l-Hakk

Asıl adı olan Hallac-ı Mansur, klasik edebiyatımızda hemen hemen bütün şairlerin şiirlerinde bahsettiği bir şahıstır. Hallac hayatı boyunca Allah'ın sevgisiyle yaşadı. Hallac-ı Mansur denilmesinin sebebi rivayete göre bir gün bir arkadaşı onun işine yardımcı olup kendi işinde geri kaldı. Mansur'da Hallac olan o

¹⁵⁵ Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de Kaf Süresi'nin 16. ayetinden iktibas edilmiştir.

arkadaşının işini kerametvarî yerine getirdi. Pamukların temizlerini bir yana kirlileri bir yana ayırdı. Böylece ona o isim verildi ve “Hallac-ı Mansur” diye ünlendi. Hallac-ı Mansur’da edebiyatımızda en çok “Ene’l Hakk” tabiriyle işaret edilir. O bir defasında şevke gelip bütün kâinatın baştanbaşa Alah olduğunu belirtmek ya da Allah’tan olduğunu ifade etmek için “Ene’l Hakk” yani ben Allah’ım şeklinde ifade etmesi onu ölüme götürmüştü. Kimi araştırmacılara göre Mansur’un “Ene’l Hakk” ifadesi Allah’a şirk koşmak değil. Belki bütün kâinatın baştanbaşa onun varlığıyla kayyum olduğunu ifade etmek için söylenmiş bir sözdür. Yani “ben bu sözümde doğrudum”. Onu kendi tavır ve davranışlarına da aksettiriyor. Rivayete göre “Ene’l-Hakk” ifadesinden dolayı önce yüz kırbaç vurup cezalandırdılar. Mansur sesini çıkarmayınca ellerini ve ayaklarını kestiler. Başı ve dili kesildi, cesedi yakıldı; kül oldu. Külleri nehre atılınca nehri taşırttı. Ölmeden önce: “Eğer küllerimi nehre atarlar da nehir Bağdat’ı basarsa, hırkamı atın nehir sakinleşir” demişti. Aynen öyle yapıldı nehir taşmaktan sakinleşti. Divan edebiyatında Mansur’a “Ene’l Hakk” ifadesiyle çağrışım ya da göndermeler yapıldığını izah etmiştik. Şair kendisini Mansur gibi görüyor. Aşk kervanında Mansur gibi olmak her yiğidin harcı değil. Şair, aşk ve sevginin zevaliyle aldığı gam ve keder cezasından kokmuyor. Mansur cezadan korkmasaydı ölüme rağmen o kadar dirayetli olmazdı.

Cezā-yı ‘ışk u maḥabbetle bi-muḥābāyam

Bu ‘arṣa-gāhda Maṣūra olmağa şanı K6.5

Şair, Mansur’un aşkta kararlılığına işaret ederek, darağacından canı için vazgeçmediğine işaret etmiştir.

Gerden-firāz-ı ‘ışk Maṣūr Nā’ili

Bir cān için ki eylemedi dārdan güriz **G148.7**

Aşağıdaki beyitte de diğer beyitlerdeki gibi şair Mansur'un aşktaki kararlılığına işaret ederek ölüm ile aşkın zirvesine çıktığını ifade ediyor.

Vedā'-ı hak nişinān-ı ışk edüp Maşūr

Firāz-ı dārda bālā-nişest olup kalmış **G177.4**

10. DİN ve TASAVVUF BÜYÜKLERİ

10. 1. Mâruf-i Kerhî

İran'lı Hristiyan bir anne ve bir babanın oğlu olan Mâruf-i Kerhî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Küçük yaşlarda ciddi bir eğitimden geçti. İmam Ali Rıza'nın çocuklarıyla büyüdüğü için o aileden sayıldı.¹⁵⁶ Tasavvuf büyüklerinden aldığı derslerle çok yüksek manevi makamlara erişti.¹⁵⁷ Anne ve babasının Müslüman olmasına vesile oldu. Rivayete göre Mâruf-i Kerhî manevi tasarrufu devam eden üç büyük şahısdan biridir. Nâilî divanında bir yerde ismi geçiyor. Şâir Kardeşi için yazdığı mersiyede onu Ma'ruf ile özdeşleştirerek soysuzların onun sohbetini kestiğini ifade ediyor.

Hayfâ ki oldı şöhet-i nâ-cins reh-zenün

Ma'ruf idün nihâyet-i hüsn-i vifâk ile **M1.5.3**

¹⁵⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*,(Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali YılmazI),Kitabevi, İstanbul 2006,cilt:1,s.46.

¹⁵⁷ Reşat Öngören, "Ma'ruf-i Kerhî", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001,cit:28 s.67.

10. 2. Cüneyd-i Bağdâdî

Hazret-i Şeyhü'l-Meşayih, Cüneyd-i Bağdâdî büyük bir tasavvuf alimidir. Nihâvent'te doğdu. 7 yaşlarındayken hacca gitti. Hz.Cüneyd İmam-ı Şâfî'nin talebesi Sevri'den ders aldı.¹⁵⁸ Fıkıf, tevsir, hadis gibi ilimleri İmam-ı Şâfî'nin talebesi Ebu Sevr'den öğrendi. İlim ve marifette yüksek derece yükselmiş olan Cüneyd-i Bağdâdî, Peygamberin mânevî işaretleriyle irşada başladı¹⁵⁹. Bağdat'ta vefat etti.(909) Divanda ismi bir yerde zikredilmektedir. Şair şiirinde zamanında tanınan Cüneyd, Bayezîd, İbrahim Edhem ve İmâm Şiblî ile aynı derecede olduklarının vurgusunu yapıyor.

Mükâşif-i muṭlaḳi meczûb-ı muṭlaḳ ṭarîḳ-i dūnyâ

Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye hem-pâye T2.2

10.3. Bâyezîd-i Bistamî

Asıl adı Ebu Yezid Tayfur bîn İsa bîn Seruşan doğum yeri olan Bistam; İran'ın kuzeydoğusunda Tahran ile Meşhed arasında bulunan küçük bir kasabadır. Bayezid Bistami Seruşan'ın İsa ismindeki oğlundandır.¹⁶⁰ Bayezid Bistami hayatı boyunca tasavvufî bir yaşayış içinde bulunmuştur. Tasavvuftaki ilk üstadı ümmî'dir. Bayezid Bistami hazretleri iki sene Cafer-i Sadık'dan ders almıştır.¹⁶¹ Şair aşağıdaki beyitte Bayezid'i sevgilinin güzelliğinin aldatıcılığına karşı Brahman'a dönüştürüyor. Cebrail'de bu olayda Harut adlı meleğe inkılab ediyor.

Cilve-i ḥüsnüñ firîb-i ḡamze-i cādü- fenüñ

¹⁵⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, cilt:1,s.48.

¹⁵⁹ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdadî",İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001,cit:08 s.120.

¹⁶⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, cilt:2,s.16.

¹⁶¹ Feriddün Attar,*Tezkiret'ül Evliyâ*,(Haz.:Süleyman Uludağ),Semerkand Yayıncılık,İstanbul 2013, s.86.

Bâyezîdi Bihremen Cibrîli Hârût eylesün G283.4

Cüneyd-i Bağdadî kısmında bu beyiti izah etmiştik. “**Bayezîd**” isminden dolayı burada yeniden örnek veriyoruz.

Mükâşif-i muṭlaḳi meczûb-ı muṭlaḳ ṭarîḳ-i dünyâ

Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye hem-pâye T2.2

Rind ile Zahid arasındaki çatışma bütün divan eserlerinde karşımıza çıkıyor. Bu mevzudan yer yer bahsettik. Bu beyitte de aynı şekilde tasavvuf ehli olup, sürekli takva ve zühd içinde olan Bâyezîd’in ve zühdün tepesine şarap kâsesini dökerek fitraten imkânsız olan bir şeyi mümkün kılıyor. Bu, rint tipinin zuhd ve zahitlere olan kızgınlığını ifade eder. Bâyezîd’in elini şarap kâsesi olarak göstermekle işi daha da pekiştiriyor.

Ey şahne-kâr-ı perhîz ol fark-ı zühde mey-rîz

Destûn Bâyezîdüñ câm-ı şarâb göster G65.6

10. 4. İmam-ı Şiblî

Büyük velilerden 861 senesinde Samarrâ’da doğdu. Sonrasında Bağdat’ta yerleşti ve Cüneyd-i Bağdadî’den ders aldı.¹⁶² Mâlikî mezhebinin sayılı fıkıh âlimlerinden olup İmâm-ı Mâlikî Muvattâ adlı eserini ezbere bilirdi. Pek çok âlimden ders aldı. Cüneyd-i Bağdadî’nin telkiliniyle tasavvufa girmeye karar verdi. İmâm-ı Şiblî 945 senesinde Bağdat’ta vefat etti.

Şair sevgiliyi kâfir olarak görüyor.¹⁶³ Bu bir divan şiiri tarzıdır. Sevgili güzelliği, cilvesi, âşığa olan zülmü ve müstağniliğiyle kâfire benzetilir. Şiirde, Şiblî

¹⁶²Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, cilt:1,s.49.

gibi bir âlimin sevgilinin güzelliği karşısında manastır gibi olan onun mekânında papaz kuşağını takmaktan kendini alıkoymaz ya da kaçmaz. İsteğiyle bu işe gireceği ima edilmiş.

Deyr içre seyr eden o büt-i ‘işve kâfiri

***Şiblî* olursa etmeye zünnârdan gürîz G148.3**

Divan şairlerinden Nedim’in bu şiiri iddiamızı destekler niteliktedir.

“Hal kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-emân

Ser-be-ser iklim-i hüsniñ kâfiristân oldu hep”¹⁶⁴

Şair aşağıdaki beyitte de İmâm-Şiblî’den bahsetmiştir.

Mükâşif-i muṭlaḳî meczûb-ı muṭlaḳ tariḳ-i dünyâ

*Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü **Şiblîye** hem-pâye T2.2*

10. 5. Hakîm-i Senayî

Hakîm-i Senâî; beşinci asrın ikinci yarısıyla altıncı asrın ilk dörtte biri arasında yaşamış ve 525 senesinde vefat etmiştir. Şiirleri Mevlânâ’ya bile feyiz ve ilham kaynağı olmuştur. Hakîm Senâyî memleketi olan Gazne’de iyi bir eğitim gördü. Yusuf-i Hamedani’den tasavvuf dersi aldı.¹⁶⁵

Şair kendisini, hayatı boyunca fakirlikle dolu sıkıntılar çeken Lâyhâr ile Senayî’ye yoldaş olarak görüyor.

Tariḳ-i fâḳada hem-keşf olup Senâ’îye

¹⁶⁴ Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, G9.3.

¹⁶⁵ Senâî hakkında detaylı bilgi için bkz.: Saime İnal Savi, “*Senâî*” *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008, cit:36, s.503; Senâî, *Dîvân* (Hazırlayan: Müderis Razavî), Tahran 1341, s.287.

Cenâb-ı külhanî-i Lâyhâra dek giderüz **G166.3**

Yine, şair kendi âşıklık derecesini pekiştirmek için Senâyi ve Attâr'ı misal veriyor. Ona göre kendisini aşk sarhoşu eden kadehin, tasavvuf ve ilahî aşkta fena olan o iki zatın ilmiyle uzaktan-yakından alakadar olduğu manayı, bizzat yaşadığını iddia ediyor.

Mestüz ol cam-ı fenâdan ki kenârındaki hatt

Nâ'ilî nice Sena'î nice 'Attâroğudur **G98.9**

10. 6. Attâr-i Nişaburî

Fars edebiyatının meşhur mutasavvıf şairlerindedir. Hicretin 513 senesinde Nişabur şehrinde doğdu. Aktarlık mesleği ile meşgul olduğundan o ismi almıştır. Ferîdüddîn-i Attâr küçük yaşlarda eczacı olan babasından aktarlık eğitimi aldı. Hayatı boyunca çok güzel eserler verdi. Esrârname, Musîbetname, Mantık-ut-Tayr¹⁶⁶, Hüdhüdname ve Leylâ ve Mecnûn gibi eserler bunlardan sadece birkaçıdır.¹⁶⁷ Şair, eserinde sadece üç yerde bu isimden bahsediyor. Divanda bulunan diğer 'attâr kelimeleri koku satan kişileri işaret etmektedir.

Mestüz ol cam-ı fenâdan ki kenârındaki hatt

Nâ'ilî nice Sena'î nice 'Attâr oğudur **G98.9**

Şair, kendi şiirini övmek amacıyla Attâr'ı telmih ediyor. Kendi nazımının güzelliğinin kokusunu Attâr'ın ruhuna koklatıyor. Ayrıca 'Attâr ifadesi koku satan diğer kimseleri de akla getiriyor.

Büy-ı nazımdan edüp 'âlem-i ervâha eser

¹⁶⁶ Bu eser hakkında bkz.:Muhittin Turan, *Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Mantıku't-Tayr' (inceleme-metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2014.*

¹⁶⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, cilt:1,s.375.

Rûh-ı ‘Attâra da añdurmağ olur yağmâyı K5.27

Aşağıdaki beyitte Attar’ın bülbülden ders alarak çemenlerde rüzgâra gül sunduğunu ifade ediyor. Kanaatimizce O andelib Andelib-i zî-Şan’dır. Yani Hz.Muhammed’dir. Bütün marifeti zamanın deveranıyla ondan öğrenen Attâr, zamananın rüzgârına¹⁶⁸ gül gibi olan eserleriyle tablacılık etmiştir.

‘Attâr gibi aldı nefes ‘andelibden

Virdi çemende tablaların rüzgâra gül G230.6

10. 7. Ebu Said bin Ebu’l-Hayr

Türkistan’da yetişen büyük velilerdendir. Asıl ismi Ahmed’tir. Lakabı Fadlullah olup, Babası Ebü’l-Hayr Muhammed’dir. Ebu Saîd adıyla meşhûr oldu.357 senesinde Havran bölgesinde Mehne kasabasında doğdu. Mutasavvıf Ebu’l-Kasım Bişr’in derslerine katılırdı. Tasavvuf ve aşkıta önemli bir şahsiyettir. Mevlânâ’ya Atfedilen ‘ ‘ Yine Gel...’” rubâisini ona nispet edenler de vardır.¹⁶⁹ Şair, Ebu Said bin Ebu’l-Hayr’dan iki farklı yerde bahsediyor. Şair, aşağıdaki her iki beyitte Ebû Ali’yi ve Felâtun’u Akıl ile simgeleştirirken Ebu Said’i de aşkın mümesili olarak görüyor.

Rüşdüñ zamîr-sûz-ı Felâtun u Bû ‘Alî Zühdüñ

hulâşâ-i ‘amel-i Bû Sa‘îd olur K31.5

Güş etki bizdedür haber-iBû Sa‘îd-i ‘ışk

Ey ‘ağl-ı Bû‘Ali bize efsâne söyleme G350.4

¹⁶⁸ Rüzgâr’ın bir anlamı da zamandır.

¹⁶⁹ Bu konu hakkındaki tartışma için bkz.: Yakup Şafak, Mevlânâ’ya Atfedilen “Yine Gel...” Rubâisine Dair, Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi, sayı:24,s.75-80;Ebû Saîd Ebu-l Hayr, *Rubailer*, (Hazırlayan: Mehmet Kanar) , Şule Yayınları, İstanbul 2013.

10.8.Zünnûn el- Mısrî

996 yılında Mısır'ın Ahmîm şehrinde doğdu. Nûbe asıllı olduğu söyleniyor. Asıl ismi Sevbân'dır. İlk dönem sûflilerindendir. Yemen ve Mekke'ye seyahat etti. Buralarda tanıştığı İmam Mâlik, Süfyân b.Uyeyne, Leys b. Saèd ve Fudayl b. İyâz gibi âlim ve sûflilerden hadis nakletti. Hayatında çok sürgünlere maruz kalmıştır.862 senesinde Mısır'ın Cîze şehrinde vefat etmiştir.¹⁷⁰

Şair, Veziriâzam Salih Paşa için yazdığı kasidede onun içinin ve dışının Allah'ın haşyetiyle dolu olduğunu, Cüneyd-i Bağdâdî ve Zünnûn el-Mısrî gibi ibadetin sırrına mazhar olduğunu dile getiriyor.

Zâhir ü bâtınıñ etmiş eşer-i haşyet-i Hağ

Mazhar-ı sırr-ı ibâdât-ı Cüneyd ü Zü'n-nûn K17.3

---

¹⁷⁰ Ahmet Suphî Fırat, "Zünnûn", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, cilt:13,s.656.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÂİLÎ DİVÂNI'NDA TASAVVUF

1.TARİKATLER

1.1.Mevlevîlik

Mevlevilik, Mevlânâ Celaleddîn Rumî tarafından kurulmuştur. Tarikat Mevlana'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled Çelebi tarafından düzenli hale getirilmiş, töre ayinleri belirli kurallar çerçevesinde yapılmaya başlatılmıştır. Bu tarikatta Musiki önemli bir yer tutar. Müridlerin Musiki namelerini dinlerken vecde gelip, kendi etraflarında dönmelerine sema denir. Dönen kişilere de sonradan semazen denilmiştir. Mevlevilik tarikatının onun Anadolu da en çok Konya, İstanbul ve Tokat illeridir.¹⁷¹

Nâilî, Mevlevîlerin adeta şevkin girdabı içerisinde döndüklerini şu şekilde istifham ile ifade ediyor.

Garğa-i girdâb-ı şevk ey Mevlevî döndükçe sen

Şu'le-i cevvalê-i hüsnüñ mi yâ cânımmıdır G82.2

1.2.Gülşenîlik

İbrahim Gülşeni tarafından kurulan, Halvetiye tarikatının bir koludur. Anadolu'da 14.yüzyıldan sonra faaliyetlerine başlayan gülşenilik Diyarbakır, Rumeli, İstanbul ve Bursa gibi dönemin önemli ilim-kültür merkezlerinde teşkilatlanmıştır. Gülşenilik tasavvuf'un yanında şiir ve musikî kültürümüze de katkıları olmuştur. Tarikatlerin adab ve erkânı için yazılan eserler sadece belli konulardan bilgiler

¹⁷¹ Nuri Şimşekler, *Mevlâna ve Mevlevîliğin kültürümüze Büyük Katkıları*, Ulusal Sempozyum, Konya 2007, s.3.

vermesine rağmen, Gülşenîliğe ait eserlerde örf-adet ve törenlerden, mali kaynaklardan, mutfak kültüründen pişirilen yemeklere kadar çok şeyi ihata eden konular hakkında bilgi verir.¹⁷²

Nâilî'nin Halvetîye tarikatına mensup olduğunu biliyoruz. Aşağıdaki beyitte Nâilî'nin Halvetilerin bir kolu olan Gülşenîliğe nisbeti de anlaşılıyor.

Dergâh-ı Gül-şenîye olanlar nihâde-rû

Gül gibi bir kadehle olurlar güşâde-rû Kt16.1

Şair aşağıdaki beyitte yine Gülşenîye tarikatından feyiz aldığını ve oraya intisabını ifade ediyor.

Derseñ muhaşşal ey semîyy-i sâki-i kevşer

Naşibûñ hanķâh-ı Gül-şenîde feyz-i âgâhî G297.1

1. 3. Halvetîlik

Tasavvufta önemli bir yeri olan halvete çekilme âdetini benimseyen bir tarikattır. Bu tarikatın ortaya çıkışı 14. yüzyılın başlarındadır. Tarikatın pîri Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer'dir. Ömer Halvetî'nin ölümünden sonra sırayla Pîr Ahî Mîren, Şeyh Hacı İzeddîn Halvetî, Şeyh Sadreddîn el-Hiyavî adlı zatlar tarikatın başına geçmişlerdir. Halvet tarikatı Azerbaycan, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.¹⁷³ Şair Nâilî bu tarikatın Gülşenî'ye koluna bağlıdır. Halvetî tarikatına bağlı olduğunu aşağıdaki beyitlerde izah etmektedir.

¹⁷² Mustafa Kara, *Gülşenîyye ve Güldeste*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, sayı:7., s.41.

¹⁷³ Abdülmecid İslamoğlu, *Davûd-ı Hâlvetî ve Gülşen-i Tevhidi*, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2013, s.11.

Şair, bu şiiriyle Halvetî tarikatına mensub olmasıyla övünürken; bir tarftan da tarikatın ona kazandırdığı manaları ve Hakk'a vasıl olmayı ifade ediyor. Şair kendisini aşkın ilk mektebinden yetişme olarak görüyor. Bu mektepten aldığı dersle “insan-ı kâmil” olmayı başarmıştır. Görünürde yaşadığı menzili Allah'a uzak görünürken, hakikatte hiç de öyle değil. Kendisi bir zerre de olsa temsil ettiği manayla bir güneş kıymetindedir. Dolayısıyla Kesretin dalgalarından kopmuş yalnız başına bir sahil olmuştur. Ne kadar da bir mevcudiyeti olmasa da insanlara can verecek bir feyzin hamilidir:

Sûretde pây der-gil olan halvetîlerüz

Ma' nide arş-menzil olan halvetîlerüz G165.1

Zâhirde ba' d-ı menzilimiz görmeniz ba' id

Biz kurb-ı haqqâ vâsıl olan halvetîlerüz G165.2

Rencür-ı illet-i keder-i mâsivâya biz

Mağz-i şifâ-yı âcil olan halvetîlerüz G165.3

Olduğ verâ-yı bârgah-i kurbdan habîr

Halvet-serâyâ dâhil olan halvetîlerüz G165.4

Alduğ sebak edîb-i debistan-ı 'ışğdan

Ders-i fenâda kâmil olan halvetîlerüz G165.5

Bir zerreyüz velîk sipîhr-i haqqikatüñ

Hürşîdine muqâbil olan halvetîlerüz G164.6

Tenhâ-nişîn-i sâhil olan halvetîlerüz

Az görme Nâ' ilî ne kadar bî-vücûd isek G165.79

2. NÂİLÎ DİVÂNİ'NDA BAZI TİPLER

2. 1. Pîr-i Mugân

Pîr-i mugân meyhanede şarap ya da mecaz anlamıyla aşk dağıtanların başı demektir. Pîr-i mugâna “**mürşid-i ritl-i girân**” da denir. Takdim ettiği aşk şarabı ile ilahî aşkı ve nefsi terbiya yollarını müridlerine telkin eder.¹⁷⁴ Divan edebiyatında rindlerin en çok iltica ettiği şahıslardan biri olan pîr-i mugân bütün sakilerin etrafında toplandığı ve rindleri kendine mevtun ettiği bir hasiyete sahiptir. Nâilî'nin şiirinde pîr-i mugân himmetiyle daima âşıkların yanındadır. Çünkü o meyhanedeki âşıkların sultanıdır. Bir tekyedeki müritler şeyhi görünce nasıl cezbeye geliyorlarsa meyhanedeki âşıklar da pîr-i mugânı görünce cezbeye gelirler. Dolayısıyla mürşit ile pîr-i mugân farklı tipler olmasına rağmen çoğu zaman özdeşleştirilir. Âşıklar pîr-i mugânın elini eteğini öpmek için âdeta yarışır:

Muṭribuñ nâlişleri pîr-i muġānuñ himmeti

Vâ' iz ne bilür mertebe-i pîr-i muġānı G23.2

Pîr-i muġān-ı 'ışk ḳomış lezzet-i ḫayāt

Keyfiyyetinde cām-ı şereng-i nigāhınuñ G213.4

Öpdüm ayağın mey-gedede pîr-i muġānun

Şeyḫü'l-ḫarem-i Ka'be-i 'irfāndan el aldum G240.6

Tek heman pîr-i muġān ḫumları iḫrāz etsün

Ġam deġil her ne ḳadar cur'alar iṣrāf olsa G305.3

¹⁷⁴Ömer Faruk Akgün, ‘Divan Edebiyatı’ İslam Ansiklopedisi, DiA, İstanbul 2001, cilt:09, s.420.

2. 2. Kalender

Dünyadan elini çekip, başıboş dolaşan (derviş) , dünyâdan elini eteğini çekip her şeyi hoş gören kimsedir.¹⁷⁵ Kalender bir tip olduğu gibi rind tipinin de bir vasfıdır.

Şair aşağıdaki beyitte kalender ile ârifî aynı seviyede tutarak “yerde gökte onun için bir yer olsa çokta altın taca ihtiyaç yoktur; kalenderin tacı da olsa bizim için yeterli” şeklindeki ifadelerle kalender vasfının önemini vurguluyor.

Tek yerde gökte ‘arif-ârâma bir yer olsun

Olmazsa efser-i zer tâc-ı kalender olsun **G245.1**

13.yüzyılda Anadolu’da Kalenderî’lerde haşhaş yeme ve esrar içme âdeti yaygındı. Daha sonraki dönemlerde şiiirlerde çok kullanılmıştır. Şair kalender rindlerinin cür’adanlarındahem insanı mest eden hayret tozu hem de Hakk’ın sırlarının beraber bulunduğunu tasvir ediyor.

Benüm o rind-i kalender ki cur‘a-dânumda

Ġubâr-ı hayret ü esrâr-ı Hağ kemâhîdür **K32.5**

2. 3. Rind

Divan şairleri genellikle kendilerini rind olarak kabul ederler. Rind işin hakikatine vasıl olmuş, müteyakız ve ne yaptığından haberdar olup, zahid gibi riyaya girmeyen içiyle dışı bir halk ifadesiyle dobra dobra kimsedir. Rindin işi aşk, şarap ve işret meclislerinde bulunup mest olmaktır.¹⁷⁶ Ona göre sakinin elinden içtiği mey

¹⁷⁵detaylı bilgi bkz.: Özgür Çoban,*Divan Şiirinde Rind ve Zahit Portresi*, yüksek lisans tezi,2002 ; Cafer Mum, *Hâfız-ı Şîrazî ve Bâkî’de Rindlik*, İnünü Üniversitesi SBE, yüksek lisans tezi, Malatya 1999. S.10-30

¹⁷⁶ Rind tipi için detaylı bilgi bkz.: Özgür Çoban, *Divan Şiirinde Rind ve Zahit Portresi*, yüksek lisans tezi,2002, Cafer Mum, *Hâfız-ı Şîrazî ve Bâkî’de Rindlik*, İnünü Üniversitesi SBE,yüksek lisanstezi, Malatya 1999. S.10-30;Gülay Durmaz, *Dîvân Şiirinde Rind*,Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,Bursa 2005, Sayı:8 s.10-23.

şisesinden bir yudum şarap, zahidin riyayla kıldığı iki rekât namazdan daha makbuldur.

Şair, aşağıdaki beyitte adeta kendini rindlikten tecrid ederek, onu uzaktan gözlemliyor. Kendine hitap ederek dini inkâr edenlerle rindleri aynı kefeye koyuyor. Çünkü rint bir yandan papaz kuşağına ihtiyaç duyarken diğer yandan eline tesbihi alıyor. Bu durum rindlerin bazen her iki hayat tarzında ikilem arasında kaldığına da işaret ediyor.

Ol rind Nâ'îlî k'ola hem-reng-i küfr-i dîn

Zünnarü sübhâ lâzime-i dest ü dūş olur **G132.5**

Âşık daima gam ateşine giriftardır. Bu gam ateşi elbette ciğerlerin yakıcı kanıdır. O yakıcı kanla rindlerin olduğu meclis şarap şişesinin rengi gibi kıpkızıl kesilir.

Böyle germ olmaz idi meclisi rindân-ı gamuñ

Olmasa hūn-ı ciger bādesi mestan-ı gamuñ **G199.1**

2. 3. Derviş

Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi. Tarikat mensuplarının çoğu, fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Tasavvuftaki ma'nasıyla, bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir. ¹⁷⁷

Divan şiirinde derviş elini eteğini dünya meşgalesinden çekmiş, hakiki huzura kavuşmuştur. Şair bu dünya misafirhanesindeki saltanat kavgasının sıkıcılığı insanları dervişlik selametine ilettiğini savunuyor.

---

¹⁷⁷ Teymur Erol, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 17.s. 350.

Ġavġā-yı salṭanat bu Seray-ı sipencde

Ey Nā'īlī selāmet-i dervīši gösterür G88.7

Divan şiirinde derviş tipi kemal mülkünün sultanıdır. Çünkü o dünya kazuratından sıyrılmıştır. Mevki, makam; taht u tac arzusu olmaz. Kalbîni İlahî feyiz sarmıştır. Aşağıdaki beyitte şair aynı manayı ifade ediyor.

Dervīş idüñ ki ḥusrev-i mülk-i kemal idün

Sulṭān idüñ ki ārzū-yı taḥt u tācı yok M1.2.2

2.4. Zâhid

Divan şiirinde zâhid daima takva içersisindedir. Buradaki takva çoğu zaman zâhidlerin riyakârlıkla suçlandığı bir münazarayı da doğurmuştur. Zâhidlerin takvası, kaba ve ham sofuluk olarak algılanıp şiirlerde “züh-d-i bârid” ve “züh-d-i huşk” ifadeleriyle karşılık bulmuştur. Dolayısıyla klasik şiirlerde, zâhid işin hakikatine vasil olamamış, şekilci, katı ve sert dindar olmakla suçlanmıştır. Rind ve zâhid tipi arasında sürekli cedeleşme vardır. Şair, yukardaki manalar doğrultusunda zâhid ile rint tipini mukayese ederek, zahidin rind mezhebinden anlamadığını ileri sürüyor. Zâhidin gözü sevgili de iken böyle riyakârca namaz kılıyor gibi görünmesi, şairin nazarında zâhidin anlaşılmasına bir muğlâklık bırakmıştır.

Zâhid ne bilür mezheb-i rindānı ki anda

Huş-yārī-i āzinedür ancak güneş-i mest G23/3

Nazaruñ yârda sen secdede zâhid bilsek

Bu teveccüh ḥam-ı ebrūya mı miḥrāba mıdur G84/2

2. 5. Vâiz

Vâiz, klasik şiirlerde olumsuz bir tip olarak algılanır. Bunun sebebi rind, kalender ve ârif gibi olumlu tarz sergileyen tipleri ikaz edip cehennemle korkutmasıdır. Vaiz kürsülerde rind ve kalender tipini uyarırken, asıl hatayı kendi yapar. Rind ve kalender, Hz. Peygamber'in, Ebu Mûsâ ile Muâz'ı Yemen'e gönderdiği zaman dediği: "Kolaylaştırmız, güçleştirmeyiniz..." sözünü kendine mesned gösterip, vâizin bu çekiştirmesini manasız buluyor.

Riyâyı me' kel etmişler cihân-ı gaflet-âbâduñ

Çıkup vâ' izleri kürsiye hord uñ'âbdan söyler G83/3

Bulsun ol miqdâr revnağ meclis-i pür-feyż kim

Anmağa şerm eylesün bir dañi vâ' iz cenneti K34/30

3.TASAVVUF İLE İLGİLİ MEFHURLAR

3. 1. Dergâh

Dergâh; kapı, eşik, sığınılacak yer makam, tekke, zaviye veya hankâh anlamlarına gelir. İnsan, eli yetişmediği şeyi yapmaya medet için bir dergâha iltica eder; tâ ki maksadı yerine gelsin. Tasavvuf literatüründe çokça kullanılan bir kavram. Şair aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in ayağının toprağına bulaşan ve dergâha iltica eden kimse için ondan yardım diliyor.

Hâk-sâr-ı kademüñ mükbil-i dergâhuñdır

Elin al kalmasun ayağda perişan u gamin K16.35

Hāk-sār-ı kademūñ muḳbil-i dergāhuñdır

Elin al ḳalmasun ayaḳda perişān u ḡamīn K16/35

Şairin Halvetiye tarikatının Gülşenî koluna baḡlı olduğunu biliyoruz. Aşağıdaki beyitte Gülşenî dergāhına yüz sürenlerin, yüzlerinin gül gibi açıldığını vurgulamaktadır.

Dergāh-ı Gülşenīye olanlar nihāde-rū

Gül gibi bir ḳadeh̄le olurlar ḡuşade-rū G297.1

3. 2. Esrar

Divan şiirinde esrarla ilgili, divanlarda çeşitli mazmunlar kullanılmıştır. Rind ve kalender meşrebinin vazgeçilmezi olan esrar, insanı kendinden geçiren uyuşturucudan ziyade kavram olarak daha çok ikinci manası kastedilir. Ancak işret meclislerindeki rintlerin neşesini arttıran hiç şüphesiz toz şeklinde olan maddi esrardır. “Buna göre afyon ve esrar bekâ billah (Allah'ta bâki olma) makamına erişip Hak ile hak olan vuslat ehlinin bu makamda tadarak öğrendiği hakikatin hallerini anlatır.” Dolayısıyla şairler bu kelimeyi tevriyeli kullanırlar.

Şaire göre gam esrarı sarhoşlarının şarabı ciğer kanıdır. Yoksa o meclis bu şekilde kızışmazdı.

Böyle germ olmaz idi meclisi rindān-ı ḡamuñ

Olmasa ḡūn-ı ciger bādesi mestan-ı ḡamuñ G199.1

Âşık kendi gönlünün neşesini arttırmanın esrar tozu olduğunu söylüyor. Gönlü de şaraba katılan toz için güneş şişesine benzetmiştir.

Şafā-yı ḡātırūm eyler ḡubār-ı ḡam efzūn

O rīk-i bādeye bu āfitāb şişesidir G110/3

3.3. Gayb/ Sır

Gizli, herkesin bilmediği, sır manasındadır. “Tasavvufa göre Allah’ın insandan gizlediği her şey.”¹⁷⁸ Gaybı yalnız Allah bilir¹⁷⁹. Kur’an’ın ifadesiyle sabittir. Şair gaybı içi dolu bir ziyafet sarayı olarak görüyor sarayın açılması ile akıl dahi gördüklerinin karşısında hayretinden perişan oluyor.

Açıldı bāb-ı ziyāfet-serāy-ı ğaybü’l-ğayb

Ki pā-şikestedür idrāk derki babında **K3.67**

Divan şiirinde gayb sırlı saklı perdeler ardındadır perdelerlerin açılmasıyla manalar anlaşılmiş oluyor. Sırlı perdeler ardındaki acaip nakışlar manaların açığa çıkmasıyla daha da hayretle temaşa ediliyor.

Bu nağş-ı bü’l-‘acebüñ ol ki bildi ma’nāsın

Verā-yı perde-i gaybuñ eder temāşāsın **G272.1**

Sır, gizli tutulan, kimseye söylenilmeyen şey. Şair şiirinde dünyayı bir panayıra benzeterek oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu örtülü bir tarzda kastediyor. Aynı zamanda “eğlenip dur” ifadesiyle de insanın içinde olduğu gafleti işaret ederek, netice de perdeler açılınca hakikati göreceğini ima ediyor. Divan şiirinde gayb ve sır hemen hemen aynı anlamda kullanılır. Ancak gayb küllî manayı ifade eder ve içinde birçok sırları barındırır.

Tevağğuf eyle bu bāzīçe-gehde Nā’iliyā

Verā-yı perdede esrar var zühūr edecek **G209.9**

¹⁷⁸ İlyas Çelebi, “Gayb”, İslam Ansiklopedisi, *DiA*, İstanbul 2001, cilt:13.s:405

¹⁷⁹ Kur’an-ı Kerim: 27/65.

3. 4. Ezel

Başlangıcı belli olmayan zaman, ya da öncesizlik şeklinde ifade edilir.¹⁸⁰Ezel öncesizliği ifade eder. Kadim, aynı anlamı karşılamakla birlikte Allah'tan başkası için de kullanılır. Ezel ise sadece Allah için kullanılır.¹⁸¹Şair şiirinde ezel kavramını birçok maksatla kullanmıştır. Numune olarak birkaç beyitten örnek vereceğiz. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin dudağını lâl renkli şaraba benzetiyor. Ezel sakisi de bunun bereketiyle o şarabın feyzinin sızıntısına herkesi doyurmuştur.

Etmış şarāb-ı la‘l-i lebūñ sākī-i ezel

Perverde-i teraşşuḥ-ı feyz-i amīm nāz G155.3

Şaire göre ezeli güzellik aşk ile ikiz yaratılmıştır. Böylelikle insanda gam ve sevginin mayaları oluşmuştur. Bunların birbirleriyle kaynaşması ile güzelliğe meyilli bir aşk ortaya çıkmıştır. Onun vuslatıyla da gam ve keder.

Olmazdı gamuñ māyei icād-ı maḥabbet

Ḥüsn-i ezeli olmasa hem-zād-ı maḥabbet G27.1

Aşağıdaki mısradaki şaire göre Allah'ın sevgilinin güzelliğini halkaların parıltılarından yaratmıştır. Onun karşısında bin ahın zincirini vücuduna yemeğe esir olmuştur.

Üstāz-ı ezel ḥalḳaların şu‘leden etmiş

Her laḥzada biñ silsile-i āha esirem M2.2.5

---

¹⁸⁰ Cûdî, *Lugât-ı Cûdî*, s.116.

3. 5. Fenâ / Bekâ

Fenâ, Arapça fânî olmak, yok olmak manasına gelir. Nesnelere, Sufînin gözünden silinmesine fena denir.¹⁸² Hind mistizminde hiçlik fenayı ifade etmesine rağmen, İslam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer.¹⁸³ Bekâ ise devam, sebat ve süreklilik ifade eder. Klasik şiirlerde daimi ve ölümsüz olma anlamlarında kullanılır.¹⁸⁴

Şair “fenâ” kelimesiyle dünyanın geçiciliğine dikkat çekerek ziynetli şeylerle eski püskü şeylerin hakikatte aynı olduğunu ifade eder. Yani şaşaalı yaşamakla miskin yaşamalarının gerçekte bir farkı olmadığını her ikisinin de zevale gideceğine işaret ediyor.

Haşîr-i köhne sitebrakla Nâ'îlî birdür

Bu hâk-dân fenâda bisât bilmezler G102.6

Fani olan lezzetlerin geçiciliğini düşünmek lezzeti acılaştırıyor. Dolayısıyla mey içicilerin şaraptan aldıkları lezzetin zevalini düşünmeleriyle hazları kırılır. Baş gönlü hoş eden hafif sarhoşluğun bir tadı kalmıyor.

Bozar şarâbını seyl-i fenâ bu maştabunuñ

Ne reng-i neşve ne âlâyiş-i humâr kalur K2.4

Şair dünya hayatını bir kervana benzetiyor. Fena o kervanın düzenini bozuyor. Birçok kervan reisi de o daracık zamanda bozgunculuğa uğrar ve sermayesinden zarar eder.

Ki nice kâfile-sâlar-ı kârbân-ı vücûd

Bu teng-nay-ı fenâda şikeste-bar kalur K2.13

¹⁸² Cûdî, *Lugât-ı Cûdî*, s.122.

¹⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s.208.

¹⁸⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s.80.

Fena ehli kendinden ve maddiyattan geçmiştir. Onların kalbini dolduran bekaya bakan noktaldır. Mevki makam ihtişamından ve manasız gösteriştten uzaktırlar.

Melūl dağdağa-i cāh olur fenā ehli

Ne girūdār u ne haşnet ne tımçurak ister **G91.3**

3. 6. Hakikat / Mecaz

Hakikat gerçekte bir karşılığı olup, somut delilleri olan şeylerdir.¹⁸⁵ Mecaz ise hakikati olmayan, gerçekte bir karşılık bulamayan hakikatten mana itibariyle de uzaklaşmış ifade ya da vakalardır. Ancak hakikatle mecaz şekil itibariyle birbirine çok yakın olabilirler.

Divan şiirinde rind ile zahid arasındaki münakaşada hakikat mecaz bir birine karıştırma olayı üzerinde durulur. Şair kendi gönlünü de hakikat ile mecazı karıştırmak ve gelip geçici arzuyu aşk sanmakla suçluyor.

Daği mecāz u haķiķat ne ılduğın bilmez

Hevāyı‘ı şķ şanur bir dil-i ħarābum var **G104.3**

Şair aşk meyhanesine yönelmeyi, hakikat meclisine yönelmek olarak görüyor.

Vahdet kelimesiyle de “ **Elest bezmi**”ni telmih ediyor.

Ĥum-ħāne-i maħabbetde olsun ‘azīmetūñ

Ol neşve-dār-ı vahdeti bezm-i haķiķatūñ **M3.9.2**

Aşağıdaki beyitte şair, gönlü saf olan kişileri hakikat ile mecazı birbirinden ayırması mı gerekir şeklinde istifham ile hakikat mecaz arasındaki farkı pekiştiriyor.

Her sāde-dil haķiķat-ı ħüsn-i mecāzdan

¹⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s.243.

İdrak-i şun'-ı hikmet-i Hâlık mı eylesün G263.2

Şair burada kendisine nida ederek, Hakikatın damağında yani nazarında gam ve keder çekmekle şarabın dibindeki kalıntının verdiği zevki bir tutuyor.

Olur mezâk-ı haķikatde Nâ'ilî hem-reng

Humâr-ı derd-i keder neşve-i 'amîm-i tarab G14. 5

Şair, burada Mecnun'u hakikat önderi olarak görüyor. leylayı da aşk ile birleştirerek, aşkın verdiği hevesin yol gösterici olarak yeterli olduğunu vurguluyor.

Mecnûna pîşvâ-yı haķikat cünün yeter

Leylâ-yı 'ışka rîk-i heves reh-nümün yeter G122.1

3.7. Mevt / Ecel

Mevt ölüm, ecel ise ölümün geldiği ya da kader sahifesinde geleceği belirlenmiş andır. İslam inancına göre ecelin ne zaman geleceğini ancak Allah bilir. Ecelin vakti değişmez. Kur'an-ı Kerim'de "her ümmetin bir eceli vardır. Onların eceli gelince bir saat gecikmez, öne de geçmez."¹⁸⁶

Şair, Hz. Ali için yazmış olduğu kasidede, tıpkı bir şimşek gibi olan onun bakışlarının haşmetinden ve korkusundan ecel dahi yanıyordu. Öyle ki kaza bir emrin tatbikinde gizli bir yere çekilirdi. Ecel, Kaza ifadeleri arasındaki tenasüpten anlıyoruz ki ölüm meleği Hz.Ali'nin o bakışlarından gelip de vazifesini kaza etmeye çekiniyordu.

Ne ğamze berķ-i ecel-sûz kim hirâsından

Olurdu şahş-ı Kazâ gûşe-gîr-i pinhânî K6.30

---

¹⁸⁶ Kur'an-ı kerim: 7/34.

Yine şair, ecel ifadesini Hz. Muhammed için yazdığı kasidede kaza ifadesiyle beraber kullanıyor. Farsça'nın muntazam tamlamalarını oluşturan aşağıdaki ifadede şair, ecelin öldürüşüne karşı yüz defa matem tutmaya ve gözyaşı dökmeye hazırdır.

Elmās-pāre tiġ-i eceldür o ġamze kim

Genc̄ine-i kazā vü ġaderden zuh̄ur eder G105/3

3. 8. Ruh

İnsanda ve hayvanda canlılık unsuru, hayat, can ve özdür. Vücut ruhu maddiyata saran şeydir. Kimi İslam âlimlerine göre insanın bedeni ruh için bir hapistir. İnsanın maneviyatta ilerlemesi ile ruh kalınlaşır; beden incelir. Böylelikle ruh bedenin tahakkümünden kurtulmuş olur. Divan şiirinde de aynı tarz bir mana vardır. Ruh'un tutsak bir kuş gibi bedenden kurtulup azat edilmesi anlayışı hakimdir. Bu ise ya maneviyatla maddiyattan sıyrılma ya da ölüm ile gerçekleşebilir.

Şair aşağıdaki beyitte kendi şiirini methetmek için Hz. İsa'nın ruh canlandırmasıyla özdeşleştiriyor. Böylece mana kilisesi ruhların bahçesi haline geliyor. Yani bir sürü mana şairin nutkuyla canlılığa sahip oluyor.

Meryem-i nuṭṭum edüp yine Mesīḥā-zāyī

Rūḥ-zar eyledi beytüş-şanem-i ma' nāyı K5.1

Şaire göre kalp sözlerin menşeidir. Fikirler ise saf gönüldür. Şairlerdeki kabiliyet ise o fikir ve sözlere canlılık verir.

Eczā-yı suḥen ġāleb ü endişe dil-i şāf

Sen kesb-i leṭāfetle aña rūḥ-ı revansın K25.21

3.9. Himmet

Arzu, meyil, istek, azim, gayret, emek, çabalama ve manevi yardım anlamlarına gelir.¹⁸⁷ Bir kimseye elini uzatmak, maneviyatıyla feyizlendirmek, vartalardan kurtarmak gibi manalar da halk arasında kullanılır.¹⁸⁸

Divan şiirinde şeyh ile mürid arasında bir himmet olduğu gibi bazı şiirlerde sevgilinin de âşığa himmeti vardır. Aşağıdaki örnekte şair cana seslenerek, ona düşman olan nefsin hamlelerine karşı isabetli olmayı tembih ediyor.

Kıl rāst nāveg-i kader-endāz-ı himmet

Ey cān harīfi hamle-i nefis-i gārīm isen **G214.9**

Şair, kendisi gibi himmetli bir şairin süfli, alçak bir feleğinin ayakları altında ezilmesine hayıflanıyor.

Hayfdur ancılayın şā'ir-i 'ālī-himmet

Ola pā-mal-i cefā-yı felek-i sifle vü dūn **K17.52**

Şair ümitsiz bir gönlün umuduna, kara bahtın emellerini tamamlaması neticesinde bir faydasının olup olmadığını merak ediyor.

Baht-ı siyehūñ karı tamām olsa da görsek

Kām-ı dil-i nā-kāma da bir himmet olur mu **G379.4**

Şair, Nef'î için yazdığı gazelin aşağıdaki beyitinde onun himmetinin üzerimizde olmasıyla iki daracık dünyanın yolumuzu kesemeyeceğini vurguluyor.

Teng-nay-ı dū cihān rāh-zen olmaz etse

Himmetin piş-rev ol 'ārif-i bi'l-lah bize **G303.10**

¹⁸⁷ Cûdî, *Lûgât-ı Cûdî*, s.179.

¹⁸⁸ Bu manaya mutabık şöyle bir mana ifade edilmiş: "Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede / Kanda kaldı gayrıya himmet ede" Lâ-edri (Cûdî, *Lûgât-ı Cûdî*, s.179.).

3. 10. Hevâ

Arzu, istek, meyil nefsin desiselerine uyma gibi anlamları vardır.¹⁸⁹ Halk arasına hevâsına uymak, hevânın arzularına esir olmak, hevâperest gibi manalarla kullanılarak nefis ile de birebir örtüşüyor. Kur'an-ı Kerim' de hevâ ile ilgili: “Gördün mü hevâsını tanrı edineni, onun üzerine sen mi vekil olacaksın.”¹⁹⁰ Şeklinde bahsediliyor.

Divan şiirinde zahid olanlar rindleri his ve hevalarına uymakla suçlarlar. Şair Nâilî aynı manaları şiirinde işliyor. Ona göre boş olan hevâ sarhoşlarının mideleri, bol nimetlerle meyhane aşçıları tarafından doyurulmuştur.

Hâlî nilâm-ı fezden âgende-şikemdür

Mestan-ı hevâ mey-gede tabbâhlarından G266.3

Aşağıdaki beyitte Şair, Vezir Mehmet Paşa'dan önce, devlet adamlarının kendi arzu ve hevâlarına tabi olduklarını ifade ediyor.

Bî-rabîta-i emn ü amân nüşa-i devlet

Olmışdı 'ibâret bir iki ehl-i hevâdan K13.4

Şaire göre aşk hevâsı kimin başına başlık olsa o deli başın yarası artık ona akıl sarığı olur. Yani tavırlarını o aşkın arzu ve hevesine tabi kılar. Onun dışında hareket edemez hale gelir.

Feyz-i hevâ-yı 'ışk ile kim şu'le-püş olur

Dâğ-ı ser-i cünûn gül-i destâr-ı hüş olur G132.1

His ve hevesine tabi olan heva ehilleri davranış ve tavırlarında pek ihtiyattan haberleri yoktur. Davranışları doğaçlamadır. Dünya hiç umurlarında değildir gibi

¹⁸⁹ Süleyman Uludağ, *Lûgât-ı Cûdî*, s.294.

¹⁹⁰ Kur'an-ı kerim: 25/43.

hareket ederler. Dolayısıyla dünya da hatarlı bir mesken olduğundan buna bağlı olmaya gönülleri pek aldırış etmez.

Konarlar eh-i heva ihtiyat bilmezler

Aceb haşar yerdür bu ribât bilmezler G102.1

3.11. Gınâ

Zenginlik, bolluk, usanç, bıkkınlık gibi anlamlara gelir. Divan şiirinde ilk manasıyla ele alınır. Buradaki zenginlik gönül zenginliğidir. Şair aşağıdaki beyitte şu zamanın bozukluğunu ele alarak eski insanların kuru bir parça tandırın çavdar ekmeğini gınâ olarak bildiklerini ifade ederek şu zamandaki aza kanaat etmeyen insanları eleştiriyor.

Kurş-ı tenür-ı ‘âlemi evvel gınâ-yı kalb

Burr gösterirdi nân-ı siyâh-ı cevân ile K28.9

Şair, sevgilisine kavuşmakla gınâ sahibi olmuştur. O gınâ ve mutluluk ona çok geliyor. Başka, mutluluğa muhtaç kimse varsa bu gınânın bereketiyle onlara da zekât verilsin; onların da yüzü gülsün. Divan şiirinde, bu tarz gınâ sahibi olmak yine sevgiliye kavuşmakla oluyor, zekât ise sevgilinin güzelliğinin zekâtıdır.

Çıkdı gınâ-yı vaşlumuz ağıyara Nâ’ilî

Dil-ber zekât-ı hüsnüñi muhtâca veri hep G16.5

3. 12.Tecellî

Arapça, açık ve zahir olmak demektir. Kaşanî ve Cürcanî’ye göre gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir. Divan şiirinde Hz.Musa kıssasında Allah’ın Tur Dağı’na tecellîsi, sevgiliye kavuşmakla yüzde ve kalpte nur tecellîsi, müridlerin himmetiyle müritlerin kalbine nur tecellîsi gibi birçok konuda tecellî

kavramı işlenmiştir. Şair, matlubunu can gözüyle seyrettiği zaman gözleri nurların tecellisine mazhar olur. Divan şiirinde talip, matluba çok müştak olduğundan ve daima onun hasretiyle intizar ettiğiinden azıcık onu görmesiyle Kâbe’yi yeni görür bir iştihakla gözü gönlü nurlara mazhar olur.

Dīde-i can ile hüsnüñ ki temâsâ ederüz

Çeşmümüz mazhar-ı envâr-ı tecella ederüz **G153.1**

Şair, ‘‘Tûr’’ ifadesini kullanarak Hz.Musa’nın malum kisasını telmih ediyor. Artık Tûr tecelliden perişan olmuş. Bizler de ‘‘beni göremesin’’ ifadesini bildiğimiz halde yine seni görmeye müştakız ve intizardayız. Şair, burada sevgiliyi Allah ile özdeşleştirmiştir.

Tûrımız maḥv-ı tecellîdür bizüm ey Nâ’ilî

Len-terânî neşve bir cām-ı ḥiṭābuñ mestiyüz **G169.5**

3.13. Tevekkül

Bir işi yaptıktan sonra hayır ya da şer neticeyi Allah’a bırakma, neticeye karışmama. İslam dininde tevekküle dayalı bütün fiillerin neticeleri hayra bakar ve hayırlıdır. Zahiren şer görülen fiillerin dahi neticesi hayırdır. Tevekkül kavramı sadece dünyevî ya da maddî şeylerle ilgili bir hasiyet değil; manevî ya da uhrevî fiil, çalışma ve davranışlara da bakar. Tevekkül de teslimiyet esastır; fiillerin neticesi Allah’a dayandırılır.¹⁹¹ Divan şiirinde **tevekkül** kavramı gerek âşık-mâşuk, gerek mürşit-mürît gerekse kul ile Allah arasındaki münasebetlerde mevzubahis edilir.

Şair aşağıdaki beyitte bütün şer olaylarda Allah’a tevekkül etmeye davet ediyor. Ona göre ne mal kaybedince üzülüp ağlanmalı ne de ölüme karşı inlemeli, bütün her şeye

¹⁹¹*Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Haz.:Komisyon), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.658.

karşı tevekkül ile kurtuluş olur, tevekkül herşeyin çaresidir. Dolayısıyla tevekkül sabır manasında kullanılmıştır.

Ne ğurre-i a' māl ü ne dil-giri memat ol

ıl Ha tevekkül heves lūd-ı nect ol M2.4.1

Şair, baa gelen şeylere karşı gözyaşı ya da hın o tevekküle zarar verdiğini savunuyor. Çünkü edeb yolunda kr ya da zarara; ini veya yokua bakılmamalı neticeler hayır olması için tevekkül lazımdır. Kazanılan o tevekkül ile menfi şeylere karşı artık; gözyaşı ya da h çekmek olmamalı.

Verir tevekkül ü teslme ek ü h hel

Reh edebde niib ü firza bamazlar G57.2

Aşağıdaki beyitte ir, nefis ile mücadelede en güvenli sğnağı tevekkül olarak görüyor. Yoksa onun dışında insanlara gösteriş gelen şeylerle mukabele etmeye gerek yoktur manasını da ifade ediyor. Şair tevekküle diğer beyitlerde olduğu gibi sabır, sebt anlamlarını yüklüyor.

Cihad-ı nefse tevekkül gibi hr olmaz

iph-ı 'alem-i tecrd sr n'eylerler G51.4

3.14. Riy

Yaptığı işlerde gösterişli olma, yapmacık davranma, fiillerinde ihlassız olma, Allah'ın rızası değil de insanların nazarını çekmek için uğrama.¹⁹² Sözü, fiiliyle tasdik etmemektir. Riy İslam literatrnde mınafıklığın alameti olarak algılanır.

¹⁹² Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu olarak Melametilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003,s.56.

Kur'an-ı Kerim'de riyâdan: “Namazlarından gaflet edenlerin vay haline! Onlar, **riyâ** için ibadet ederler ...”¹⁹³Şeklinde bahsediliyor.

Divan şiirinde rintler zahitleri riyakârlıkla suçlarlar. Nâilî aşağıdaki şiirde Riya ehlinin Davut peygamberin etkileci ve gür sesi ile okunan Zebur'u dahi duymayacağını vurguluyor.

Erbâb-ı riyâ şimdi gş eylemez isterse

Dāvūd lisânından âyât-ı Zebūr olsun G265.5

Şair kendisinin aşkta açık sözlülüğünü ifade ederek, şöhret esiri olduğunu; ancak riyakâr olmadığını söylüyor.

Harîs-i devlet-i 'ışkâm recâ nedür bilmem

Esîr-i şöhretüm amma riya nedür bilmem G239.1

3.15. Nefs

Öz, kişinin kendisi, var olmanın ana esası, varlığın kendisi, varlığın sahiplendiği ve kendi farkında olduğu şey can, arzu, heva, tutku gibi anlamları karşılamaktadır¹⁹⁴.Kur'an-ı Kerim'de nefis ile ilgili birçok ayet vardır. Mesela “Ben nefsimi temize çıkarmam Şüphesiz ki nefis insanlara kötülükleri emreder.”¹⁹⁵ Ayeti nefis-iemmareyi tarif eder. Divan şiir tarzında nefse aynı şekilde anlam verilir.

Şair can ile nefsi birbirinden ayırarak, nefsi cana düşman olarak görüyor. Ona göre canın nefsin hamlelerine karşı durabilmesi himmetinin yüksek olduğuna delâlettir.

¹⁹³ Kur'an-ı Kerim: 107/4.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz.:H. Meryem Toksöz, *Kûtû'l-Kulûb'da Nefs ve Tekâmülü*,(basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Qıl rāst nāvek-i qader-endāz-ı himmeti

Ey cān ḥarīf-i ḥamle-i nefis-i ğarīm isen **G214.9**

Fakr ve rıza silahı bazen sahibini de yaralar; Çünkü nefis ile mücadele etmek o kadar da kolay değildir. O çarpışmada kötü talihin de cilvesi, kötü aynaların akisleriyle işleri değiştirebilir. Kişi bu şekilde nefsi öldüreyim derken kendine zarar daverebiliyor:

Silah-ı fakr u rızā şahibin eder me'cūr

Cidāl-i nefis-i bed-āyīne-i cihadı kadar **K37.10**

Aşağıdaki beyitte şaire göre, insanı his ve hevesine yani nefsin arzularına uyduğunda Allah'ın marziyatından ya da manevî âlemden uzak olur. O uzaklığın ölçüsü de nefsin dediklerine teslim ve bağlılık miktarıyla aynı orantıdadır.

Ba'īd olur kişi dergāh-ı zū'l-ġiyāşından

Hevā-yı nefsine teslim ü inqiyādı kadar **K37.9**

İzzet sahibi insanlar maddî ya da süflî meşgalelerden uzak olurlar. Nefis o süfliyetten sıyrılıp mutmaine olacağı yerde; kötü arzularının neticesinde aşağı derekeye düşüyor.

İzzet bulan bu meşgaleden bī-niyāzdur

Nefis-i 'azīzi sū'-i taleb bed-sikal eder **K1.39**

Şaire göre, nefsin arzularına kavuşmasıyla ya da ona meyletmesiyle duyduğu zevk ya da mutluluk erkeklige ait bir hasiyet değildir. Bilakis bu, erkeklikten haberi olmamaya delâlet olup, kadınlara has bir özelliktir.

Nefsüñde olan cünbişi merdane şanursın

Yoğdur haberüñ suhre-i merdân u zenansın G293.3

Şair, nefsin arzularının kölesi haline gelen insanların mülkleri, sadece sevdalı oldukları maddî âleminkıymetsiz, çürüyecek olan şeyleridir. Sahip oldukları vucutlarının ya da dış âlemdeki nesnelere Allah'ın nurunun tecellisini göremeyeceklerini vurguluyor.

Fürûğ-ı nûr-ı tevella-yı tal'atıyla gider

Sevâd-ı mülk-i bedenden zıllâm-ı nefsanî K6.23

3.16.Mürşit

İnsanları irşâd eden, rehberlik yapan ve hak yolu gösteren kimse.¹⁹⁶Tarikâtlerde uzun yıllar sonra kazanılan bir makam. Mürşit seyr ü sülûkü başarıyla tamamlamış kimsedir. Herkes insanları irşâd edemez, mürşit evvela kendi nefsinin irşâd etmiştir. Çünkü kendi nefsinin söz geçiremeyen başkasını ıslah etmesi olası bir durum değildir.

Zâhid ile rind kısmında bahsettiğimiz gibi, zâhid daima zühd tavrını takınıp, dini vacibelerini yerine getirmeye çalışırken, rind ise mecâzî aşk peşinde koşup zevk ve şarapla gönül eğlendirmek uğraşındadır. Aşağıdaki beyitte şair muhabbet seccadesinin mürşidini bulmuş ve insanları oraya sevk ediyor. Ona göre bin zâhid bir rinde denk gelmez. Böylece rindliği, zâhidliğe müreccah tutuyor.

Ṭarîk-i mürşid-i seccâde-i maḥabbeti tüt

Hezâr zâhidi bir rind-i bâdeḥ'âra deġiş G175.3

Mürşit her ne kadar zühd ve takva ile insanları irşâd etse de asıl onu ayakta tutan şey gönlündeki aşk ateşinin dehşetli sevkiyatıdır. Onun için bir kimse mürşit

¹⁹⁶ Cûdî, *Lugât-ı Cûdî*, s.370.

arıyorsa, aşkın kendisini bulması yeterlidir. Ayrıca şair, akıl için de Eflatun'dan bahsediyor. Bu, divan şiiri tarzında klişeleşmiş bir yapı haline gelmiştir.

Mürşid-ı talebān ʿışk ile medhūş görünsün

Cüyā-yı Felâḩūn ise ḩāmūş görünsün G269.1

SONUÇ

Klasik şiirin ruhu din ve tasavvuftur. Bu iki öge şiirlerin muhtevâsından ayrılmaz bir bütün ve edebiyat geçmişimiz için hayatî bir olgudur. Klasik edebiyatta, ma'nanın ruhu, şiirin hayatiyetini belirler. Şekil de mânaya giydirilmiş gelişi güzel libastan öte, mânanın güzelliğine tevafuk etmiş düzenli yapılarıdır. Divan şiirinde “şekil” ve “mâna”yı mezc edip işleyebilen kimseler zirve şairlerdir. 17.yüzyıl divan şiirinde bu uğraş, en üst düzeye çıkmıştır. Dolayısıyla şairler mânayı farklı üslûp tarzlarıyla “en güzel nasıl ifade ederiz?” telaşına düşmüşler. Bu ise mânayı daha da derinleştirmiştir. 17.yüzyılın bu atmosferi içerisinde “Sebk-i Hindî” tarzıyla yerini belirginleştiren en önemli şairlerden biri de Nâilî-i Kadîm'dir. Nâilî, şiirlerinde mânanın küllîyetini tasavvufun en derin meselelerinde aksettirir.

Bu çalışmamız boyunca, Nâilî hakkında bazı önemli tespitlerde bulunduk: Nâilî, İslâm dini literatürüne ve Tasavvuf geleneğine oldukça vâkıftır. Şiirinde dinî ve tasavvufî en derin mevzulara girerek bize bu konulardaki vukûfiyetini göstermektedir. Halvetiyye, Gülşenîlik ve Mevlevîlik tarikatlarından bahsetmesi ve onlarla ilgili şahsiyetleri şiirlerinde konu etmesi, bu iddiayı teyit eder. Meselâ: Şiirinde “Sarı Abdullah”tan bahsetmesi ve ondan dünya-âhiret himmet edildiğini ifade etmesi “Sarı Abdullah Efendî”nin Mevlevîliğin dışında Nâilî'nin mensup olduğu Halvetîlik'le de sıkı irtibatının olduğunu göstermektedir.

Nâilî şiirinde Allah'ın esmâsını muhtevâyâ ve nazma uygun işlemiştir. Çalışmamızda tabloyla ayrıntılı bir tarzda gösterdiğimiz bir konu da Allah'ın “Huda” ismidir. Şair mânaya ve kafiyyeye en uygun olacak ismi, “Huda”yı seçmiştir. Şair, sevgilisine kavuşmayı ümit ederken, “Mevlâ”ismini kullanıyor. Burada şair “Allah Kerîm'dir” ifadesini kullanabileceği yerde “Mevlâ Kerîm'dir.” diyor. Çünkü

halk arasında âşık ile maşûğun vuslatına bu şekilde temennide bulunulur. Burada Nâilî'nin sosyal hayatla da güçlü irtibatının olduğunu ve Halvetîliğe mensup olmasına rağmen “rind” tipi sergilediğini görüyoruz.

Nâilî'nin, şiirinin genelinde âhiret gününde başına geleceklere karşı endişeli olduğunu ve haşrin dehşetinden korktuğunu gözlemliyoruz. Hz.Muhammed için yazdığı na'tinde haşir ve âhiret korkusunu yineliyerek, yazdığı na'ti vesile kılıp, şefâat diliyor. Nâilî bu endişesini başka kimselerden himmet dilemesiyle de yansıtıyor. Bu konuyu “Himmet” başlığı altında da ifade etmeye çalıştık.

Şairin, peygamberler tarihi açısındaki yoğun malumâtını şiirlerinde görmek mümkündür. Sabır konusunu işlerken Eyyüb'e gönderme yapması, âb-ı hayattan bahsedeken Hızır'ı telmih etmesi ve nükteli şiirinin hoş nağmeli oluşunu ifade ederken de Davut'un sesini çağrıştırması buna birer örnektir. Ayrıca şairin İslam'ın diğer büyüklerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmesi de buna işaret etmektedir. Maruf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistamî, İmam-ı Şiblî, Hakîm-i Senayî ve Attâr-i Nişaburgibi şahıslar bu zâtlardan bazılarıdır.

Şairin dinî ve tasavvufî görüşlerinin Kur'ân kaynaklı olduğunu âyetlerden yaptığı iktibaslardan anlıyoruz. Şair Sultan Mustafa'nın doğum tarihini düşerken “**Rabbü'l-felak**” iktibasıyla onun “**zill-ı Hak**” olduğunu vurgulayarak güzel bir ahenk oluşturmaktadır. Sevgiliyi görmeye son derece istekli oluşunu ise “**len-terânî**” ifadesinden anlıyoruz. Dolayısıyla şairin Kur'an terminolojisi ve divan şiiri geleneğine âşinâlığı açıktır.

İncelememizde üzerinde durduğumuz bir diğer konu da Divan'da geçen tiplerdir. Nâilî şiiri boyunca bir “**rind**” tipi sergilerken zâhid ve vâiz tipine karşı da cephe almaktadır. Ona göre “**rind**” hakikate vasıl olmuş kişidir. “**Rind**” ve

“**kalender**”i yaptığı işte samimi görürken; “**vâiz**”ve “**zâhid**”i riyakârlıkla suçlamaktadır. Şair. “**derviş**” ve “**pir-i mugân**” tiplerini methetmektedir. Ona göre derviş,kemal mülkünün sultanıdır.Pir-i mugân ise âşıkların etrafında toplandığı “**mürşid-i ritl-ı gırân**”dır.

Şair, eserinde diğer tasavvufî mefhumları da işlemiştir. Bunlardan “**gayb**”,“**sır**” ve “**esrar**”kelimeleri anlamca aynı manaları taşıyor görünse de kavram olarak şiirin muhtevasını farklı bir yöne taşımıştır. Meselâ “**esrar**”, sırlar dolu hazine iken, işret meclislerinde âşıkları sarhoş eden toz halindeki maddeye de işaret etmektedir. Dolayısıyla incelediğimiz bu eserde madiyyât ile maneviyât iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum, yukarıda verdiğimiz örneğin dışında, Divan’da yer alan pek çok kavram için geçerlidir. Şair; kinaye, tariz, mecaz vb. sanatlarlakelimelere maddî anlamının dışında ya da yanına başka anlamlar da yüklemiş, şiirin etkileyici üslubundan da faydalanarak zengin bir kavramlar dünyası oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Namık, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- AKAR, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum-Miraçnâmeler*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- AKGÜN Ömer Faruk, “*Divan Edebiyatı*”,*Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1994.
- AKŞİT, Vehbi, “Üç Ayların Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi”, *Altınoluk*, sayı:176,s.34. Ankara 2000.
- ALTUNTAŞ, İsmail Karagöz, *Oruç İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- ARIK, M.Oluş, “Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bakış”,*Osmanlı Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- ASLANTÜRK, Zeki, *Nâimaya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- ATALAY, Mahmut, *Esmâü'l-Hüsna*, Merve Yayınları, İstanbul 2013,s.38
- ATEŞ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdadî”, *İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı*, İstanbul 2001.
- AYHAN, Halis, “Ezan”,*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- AYTEKİN, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- BABACAN, İsrail, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı (Sebk-i Hindî)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- Bekir TOPALOĞLU, “Kıyamet”,*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- BİLKAN Ali Fuat, “*Sebk-i Hindi Araştırmaları*” *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5,sayı:9,s.360-367,Ankara 2007.
- _____,*17.Yüzyıl Türk Edebiyatı-Klasik Estetikte Yeni Yönelişler-(1600-1700)*,Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- ATİK, Kayhan, *17. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilâtındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler*, *Bilgi*, sayı:14,s.31-52.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1990.

- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu olarak Melametilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.56
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri 1-3 ve Ahmed Remzi Akyürek Miftah 'ul Küttüb ve esma-i Müellifin Fihristi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay, İstanbul 2005,s.50.
- ÇAĞRICI, Mustafa ‘‘Hak’’, *DİA*, İstanbul 2001. cilt: 15, s. 137
- ÇELEBİ Abdülvasi, *Hâlinâme* ,(haz. Ayhan Gültaş),Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- ÇELEBİ, İlyas, ‘‘Gayb’’,İslam Ansiklopedisi, *DiA*, İstanbul 2001.
- ÇINAR, Bekir, *Tıflî Ahmed Çelebî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2000.*
- ÇOBAN, Özgür, *Divan Şiirinde Rind ve Zâhid Portresi*, yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.
- ÇOLAK, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2000.
- ANİŞMEND, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961,cilt:3,s.229.
- DÖNMEZ ,İbrahim Kâfi, ‘‘Oruç’’, *İslam Ansiklopedisi*,Türkiye Diyanet Vakfı, cilt:33.,s.417;Halil İstanbul 2001.
- DURMAZ Gülay, *Dîvân Şiirinde Rind*, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa 2005, Sayı:8 s.10-23.
- EBÛ SÂİD EBU-L HAYR, *Rubailer*, (Hazırlayan: Mehmet Kanar) Şule Yayınları, İstanbul 2013.
- ERKAL, Mehmet, *Zekât-Bilgi ve Uygulama*, İz yayıncılık, İstanbul 2008.
- EROL, Teymur, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 17.s. 350,Bursa 2009
- ERZİNCAN, Tuğba, ‘‘Mihrap’’,*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- EYİCE, Semavi,‘‘Osmanlı Devri Türk Mimarisi’’, Osmanlı Kültür ve Sanat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

- FERİDUDDİN ATTAR, *Tezkiret'ül Evliyâ*, (Haz.:Süleyman Uludağ),Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2013.
- FIRAT, Ahmet Suphi , “Zünnûn”,*İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Fuzûlî Divanı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1948.
- GÜFTÎ,*Teşrifâtü 'ş-Şu'arâ*,(Haz.:Kâşif Yılmaz),Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998,
- HARMAN, Ömer Faruk, “Âsaf b. Berahyâ”*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991.
- İBRAHİM CÛDÎ EFENDÎ, *Lügât-ı Cûdî*,(Haz.:İsmail Parlatur,Belgin Tezcan Aksu,Nicolai Tufar) Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2006.
- İPEKTEN, Haluk, *Nâilî Divânı*, Akçağ Yayınları,Ankara1990.
- _____, *Nâilî Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- _____, *Şeyh Galip Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- İSEN, Mustafa “Tarihi Gelişim”,*Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- İslam'da İnanç Esasları*,(Hazırlayanlar: Bekir Topaloğlu, Yunus Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- İSLAMOĞLU, Abdülmecid, *Davûd-ı Hâlvetî ve Gülşen-i Tevhidi*, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2013.
- İSMAİL BELİĞ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l Eş'âr*,(Haz.:Abdulkerim Abdulkadiroğlu),Gazi Üniv. Yay. Ankara 1985.
- KALKIŞIM, M.Muhsin, *Nâbî'de Zâhid ve Vâiz Eleştirisi*, Journal of Qafqaz University, Fall ,s.65-72, Bakü 2002.
- KARA, Mustafa, *Gülşeniyye ve Güldeste*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, sayı:7,s.41.Bursa 1998
- KARDAŞ, Sedat, *Divan Şiirinde Sihir ve Büyünün Kaynağı: Hârût ve Mârût*, TAED, Erzurum 2013.
- KAYA, Bayram Ali, *Âzmi- Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi SBE,Edirne 1996.

- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Onun Güzel İsimleri*, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2011.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı“Kelimeseler ve Remizler(Mazmunlar ve Mefhumlar)”* Enderûn Kitabevi, İstanbul 1980.
- MACÎT, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MENGÎ, Mine, *Divan Şiirinin Görünmez Seslenicisi Hatif*, The Journal Of Ottoman Studies, İstanbul 2005.
- MENGÎ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- MERMER Ahmet, *Sebk-i Hindî ve Hayal Atlaması, Yedi İklim*,1992.
- MUÎNÜD-DÎN MUHAMMED EMÎN, HİREVÎ *Mearıcu'n-Nubuvve-Peygamberler Tarihi*,(sadeleştiren: Faruk Meyân),Berekât Yayınevi, İstanbul 1978.
- MUM, Cafer, *Hâfız-ı Şîrazî ve Bâkî'de Rindlik*, İnönü Üniversitesi SBE, yüksek lisans tezi, Malatya 1999.
- MUSTAFA SAFÂYÎ , *Tezkire-i Safâyi*,(Haz.:Pervin Çapan),Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,Ankara 2005.
- NURSI, Said, *Sözler, Envar Yayınları*, İstanbul 2001.
- OCAK, Ahmet Yaşar *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.
- ONAY, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiir Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Ma'rûf-i Kerhî”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001,cit:28 s.67.
- ÖZ, Mustafa, “Kerbelâ”, *DİA, İstanbul 2008*,
- ÖZEL, Ahmet, “Kıble”,*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- PALA, İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- SARGUT, Cemalnur, *Kâbe'nin Hakikati*, Nefes Yayıncılık, İstanbul 2001.
- SAVÎ, Saime İnal, “Senâî”,*İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008,cit:36,s.503;
- SENÂÎ, *Dîvân* ,(Hazırlayan: Müderis Razavî), Tahran 1341.
- SERDAROĞLU, Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İsam Yayınları, İstanbul 2006.
- SEYYİD RIZA ,*Tezkire-i Rıza* ,(Haz.:M.Sadık Erdağı),Gökkuşuğu Kitabevi, Ankara 2012.

- ŞAFAK, Yakup Mevlânâ'ya Atfedilen “Yine Gel...” Rubâisine Dair, Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi, sayı:24,s.75-80.
- ŞAHİN, Abdullah, *Edebi Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar*, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı:16,s.50. Erzurum 2001.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- ŞENER, Halil İbrahim, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1985.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer, *Nâilî Divan Sözlüğü[Bağlamli dizin ve işlevsel Sözlük]*, basılmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ *Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler*, The Journal Of Ottoman Studies, sayı: 15, s.11. İstanbul 1995.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- ŞİMŞEKLER, Nuri, *Mevlâna ve Mevlevîliğin kültürümüze Büyük Katkıları*, Ulusal Sempozyum, Konya 2007.
- TOKSÖZ, H. Meryem, *Kûtû'l-Kulûb'da Nefs ve Tekâmülü*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2007.
- TOPALOĞLU, Bekir “Bârî”, *DİA*, İstanbul 1992.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Esmâ-ı Hüsnâ”, *T.D.V.İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995.
- TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Işık Yayınları, İstanbul 2014.
- TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- TURAN, Muhittin, *Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Mantıku’t-Tayr’ (inceleme-metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2014.
- UZUN, Mustafa, “İktibas”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- ÜNAL, Sadettin, “Kâbe”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- VECDÎ, *Divân*, (Hazırlayan: Ahmet Mermer), MEB Yayınları, İstanbul 2002.

- YAVAŞ, Hasan, *Kitâb'üs-Salât-Namaz Kitabı*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2004.
- YEKBAŞ, Hasan, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sayı:37, Sivas 2013.
- YENİTERZİ, Emine, *Türk Edebiyatında Na'tlar*,(Antoloji),Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- YORULMAZ, Hüseyin, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-eski şiirde hikemiyat-*,Kitabevi, İstanbul 2003.

ÖZET

ELİK, Mustafa, *Nâilî Divânı'nda Dinî Muhtevâ*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ), Ankara Üniversitesi, 2016.148 s.

17.yüzyılın dil özelliklerini yeterli seviyede bize aksettiren bu eser, başta nazım şekillerinin en önemlileri olan gazel ve kaside olmak üzere diğer nazım şekillerinin hepsinde olan dinî muhtevâ tespit edilmiştir.

Eserini ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz şairin, klasik edebiyat içerisinde yerini belirginleştiren temel etmenler: Söz ustalığı, ince ve zarif üslubunun yanında, şiirlerindeki anlam derinliği ve hayal genişliğidir.

İncelenen divanda 390 gazel,2 münâcât,10 na't, 29 medhiye,1 mersiye, 4 müseddes 1 terkipli bent,1 tahmis, 1 mütezâd,18 kıt'a,8 rubâi,5 beyit,11 şarkı ve 6 tarihi ihtiva eden 4413 beyit bulunmaktadır. Çalışmamızda incelediğimiz beyitlerin nazım şekli ve beyit numarası kısaltmalar kısmında simgeleştirildiği şekilde verilmiştir. Divân şairi Nâilî'nin Sebki Hindî uslubuyla yazdığı şiirleri gündelik yaşamı yansıtacak deyimler ve atasözlerini kullanması yönünden de oldukça önemlidir.

Asırlar öncesi şiir dünyasını tahlillerle yeniden canlandırdığımız bu eser, sadece dinî-tasavvufî yöndeki çalışmalar için değil bütün şiir seven ve bu işle uğraşanlara faydalı olması en büyük temennimizdir.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Nâilî, Divân, Tahlil

ABSTRACT

ELİK, Mustafa, *Religious Content in the Divan of Naili* , Master's Thesis,(Advisor: Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ),Ankara University, 2016.148 p.

In this our work, which reflects on the characteristics of the language in adequate level of the 17.Century, has been determined ghazals and eulogy first things come to mind among such types of the Works and religious eulogies which has already been in all types of the work.

We examine thoroughly the work of the poet, the main factors that has strengthened its place in classical literature: The mastery, besides the fine and elegant style, depth of meaning of poetry and fiction is the width.

In this divan we analyzed including 390 ghazals,2 rogations,10 praisings, 29 medha,1 lamentation, 4 müseddes, 1.compound falling poem,1tahmis,18 continental poems,8 foursome poems,5 couplets,11songs and 6dated poems in total 4413 couplets. The type of the verse in couplets and couplet's number has been symbolized in the abbreviation section.

Centuries ago we played the poetry world by this work, Not only for religious tasavvuf all poetry lovers of all Works and happens to be beneficial to the work involved.

Key words: 17th Century, Naili, Divan, analyzed